

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Právnická fakulta

Katedra právních dějin

**Organizace soudnictví ve druhé polovině
devatenáctého století**

Diplomová práce

Boris Šalák

Vedoucí diplomové práce:

Doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Praha, červen 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených.

V Praze 30. 6. 2009

Boris Šalák

Poděkování

V úvodu této práce bych rád poděkoval doc. JUDr. Ladislavu Soukupovi, CSc. za jeho odborné konzultace, připomínky a námět k diplomové práci a dále za poskytnutý materiál a podklady, které mi pro účely diplomové práce obstaral.

V Praze 30. 6. 2009

Boris Šalák

Obsah

Úvod.....	1
Rok 1848.....	3
Soustava řádných soudů v letech 1850 až 1855.....	5
Ústavní základy.....	5
Přehled legislativy.....	5
Státní správa soudů.....	6
Ministerstvo spravedlnosti (Justizministerium, ministerstvo práv).....	7
Ostatní orgány státní správy justice.....	7
Organizace soudnictví.....	8
Okresní soudy (Bezirksgerichte).....	8
Okresní soudy sborové (Collegialbezirksgerichte).....	9
Zemské soudy (Krajinské soudy, Landesgerichte).....	10
Vrchní zemské soudy (Oberlandesgerichte).....	14
Nejvyšší a zrušovací soud (Oberster Gerichts und Cassationshof).....	14
Soustava řádných soudů v letech 1855 až 1867.....	16
Obecné základy.....	16
Přehled legislativy.....	17
Soustava.....	17
Smíšené okresní úřady (Gemischte Bezirksamter).....	18
Samostatné okresní soudy (Reine Bezirksgerichte).....	19
Městsky delegované okresní soudy (Städtisch delegierte Bezirksgerichte).....	20
Sborové soudy první stolice.....	21
Obchodní soud (Handelsgericht).....	23
Vrchní zemské soudy (Sborové soudy druhé stolice, Oberlandesgerichte).....	24
Nejvyšší soud (Oberster Gerichtshof).....	25
Organizace soudnictví v letech 1868 až 1918.....	26
Ústavní základy.....	26
Přehled zákonů.....	27
Státní správa soudnictví.....	28
Soudní soustava.....	29
Okresní soudy.....	29
Městsky delegované okresní soudy.....	31
Bagatelní soudy ve věcech obchodních.....	31
Obchodní soudy (Handelsgerichte).....	31
Zemské a krajské soudy.....	32
Porotní soudy (Schwurgerichte).....	36
Vrchní zemské soudy.....	37
Nejvyšší soudní a kasační dvůr.....	39
Konzulární soudy (Konsulargerichte).....	41
Duchovní soudy manželské pro katolíky (Geistliche Gerichte in Ehesachen).....	42
Zvláštní soudy.....	43
Civilní stanné soudy (Standesgerichte).....	43
Důchodkové soudy (Gefällsgerichte).....	43
Labské soudy plavební (Elbzollgerichte).....	44
Nejvyšší dvorské maršálství (Obersthoffmarschallamt).....	44
Patentní soud (Patentgericht).....	45
Říšský soud (Reichsgericht).....	45

Soud řádu německých rytířů	46
Správní soudní dvůr (Verwaltungsgerichtshof)	46
Státní soudní dvůr (Staatsgerichtshof)	47
Vojenské soudy	47
Živnostenské soudy (Gewerbegerichte)	49
Rozhodčí a smírčí soudy	53
Burzovní rozhodčí soudy	53
Obecní smírčí úřady	53
Rozhodčí soudy bratrských pokladen	53
Rozhodčí soudy honební	54
Rozhodčí soudy nemocenských pokladen	54
Rozhodčí soudy obchodních a živnostenských komor	54
Rozhodčí soudy úrazových pojišťoven	54
Smírčí soudy veřejných skladišť	55
Další smírčí a rozhodčí soudy	55
Personální obsazení	56
Léta 1850 až 1855	56
Léta 1855 až 1897	56
Přehled legislativy	56
Hlavní dělení soudních osob podle organického zákona i všeobecné soudní instrukce ..	57
Obecné podmínky pro přijetí do služby	57
Přípravná služba soudcovská	58
Přisedící	60
Úředníci a sluhové	60
Osoby stojící mimo státní službu	62
Léta 1898 až 1918	62
Přehled legislativy	62
Zákon o soudní organizaci	62
Disciplinární pravomoc nad soudními osobami	64
Léta 1850 až 1855	64
Léta 1855 až 1867	65
Léta 1867 až 1918	65
Postavení soudců	65
Postavení úředníků a sluhů	66
Spisová manipulace	68
Léta 1850 až 1855	68
Léta 1855 až 1918	68
Obecně	68
Podatelna	69
Zpracování a vyřízení	69
Výpravna	70
Spisovna	70
Použitá literatura	72
Seznam zkratk	73
Zusammenfassung	74

Úvod

Tato práce, jak již sám název napovídá, pojednává o organizaci soudnictví v Rakouském císařství, respektive (od roku 1867) v Předlitavsku, se zvláštním zřetelem na české země. Časový výsek, který zahrnuje, je ohraničen roky 1848 a 1918. Myslím, že není ani potřeba zdůrazňovat význam tohoto období, nejen z hlediska vývoje správy a práva, ale i z hlediska vývoje české společnosti vůbec. Lze říci, že tato doba položila základy uspořádání, které, přes mnohé peripetie dějinného vývoje, ve svých hrubých rysech přetrvává dodnes.

Již ze zadání vyplývá nutnost jisté interdisciplinarity. Má práce zasahuje do dvou historických oborů, do dějin správy a do dějin práva. Mým záměrem bylo také pokusit se zasadit vývoj soudnictví do obecného kontextu historie. Nechávám na čtenáři, zda se mi to podařilo.

Z hlediska dějin správy jsem se koncentroval na vnější uspořádání institucí, jejich územní obvody, dále na jejich vnitřní zřízení pojímaje v to i personální skladbu. Spíše náznakem jsem se dotkl problematiky spisové manipulace. Hluběji jsem se neodvážil zajít, neboť bych se dostal na půdu novověké diplomatiky. Výše označené okruhy jsem pojal spíše z hlediska studia norem. Jsem si samozřejmě vědom toho, že stav zakotvený v právních předpisech se od toho skutečného v mnohém liší, ale je také nutno si uvědomit, že sondážní srovnávání normálí a vnitřních instrukcí s archivním pramenem (normativně komparativní metoda) je možné při studiu konkrétní instituce, nikoliv však při tvorbě přehledu o všech významných institucích daného období.

Právněhistorický pohled na zmíněnou problematiku je v tomto směru jednodušší. Hlavní oblastí mého zájmu byla pravomoc a příslušnost soudních institucí a zařazení jurisdikčních norem do širšího právního a také ústavního rámce. Ale i zde můžeme narazit na různé komplikace. Asi největší z nich bude jistý terminologický posun právního jazyka. Příkladem budiž výše zmíněný pojem soudní pravomoci.

Pravomoc řádných soudů lze obecně dělit na civilní a trestní. Dle Ferdinanda Pantůčka se civilní pravomoc dále dělí na obecnou a kausální, přičemž obecná pravomoc se pak skládá z pravomoci reálné a osobní, pravomoc kauzální z pravomoci obchodní (popř. námořní), polabské a horní. Dnes bychom jistě označily kauzální pravomoc za kauzální příslušnost.

Osobně jsem se snažil spíše přidržovat dobové (české) terminologie, v případech, kdy by nebyla pro dnešní čtenáře příliš srozumitelná, jsem ji nahradil dnešními ekvivalenty. Nejvíce jsem váhal v případech označení jednotlivých trestných činů. Ojedinele uvádím v závorce německé výrazy.

Na závěr bych se zmínil o literatuře. Rozhodně nemohu o sobě prohlásit, že bych vstupoval na pole neprobádané. Přímo opak je pravdou. Rámcově ve stejném časovém rozsahu, jako nyní já, pojednal o této problematice Karel Schelle. Z jeho prací jsem v hrubých rysech převzal osnovu své práce. V první řadě jsem však pro období do roku 1868 čerpal ze zásadních prací Václava Šolleho. Jeho Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích, ač od jejich vydání zanedlouho uplyne čtyřicet let, nejsou a jistě ani po dlouhou dobu nebudou překonány. Z prací přehledného charakteru jsem dále zavázán Dějinám státu a práva na území Československa v době kapitalismu a Dějinám českého soudnictví do roku 1938.

Z dobové odborné literatury jsem pro oblast civilního práva procesního nejvíce použil Emila Otta a Ferdinanda Pantůčka, pro oblast procesního práva trestního Františka Storcha. Pro oblast personálního obsazení a spisové manipulace je zásadní Kasererův Handbuch der österreichischen Justizverwaltung. Nelze opominout ani Veselého Všeobecný slovník právní. Využitelnost těchto děl pro naše účely však s postupem více do minulosti klesá. Velice mi práci ulehčil systém Kramerius, který umožňuje přístup k některým z těchto děl v digitální formě.

Říšský zákoník i zákoníky jednotlivých zemí jsou taktéž digitálně zpřístupněny pomocí systému Rakouské národní knihovny ve Vídni ALEX. Velmi potěšující je skutečnost, že jsou nově přístupné i v jiné, než německé, verzi.

Rok 1848

Události ve Francii i jinde v Evropě (Itálie, Německo) vyvolaly v Habsburské monarchii revoluci proti režimu policejního absolutismu. 13. března vypukly ve Vídni pouliční bouře, které přerostly v konflikt demonstrujících před budovou dolnorakouského zemského sněmu s vojskem. Ještě téhož dne večer byl kníže Metternich odejit a císař Ferdinand I. vydal 15. března (v den vypuknutí revoluce v Uhrách) konstituční patent (č. 29 sb. pol. z.), tedy příslib vydání ústavy. K částečné realizaci slibu bylo přistoupeno již o dva dny později (nařízením č. 30/1848 sb. pol. z.) vytvořením odpovědné ministerské rady, složené z pěti ministrů. Vedle ministra zahraničních věcí a císařského domu, vnitra, financí a války jím byl i ministr spravedlnosti (respektive práv, Justizminister).

25. dubna byla vyhlášena Pillersdorfova¹ (dubnová) ústava a to císařským patentem č. 49/1848 sb. pol. z. Měla platit pro celou monarchii s výjimkou Uherské koruny (Uhry, Chorvatsko, Sedmíhradsko) a Lombardsko - Benátska. Vytvářela jednotný centralistický rakouský stát spojený s Uhrami personální unií². Tato oktrojovaná ústava nikdy nevstoupila v platnost, již 16. května byla odvolána, respektive prohlášena za provizorní, na jejím základě byl pouze svolán sněm³.

Soudnictví se týkaly §§ 25 až 30. Zásady zde poprvé ústavou stanovené se promítly do budoucího uspořádání. Jmenujme princip stejné působnosti zákona a stejné osobní soudní fórum (s výjimkou vojska a úřadu dvorského maršálka) pro všechny občany, tedy zrušení privilegovaných fór osobních. Dále zmiňme právo nebýt odňat řádnému (zákonnému) soudci nebo nezávislost soudců, která byla zaručena tím, že jejich propuštění, suspendování, přeložení nebo pensionování proti jejich vůli bylo možné jen rozhodnutím soudu. V procesním právu měla dominovat zásada veřejnosti a ústnosti jednání, v trestním řízení porotní soudnictví. Konečně bylo stanoveno, že změny v soudní soustavě jsou možné jen zákonem⁴.

V návaznosti na tuto ústavu byly v září 1848 císařem vyhlášeny Zásady nového uspořádání soudnictví. Hlavními body bylo odloučení justice od správy, nahrazení patrimoniálních soudů soudy státními (projev státní moci státními orgány), rovnost občanů před zákonem, uniformovaná soudní organizace (obecné soudnictví), celoříšská uniformita (jednotné soudnictví), obžalovací princip, zřízení státních zastupitelstev, odlišení ministerstva spravedlnosti od Nejvyššího soudu a výhrada zákona pro změny organizace, příslušnosti a řízení soudů⁵.

22. července zahájil svoji činnost zvolený říšský sněm⁶. Nejprve zasedal ve Vídni, pod vlivem říjnového povstání ve Vídni se 22. listopadu⁷ přesunul do Kroměříže. Mezi jeho největší úspěchy patří zrušení poddanství. Zákon o zrušení poddanství, roboty a pozemkových vrchností byl 7. září sankcionován císařem a vtělen do patentu ze 7. září 1848 (č. 112 sb. pol. z.). Z tohoto patentu nás nejvíce zajímá článek 9, kterým byly patrimoniální úřady prozatímně pověřeny dále vykonávat svoji funkci do doby zavedení státních úřadů, avšak na náklady státu. Jednalo se tedy o jakési postátnění.

Tento článek provádělo rozhodnutí ministerské rady ze 17. září 1848 (č. 117 sb. pol. z.). Dalším zdrojem úpravy bylo sdělení ministerstva vnitra z 6. listopadu 1848 (134 sb. pol.

¹ dle svého tvůrce ministra vnitra Franze Xavera von Pillersdorfa

² Vykoupil, Slovník českých dějin, Brno 2000, str. 156

³ Malý, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Praha 2004, str. 218

⁴ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, Praha 2006, str. 94

⁵ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., in SAP 18/1968, str. 104

⁶ Pro více informací je možno odkázat např. na: Otto Urban, Kroměřížský sněm 1848 – 49, Praha 1988.

⁷ Vykoupil, Slovník českých dějin, str. 290

z.) o likvidování útrat spojených s dalším výkonem soudní pravomoci a politické správy, kterým byla řešena otázka financování. Zrušení těchto úřadů v roce 1850 nezakládalo pro jejich pracovníky právo na přechod do státních služeb ani nárok na důchod od státu⁸.

Nyní se však budeme věnovat nikdy nepřijatému návrhu ústavy, zvané Kroměřížská, který byl 21. prosince 1848 předložen k prvnímu čtení. Justici se zabírala její IV. část, to jest §§ 132 až 140. Návrh stanovil, že soudní moc má být vykonávána jen skrze nezávislé státní soudy (zákaz kabinetního a patrimoniálního soudnictví). Předpokládala vydání organického zákona, stanovícího zřízení soudů, platy soudců, podrobnosti a způsob ustanovení vyšších soudců do funkcí atd., a dalších zvláštních zákonů pro zvláštní soudy (kauzální, vojenské). Také zakotvovala zásadu doživotního jmenování soudců, jen Nejvyšší soud říšský je nálezem mohl sesadit, či bez jejich souhlasu přeložit, soudci však nesměli zastávat jiné placené místo od vlády. Dále připomeňme oddělení soudnictví od správy nebo právo občanů podávat zvláštní žaloby při porušení jejich ústavou zaručených občanských práv státem k Nejvyššímu říšskému soudu. Na závěr ústava zakládá institut Nejvyššího soudu říšského a stanoví, kdy tento soud rozhoduje jako jediná instance. Mezi tyto případy spadají spiknutí a atentáty proti panovníkovi, žaloby proti ministrům, sesazení, suspendování a přeložení soudců nebo spory dvou korunních zemí, či země a ústřední vlády⁹.

Než bylo projednávání této ústavy dokončeno, 7. března 1849 byl sněm rozpuštěn a současně vyhlášena oktrojovaná Stadionova ústava.

⁸ F. Roubík, Vyvazení gruntů v Čechách v letech 1848 až 1853, Sborník archivních prací 9/2, Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 100

⁹ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 95

Soustava řádných soudů v letech 1850 až 1855

Ústavní základy

Ústavním základem pro organizaci rakouského soudnictví v letech 1850 až 1855 byla březnová (Stadionova) ústava ze 4. března 1849 (č. 150 ř. z.), vyhlášená 7. března současně s rozpuštěním kroměřížského sněmu. Jednalo se o ústavu oktrojovanou a centralistickou, kterou vyvrcholily snahy po jednotném habsburském státě (hospodářská, politická, správní a právní jednotu). Skládala se z 16 částí rozdělených do 123 paragrafů. Třetí část zakotvovala jednotné občanství, jednotný právní řád, rovnost před zákonem a nedotknutelnost soukromého vlastnictví¹.

Její součástí byl i samostatný patent č. 151 ř. z. ze stejného dne obsahující katalog základních občanských práv, jako byla svoboda vyznání, vědy, vyučování, tisku, slova, domovní, shromažďovací, spolčovací, právo petiční, nedotknutelnost osoby nebo ochrana listovního tajemství. Tato práva však byla různými ustanoveními silně omezena a skutečná hodnota jeho třinácti paragrafů byla mizivá (ostatně neplatil v povstaleckých Uhrách).

O soudnictví pojednávala hlava XII. (§§ 99-105) zvaná o moci soudcovské. Základní premisou bylo jednotné, obecné a státní soudnictví, nezávislé ve výkonu pravomoci a odloučené od správy², dále rovnost občanů před zákonem i soudem, a z toho vyplývající zrušení osobních (t. j. zvláštních personálních) fór privilegovaných³. Záruku nezávislosti představovalo prohlášení soudců za nesaditelné a neodvolatelné. Mezi hlavní procesní principy náležela veřejnost a ústnost, v trestním řízení pak hlavně zásada obžalovací. K novým institucím náleželo (implicitně) zřízení státních zastupitelství⁴ a (explicitně) porotních soudů pro těžké zločiny a trestné činy politické a tiskové. Podrobnosti měly stanovit zvláštní zákony.

Ústava v §§ 106 a 107 předpokládala zřízení Říšského soudu ve Vídni s pravomocí rozhodovat ve sporech mezi říší a zeměmi, respektive zeměmi navzájem, spory z porušování práv politických, žaloby na ministry a náměstky a konečně soudit velezradu, zemězradu, spiknutí a odboje proti říši a panovníkovi.

O celé březnové ústavě je však nutno konstatovat, že nikdy zcela nevstoupila v platnost a také ne všechna ustanovení byla uvedena v život⁵.

Výše zmíněné principy soudní organizace byly dále rozvedeny v císařském rozhodnutí z 14. června 1849 (278 ř. z.) známém pod názvem Základy nového soudního zřízení⁶, v jakési konkrétní osnově vnější organizace soudnictví v jednotlivých korunních zemích, která až na výjimky odpovídala reálnému stavu po roce 1850 (po vstupu reforem v účinnost).

Přehled legislativy

Pro oblast civilního procesu nadále platil obecný soudní řád josefínský z 1. ledna 1781, který byl na svou dobu velice moderní, o čemž svědčí skutečnost, že byl nahrazen až v roce 1895. Zakotvil zásady disposiční, projednávací a rovnost stran před zákonem i soudem. Civilní řád byl doplňován patentem z 28. června 1850 (255 ř. z.) o soudním řízení ve věcech

¹ Malý, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, str. 219

² Janák, Hledíková, Dobeš, Dějiny správy, Praha 2005, str. 318

³ výjimky: osoby vojenské - vojenské soudy, členové panovnického domu, osoby požívající práva exterritoriality - soud nejvyššího dvorského maršálka

⁴ odkaz na: Josef Kuchta, Karel Schelle, Historie a současnost státních zastupitelství, Brno 1994, str. 9

⁵ Vykoupil, Slovník českých dějin, str. 65

⁶ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 104

pozůstalostních, poručenských a opatrovnických a nařízením ministerstva spravedlnosti o řízení ve věcech směnečných z 25. ledna 1850 (52 ř. z.) (doplnění směnečného patentu č. 51 ř. z. z téhož dne), které zakládalo výlučnou pravomoc obchodních senátů (soudů) ve směnečných záležitostech. Obecně příslušnost soudů v civilním řízení stanovil zákon o působnosti a příslušnosti soudů v občanských záležitostech právních, tedy císařský patent z 18. června 1850 (237 ř. z.), zkráceně zvaný jurisdikční norma⁷.

Pravidla trestního procesu byla do roku 1850 stanovena Zákoníkem o zločinech a těžkých policejních přestupcích z roku 1803 (Franciscana), pokrývajícím nejen hmotné a procesní právo trestní, ale i řízení přestupkové⁸. Trestní zákoník z roku 1803 byl ve své procesní části nahrazen prozatímním trestním řádem⁹, který byl uvozen patentem ze 17. ledna 1850 (25 ř. z.), jeho hmotněprávní část platila až do roku 1852, kdy byla nahrazena trestním zákoníkem z 27. května 1852 (117 ř. z.). Prozatímní trestní řád 1850 byl charakterizován zásadou obžalovací¹⁰, ústnosti, veřejnosti a porotním soudnictvím¹¹. Nesmíme ani zapomenout na jeho přínos při zavádění moderního trestního názvosloví. O soudní kompetenci pojednávala hlava II., o soudech a hlava IV., o příslušnosti soudů trestních. Zde se asi nejvíce projevila nutnost přizpůsobit trestní řád starému, leč nadále platnému, hmotnému právu. Základními kritérii pro přikázání jednotlivých druhů trestné činnosti stupňům soudní hierarchie, bylo dělení trestních činů na zločiny, přečiny a přestupky a stupeň zavinění (úmysl, nedbalost)¹². Autorem byl dr. Würth, zákoník byl ovlivněn francouzským vzorem¹³.

Základní změny trestního řízení přinesly silvestrovské patenty (viz další kapitola), ale s výjimkou okamžitého zrušení porotních soudů se výrazněji projeví až v novém pořádku po roce 1855. Na tomto místě se musíme zmínit i o nařízení z 31. ledna 1852 (36 ř. z.), kterým byl změněn běh instancí v civilním řízení.

Pro vnitřní uspořádání soudů je rozhodující prozatímní organický zákon pro soudy z 28. června 1850 (258 ř. z.), obsahující tři části: a) o soudech, jejich obsazení, řízení a o moci disciplinární, b) o vnitřním řádu jednacím, c) o vnějším řádu jednacím. Císařská nařízení z 26. června 1849 pro Čechy (290 ř. z.) a Moravu se Slezskem (291 ř. z.) stanovila územní uspořádání soudní soustavy.

Státní správa soudů

Pod tímto pojmem si představujeme vytváření vnějších podmínek výkonu soudní pravomoci. Tehdejší zákonodárce do úkolů justiční správy zařazoval zajištění nerušeného chodu soudního aparátu, věcného vybavení soudů, řízení státních zastupitelství a trestnic a zřizování a obsazování soudů. Vrchním orgánem státní správy soudů bylo ministerstvo spravedlnosti, mezi další řadíme státní zastupitelství a konečně presidia jednotlivých soudů v rozsahu určeném služební nadřízeností a podřízeností.

⁷ místní příslušnost civilní byla v j. n. stanovena jako osobní a věcná podrobenost, popř. kauzální, obecně bydliště žalovaného

⁸ Malý, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, str. 200

⁹ Prozatímní proto, že dle § 68 březnové ústavy zákonodárství náleželo říšskému sněmu. Všechna zákonodárná opatření panovníka měla tedy jen prozatímní platnost zákona. Šolle, citované dílo, str. 108

¹⁰ Státní zastupitelství - prozatímní zákon organický pro zastupitelstva státní z 10. července 1850 (266 ř. z.)

¹¹ Malý, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, str. 281

¹² místní příslušnost trestní - místo spáchání činu, subsidiárně bydliště obviněného a místo dopadení pachatele

¹³ Storch, Řízení trestní rakouské I., Praha 1897, str. 95

Ministerstvo spravedlnosti (Justizministerium, ministerstvo práv)

Ministerstvo spravedlnosti vzniklo stejně jako ostatní ministerstva nejvyšším rozhodnutím¹⁴ ze 17. března 1848 a to rozdělením Nejvyššího soudního úřadu (Oberste Justizstelle) na dvě části¹⁵. Výkonná moc (nesoudcovská agenda) přešla na ministerstvo, zbytek zůstal Nejvyššímu soudnímu úřadu, zárodku pozdějšího Nejvyššího soudu. Ministerstvo obdrželo také agendu dvorské komise pro záležitosti justiční.

Již v roce 1848 bylo vydáno několik prozatímních předpisů o organizaci a působnosti ministerstva spravedlnosti, hlavním z nich byl výnos tohoto ministerstva z 21. srpna 1848 (č. 1176 sb. j. z.). Dle tohoto výnosu ministerstvu náleželo administrativní vedení soudnictví, vrchní dozor nad všemi soudy i dalšími osobami (advokáti, notáři) a navrhování justičních zákonů. Dosavadní dvorská komise ve věcech justiční legislativy jím byla zrušena. Nejvyšší justiční úřad měl být nadále orgánem nejvyšší soudní pravomoci s označením Nejvyšší soud (Oberster Gerichtshof). A konečně soudy měly vykonávat svou pravomoc nezávisle na tomto ministerstvu.

Definitivní podobu získalo ministerstvo spravedlnosti až nejvyšším rozhodnutím z 16. listopadu 1850. Jeho agenda byla tehdy rozdělena do tří sekcí - administrativa, legislativa, organizace. Toto nejvyšší rozhodnutí bylo znovu novelizováno patenty z 12. dubna a 27. května 1852. Agenda ministerstva se poté dělila na část všeobecnou a část zvláštní¹⁶.

Ostatní orgány státní správy justice

Druhým významným orgánem státní správy justice byla státní zastupitelství jako orgány všeobecného justičního dozoru¹⁷. Státní zastupitelství, respektive jejich nižší složka, působila (§ 55 TR 1850) při všech okresních sborových soudech i všech krajských soudech. Vyšší složku tvořili vrchní státní zástupci a generální prokurátoři u vrchních zemských soudů a při Nejvyšším a kasačním soudu (jen do roku 1855 - 24/1852). Úpravu této pravomoci lze nalézt v §§ 70 až 83 prozatímního organického zákona z roku 1850¹⁸.

Dle tohoto zákona se úředník státního zastupitelství podílel na soudcovských, advokátských a notářských zkouškách, také se účastnil plenárních zasedání sborových soudů. Státní zastupitelství se účastnila rozhodování o obsazování míst u soudů, spolupracovala na disciplinárních řízeních soudců, soudních úředníků a sluhů, advokátů a notářů. Těmto úřadům však v první řadě náležel všeobecný dozor nad stavem a chodem soudní správy. Vrchní státní zastupitelství měla za povinnost každoročně informovat ministerstvo spravedlnosti o stavu a chodu justiční správy, o zjištěných vadách justičního zákonodárství a chybné soudní praxi. Z dalších úkolů zmiňme oznamování trestů vypovězení cizinců místodržitelství do tří dnů od vynesení rozsudku.

Další předpisy, konkrétně č. 266/1850 ř. z. (10. července) a č. 28/1851 ř. z., rozšiřovaly pravomoc státních zastupitelství nad soudy. Posléze však normy č. 27/1852 ř. z. (20. ledna) a č. 422/1855 ř. z. tuto širší působnost opět rušily a omezovaly státní zastupitelství výlučně na trestní řízení.

¹⁴ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 93

¹⁵ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích, str. 98

¹⁶ Veselý, Všeobecný slovník právní II., str. 354

¹⁷ Bianchi, Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu. Bratislava 1971, str. 92

¹⁸ Kuchta, Schelle Historie a současnost státních zastupitelství, str. 14

Organizace soudnictví

Nová organizace vstoupila v účinnost (všeobecný aktivační termín) k 1. červenci 1850, kdy měly začít fungovat všechny soudy justiční soustavy a účinkovat zákony s ní související (kompetence, uspořádání řízení). Ve skutečnosti začaly mnohé soudy vykonávat úřední činnost již dříve. Vrchní zemské soudy fungovaly od 1. května, 193 okresních soudů začalo pracovat v období mezi 25. květnem a 10. červnem, 17. června následovaly další a 1. července byly aktivovány jen krajinské soudy, okresní soudy 1. třídy (jako okresní soudy sborové) a tři okresní soudy pražské. Jistý problém představovala půlroční prodleva mezi aktivačním termínem politické správy (1. ledna) a soudnictvím, která způsobovala mezery ve výkonu pravomoci (nekompetence v trestním řízení). Tuto nepříjemnou situaci vyřešilo nouzové opatření ministerstva spravedlnosti z 27. prosince 1849¹⁹.

Civilní řízení bylo obecně trojinstanční, trestní řízení bylo dvouinstanční²⁰, Nejvyšší soud byl v trestním řízení pouze soudem kasačním. Soudy, které výlučně působily v 1. instanci, byly okresní soudy a okresní soudy sborové. Zemské soudy byly soudy jak první, tak druhé stolice. Vrchní zemské soudy byly instancí druhou, do roku 1852 v některých případech třetí, od roku 1852 byl výlučnou třetí instancí Nejvyšší a kasační soud.

Okresní soudy (Bezirksgerichte)

Okresní soudy byly základní prvoinstanční jednotkou a zároveň vždy samosoudem. Obvodem jejich příslušnosti byl soudní okres, základní územní jednotka soudní a berní správy. Jejich hranice byly stanoveny soudními uvozovacími komisemi (Gerichtseinführungskommissionen), pracujícími na zemském a místní úrovni od roku 1848. Při stanovení hranic se přihlíželo k obydlivosti, terénu, komunikacím a jazykovým hranicím. Soudní okres musely tvořit vždy celé katastrální obce, jejich dělení nebylo přípustné. Většinou alespoň v hrubých rysech kopíroval stará panství (patrimonia). Soud měl sídlit v místě, kde se již předtím nějaký soud nacházel (regulované magistráty, patrimoniální soudy, atd.) nebo na jiných vhodných místech²¹. V Čechách bylo 210 okresních soudů (30 z nich okresních soudů sborových), na Moravě 78 (19) a 22 (3) ve Slezsku. 1 až 6 soudních okresů pak tvořilo okres politický²².

Dle polohy, velikosti a počtu obyvatel soudních okresů se okresní soudy dělily na okresní soudy první až třetí třídy. Toto dělení mělo význam pro trestní příslušnost a personální obsazení soudů, na civilní kompetenci vliv nemělo. Soudy první třídy byly zároveň okresními soudy sborovými, ke druhé třídě patřila většina, k třetí třídě náležely jen Hora sv. Kateřiny a Hora sv. Šebestiána²³. Okresní soudy (2. a 3. třídy) byly obsazeny jedním okresním soudcem, případně jedním nebo dvěma auskultanty, alespoň jedním adjunktem nebo tajemníkem, úředníky pozemkových knih a pomocným kancelářským personálem tvořeným kancelisty a soudními sluhy (ti působili i jako soudní vykonavatelé)²⁴.

Co se věcné příslušnosti²⁵ týče, okresní soudy řešily spory menšího významu, místního dosahu, spory, kde bylo možno dosáhnout pohotového a nenákladného projednání a většinu nesporných záležitostí obdobné povahy. V civilním řízení sporném (§3 j. n.) byly okresní soudy příslušné k projednávání sporů s předmětem sporu (bez příslušenství) do výše 500 zlatých konvenční měny (nebyla-li dána kauzální či zvláštní pravomoc) a další spory

¹⁹ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 111

²⁰ Janák, Hledíková, Dobeš, Dějiny správy, str. 322

²¹ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 100

²² Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., 135

²³ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, 100

²⁴ § 5 zák. 258/1850 a Janák, Hledíková, Dobeš, Dějiny správy, str. 319

²⁵ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 114nn

taxativně vypočtené (povaha věci bez ohledu k hodnotě), jako byly spory z nájmu a pachtu, vystěhování z pronajatých nemovitostí, z rušení držby věcí movitých i nemovitostí zapsaných u okresního soudu, o náhradu škody způsobenou lidmi nebo zvířaty na pozemcích a plodinách, ze smluv služebních a námezdních, spory mezi hostinskými, dopravci a těmi, kdo použil jejich služeb, odměny lékařů, učitelů a vychovatelů, zrušení manželského společenství (neplatnost manželství, rozvod, rozluka) a úprava dalších rodinných poměrů (alimentace, zaopatření dětí, rozdělení jmění atd.). Prorogační dohodou (§ 48 j. n.) bylo možné rozšířit věcnou příslušnost i o spory s hodnotou nad 500 zlatých.

Okresní soudy také vyřizovaly návrhy na předběžná opatření, jakými bylo uvěznění dlužníka (provisorische Arrest - josefínský řád 1781 - zjevné nebezpečí útěku již žalovaného dlužníka, dluh řádně prokázaný a odpůrcem uznáný, dva druhy - domácí a obvyklé), obstavení majetku, zdržení se při porušování práv, dodání sporné věci k soudu, dodání jistoty nebo povolení sekvestrace. U okresních soudů se prováděly důkazy na věčnou paměť (§ 38 j. n.).

V řízení civilním nesporném projednával okresní soud zvláště pozůstalosti (§ 85 j. n.) (obecný pozůstalostní soud), poručenství (§ 91 nn. j. n.) a opatrovnictví (§ 95 nn. j. n.), dobrovolné rozvody a oznámení o opětovném spojení manželů (§§ 98 a 99 j. n.), prohlášení za mrtvého (§ 100 j. n.), ale nikoliv za účelem nového sňatku, a dobrovolné vyrovnání (ne konkursy). Okresní soudy bez ohledu na příslušnost prováděly vidimace a legalizace (§ 109 j. n.).

Okresní soud dále vedl pozemkové knihy o nemovitostech v jeho obvodě a byl příslušný i pro ostatní záležitosti (§ 54 j. n.) jich se týkající (žaloby za příčinou práva věcného u nemovitostí, nabytí a pozbytí práva, hranice, dělení a vklady do veřejných knih). Nemovitosti vložené do knih soudů v sídle zemského soudu vyřizoval tento zemský soud, v Praze byl příslušným Spojený úřad desek zemských a knih pozemkových při druhé sekci Okresního soudu na Malé Straně pro řízení sporná, nesporná i pro vedení pozemkových knih pražských reálných jurisdikcí, jakými byly městské, gruntovní knihy, zemské a lenní desky.

Okresní soudy byly výlučně příslušné pro provádění exekucí (§ 73 j. n.). Exekuci povoloval soud (§ 72 j. n.), který v daném případě rozhodl (§71 j. n. - opatřil doložkou vykonatelnosti) nebo okresní soud, v jehož obvodu mělo k exekuci dojít).

Trestně příslušné byly okresní soudy pro projednávání přestupků, pokud nebyly přikázány obecní policii nebo jiným orgánům veřejné správy, okresním soudům sborovým pak napomáhaly při vyšetřování zločinů a přečinů. Přestupky byly (čl. 10 uvozovací části trestního řádu 1850) všechny těžké policejní přestupky, které nebyly výslovně stanoveny za přečiny, přestupky dle patentu ze 17. ledna 1850, prosté policejní přestupky nepřikázané obecní policii, přestupky dle §19 tiskového patentu a konečně přestupky dle §§ 23 a 31 až 33 patentu ze 17. března 1849 o užívání práva spolčovacého a shromažďovacího.

Okresní soudy sborové (Collegialbezirksgerichte)²⁶

Jednalo se o sborové soudy první stolice, které disponovaly pouze trestní pravomocí. Okresní soudy sborové nebyly samostatnými soudy, jejich náplň vykonávaly zemské soudy a okresní soudy první třídy vedle své vlastní pravomoci. V Čechách bylo 43 okresních soudů sborových, z toho 13 zemských soudů a 30 okresních soudů, na Moravě a ve Slezsku 30, z toho 8 zemských soudů a 22 okresních soudů. Obvod okresního soudu sborového se měl ideálně rozkládat na ploše 20-30 čtverečních mil, kterou obývalo 70-120 000 obyvatel. V širším obvodu zemského soudu se pak nacházelo 2-6 okresních soudů sborových. Pravomoc

²⁶ Správně okresní soudy sborové trestní- Bezirks-Collegialstrafgerichte, běžně však i v legislativě nazývány okresní soudy sborové.

okresních soudů sborových vykonávaly zemské soudy v užším obvodu 3-11 soudních okresů, okresní soudy první třídy pak v širším obvodu 3-7 soudním okresů²⁷.

V Čechách se okresní soudy první třídy nalézaly v Benešově, Mladé Boleslavi, Německém Brodě, Březnici, Novém Bydžově, Děčíně, Domažlicích, Jindřichově Hradci, Chrudimi, Kadani, Klatovech, Kolíně, Českém Krumlově, Litoměřicích, Litomyšli, Lokti, Mělníce, Novém Městě nad Metují, Pelhřimově, Prachaticích, Příbrami, Rakovnicí, Rychnově nad Kněžnou, Rumburku, Sušici, Tachově, Trutnově, Turnově, Vrchlabí a Žatci. Na Moravě v Boskovicích, Uherském Brodě, Dačicích, Holešově, Hranicích, Hustopečích u Brna, Moravském Krumlově, Kroměříži, Kyjově, Litovli, Novém Městě na Moravě, Valašském Meziříčí, Mikulově, Místku, Moravském Šternberku, Šumperku, Moravské Třebové, Vyškově a Zábřehu. Ve Slezsku v Bílsku (dnes Bielsko v polské části Těšínska), Frývaldově (Jeseník) a Krnově.

Jak již bylo řečeno, okresní soud sborový neměl vlastní personál, jeho funkci vykonávaly zaměstnanci příslušného zemského soudu nebo okresního soudu první třídy, u něhož pracovali okresní soudci první třídy (v hodnosti radů zemského soudu), asesoři, knihovní úředníci, kancelisté, vězeňští dozorcí a soudní vykonavatelé²⁸. Přípravné vyšetřování prováděl vždy jeden ze soudců, jakožto soudce vyšetřující, v hlavním líčení rozhodoval ad hoc sestavený tříčlenný senát²⁹.

Stručně řečeno okresní soudy sborové byly výlučnou první instancí pro všechny zločiny, které nebyly nevyhrazeny zemským soudům, co by soudům porotním (od 15. ledna 1852- rozšířené senáty zemských soudů). Jmenujme zde například (čl. 9 TR) veřejné násilí (beze zbraně, bez škody a zranění), veřejné násilí se způsobenou škodou do 1000 zlatých, veřejné násilí nebezpečnou pohružkou, svedení ke zlému užívání moci úřední, smilstva uvedená v §§ 113 až 116 TZ, vyhnání plodu §§ 128 - 130, zanešení dítěte § 135, zranění nebo těžké ublížení na zdraví (ne však § 139), krádež (jen s trestem kratším pěti let), zpronevěra (také s trestem pod pět let), účastenství na krádeži či zpronevěře, podvod a nadřívání zločinům (také pod pět let). Výlučně příslušné byly i pro veškeré přečiny s výjimkou přečinů tiskových. Mezi přečiny řadíme trestné činy nedospělých, které by jinak byly zločiny, dále shluknutí, popuzování proti úřadům, ublížení strážní, ublížení skutkem, jehož se veřejní úředníci nebo sluhové v úřadu dopustí, zabití a těžká zranění z nedbalosti, tajeání porodu, nevědomost lékařů a holičů, nedovolené úmluvy živnostníků, tovaryšů a tajeání zásob, smilstva §§ 246 - 253 TZ, kuplířství, nedovolené otevření soudní pečeti, svedení k zlému užívání moci úřední, přečiny morové (patent z 21. května 1805), lichva (patent z 2. prosince 1803), přečiny v oblasti zákona z 19. října 1846 („duševní vlastnictví“), v oblasti policejního zákona o železnicích z 30. ledna 1847, v oblasti patentu ze 17. března 1849 o užívání spolčovacím a shromažďovacím práva a konečně lehkomyšlný úpadek.

Ve věcech ostatních zločinů a tiskových přečinů byly do 31. srpna 1852 věcně příslušné pouze pro přípravné vyšetřování (čl. 8 TR), po tomto datu okresní soudy sborové pouze vyšetřovaly těžké zločiny (nerozhodovaly)³⁰. V případech ostatních zločinů a přečinů, nejen vyšetřovaly, ale také vedly hlavní líčení a rozhodovaly.

Zemské soudy (Krajinské soudy, Landesgerichte)

Zemské soudy byly sborové soudy s civilní, trestní a případně kauzální pravomocí první i druhé instance. V Čechách se jich nacházelo 13, 6 na Moravě a 2 ve Slezsku: Česká

²⁷ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 117; Schelle, Schelleová, Vojáček, c. d., str. 100, - jiná čísla okresní soud 1. třídy jako okresní soud sborový měl 2 až 9 okresů

²⁸ Okresní soud první třídy- trestní soud sborový - personál dle § 4 zák. 258/1850 ř. z

²⁹ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 118

³⁰ čl. 4 nařízení č. 118/1852 ř. z.

Lípa, České Budějovice, Hradec Králové, Liberec, Most, Písek Plzeň, Praha, Tábor, Brno, Jihlava, Nový Jičín, Olomouc, Uherské Hradiště, Znojmo, Opava a Těšín³¹. Zemské soudy měly dva až tři druhy obvodů, užší, který odpovídal pravomoci zemského soudu jakožto okresnímu soudu sborovému a širší, tedy obvod zemského soudu v jeho vlastní pravomoci v rozsahu většinou 6 až 24 soudních okresů³². Třetím možným obvodem byl obvod horní (kauzální horní pravomoc), který se skládal z několika širších obvodů. Tímto posledním obvodem disponovaly jen některé zemské soudy, vhodné k výkonu horní pravomoci polohou nebo hornickou tradicí.

Zemský soud (§ 3 zák. 258/1850) vedl jeho president, působilo zde několik senátních presidentů, soudních radů, případně odborní přisedící a dle potřeby několik auskultantů. Pomocné kancelářské funkce vykonávali vyšší kancelářští úředníci (ředitel kanceláří, žalárník³³), archivář, nižší kancelářští úředníci (kancelisté, diurnisté) a pomocné síly (sluhové, soudní exekutoři, vězeňští dozorcí). V případech zemských soudů, jakožto soudů horních, nesmíme zapomenout na ředitele a úředníky horních knih, u Zemského soudu v Praze též na ředitele a úředníky depositního úřadu³⁴.

Civilní senáty v první instanci měly tři členy, ve druhé pak pět. Kauzální senáty byly obsazeny třemi soudci a jedním odborným přisedícím. Soudy porotní (zemské soudy v první instanci trestní) se skládaly z pěti soudců a z lavice 12 porotců, od 15. ledna 1852 (silvestrovské patenty) byly nahrazeny rozšířenými šestičlennými senáty. Ve druhé instanci trestní zasedalo v senátě vždy 5 soudců. Zemské soudy jakožto okresní soudy sborové rozhodovaly v senátě tříčlenném³⁵.

Nejprve si něco řekneme o jejich civilní příslušnosti v první instanci. Zemské soudy ve své obecné civilní pravomoci rozhodovaly všechny spory (§ 4 j. n.), které nebyly výslovně přikázány okresním soudům nebo nespádaly do pravomoci kauzální. Jakožto civilní soudy první instance pro věci nesporné byly příslušné pro prohlášení za mrtvého za účelem uzavření nového sňatku (§ 100 j. n.), ztrátu občanství po vystěhování se (§ 22 j. n.), zavedení nebo zrušení opatrovnictví pro marnotratnost a duševní poruchu (§ 96 j. n.), adopce (§ 97 j. n.), legitimace nemanželských dětí, a pro umořování státních obligací, pro které byly vedeny v sídle úvěrní knihy (§ 103 j. n.). Zemské soudy byly taktéž příslušné v první instanci pro záležitosti fideikomisní (§ 101 j. n.), mezi které řadíme zřizování opatrovníků, vyjednání fideikomisů, jejich zrušení, prohlášení o pominutí atd.³⁶, knihovní (nemovitosti vložené do veřejných knih vedených u okresních soudů v jejich sídlech), konkursní (§ 78 j. n.) a fakultativně i pro dobrovolné vyrovnání (§ 84 j. n.).

Ve druhé instanci (§ 110 j. n.) rozhodovaly o odvoláních proti nálezům a usnesením okresních soudů, ale jen do 29. února 1852, kdy se na základě císařského nařízení z 31. ledna 1852 (36 ř. z.), *kterým se pořádá běh instancí v občanských záležitostech právních*, staly výlučnou odvolací instancí vrchní zemské soudy³⁷.

Trestní pravomoc vykonával zemský soud ve svém užším (jako okresní soud sborový) a širším obvodu. V širším obvodu v první instanci projednával a rozhodoval zemský soud³⁸ jako soud porotní (§ 17 TR) (Schwurgericht, přísežný soud). Trestní řád 1850 pokládá porotní

³¹ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 101

³² Schelle, Schelleová, Vojáček., Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 101

³³ Původně se jednalo o zřízení, ještě v roce 1850 převeden mezi úředníky.

³⁴ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 101, Ve velkých městech, jako byla Vídeň a Praha, měly zemské soudy vlastní depositní úřady, jinak byla agenda svěřena berním úřadům - berní a soudní úřady depositní.

³⁵ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 123

³⁶ příslušný ten zemský soud, v jehož obvodu měl fideikomisní úřad své sídlo, u nás Praha, Brno, Opava. Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 118

³⁷ viz silvestrovské patenty

³⁸ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 122

soud za samostatnou jednotku. Byl příslušný pro taxativně uvedené zločiny (čl. 7 TR), jako byly rušení vnitřního pokoje ve státě, pozdvížení a vzbouření, veřejné násilí v případě § 70 TZ, zlé užívání moci úřední a braní darů v úředních věcech, falšování veřejných úvěrových papírů, falšování mince, rušení náboženství, násilné smilstvo, vražda a zabití, vyhnání plodu mimo vědomí a vůli matky, zanešení dítěte dle § 134 TZ, zranění dle § 139 TZ, souboj, žhářství, krádež dle § 159 TZ (jen pokud trest delší pěti let), zpronevěra statku úředně svěřeného dle §§ 161 a 162 TZ (jen pokud trest delší pěti let), loupež a účastenství na ní, podvod dle § 178, bigamie, nactiutrhání a nadřžování (jen pokud trest nad pět let) a pro tiskové přečiny, které byly uvedeny v §§ 22 až 35 tiskového patentu ze 13. března 1849. Takto stanovená věcná příslušnost trvala do 31. srpna 1852. Ale již 15. ledna téhož roku byly na základě silvestrovských patentů porotní soudy zrušeny a nahrazeny rozšířenými senáty (šest členů) zemských soudů.

Na tomto místě přerušíme výklad o příslušnosti zemských soudů a zaměříme se na soudy porotní. Tato instituce byla zakotvena již v ústavě dubnové i v ústavě Stadionově. V § 103 březnové ústavy se praví, že „*soudy porotní rozhodovati mají ve všech těžkých zločinech, jichž zákon obšírně poznamenává, potom při přestupcích politických a tiskových*“. Poroty začaly fungovat již v roce 1848, ale jen pro věci tiskové (tiskový zákon z 18. května 1848). Pro ostatní zmíněné delikty se staly příslušné až 1. července 1850³⁹.

Řádné zasedání (§ 18 TR) porotních soudů se konala v sídlech soudů zemských každé tři měsíce, ve městech s více než 50000 obyvateli každý druhý měsíc, ve Vídni každý měsíc. Nadřízený vrchní zemský soud mohl nařídít mimořádné zasedání v jiný termín nebo na jiném místě. Porotní soud (§ 21 TR) se skládal ze soudu a lavice porotců. Soud měl pět členů, profesionálních soudců (a jednoho zapisovatele).

Předsedu soudu jmenoval prezident vrchního zemského soudu, a to z radů svého soudu, nebo z členů soudu zemského a taktéž ustanovoval jeho náměstka. Obé se muselo konat alespoň šest neděl před řádným zasedáním (u mimořádných čtrnáct dnů). Ostatní členy a dva náhradníky jmenoval prezident zemského soudu, a to alespoň osm dní před zasedáním (členem nemohl být vyšetřovací soudce ani člen obžalovací komory).

Porotcem (§ 23 TR) mohl být muž, alespoň třicet let starý, gramotný, mající minimálně jeden rok řádné bydliště v obci, kde se zdržuje a s aktivním volebním právem do dolní sněmovny⁴⁰. Členem poroty nemohli být duchovní, učitelé, státní úředníci a osoby vojenské ve službě, taktéž osoby marnotratné, tělesně a duševně nezpůsobivé a poručenci. Nezpůsobivé byly i osoby, na něž byl vyhlášen konkurs, spáchaly zločin, přečin nebo přestupek ze zjištěnosti nebo proti mravopočestnosti nebo byly odsouzeny k trestu delšímu než šest měsíců vězení. Osoby starší 65 let nebo ti, kteří zasedali v porotě minulý rok, nemuseli úřad porotce přijmout.

Ustanovení porotce (§§ 28 až 40 TR) bylo poměrně složité. Obecní představení zapisovali všechny způsobilé osoby do porotních seznamů⁴¹. Podkrajský (okresní) úřad z těchto seznamů sestavoval okresní seznam⁴². Na krajské úrovni se sestavoval (volí se vhodné osoby) ve shromáždění představitelů obcí hlavní seznam, ze kterého se losoval seznam roční. Čtrnáct dní před zasedáním soudu se z ročního seznamu losovalo 36 porotců a devět náhradníků, ze kterých bylo vybíráno dvanáct porotců pro daný případ.

Od prvního září 1852 zemské soudy (respektive jejich šestičlenné senáty) příslušely pouze pro těžké zločiny, tedy pro ty, za něž se ukládal trest delší pěti let nebo trest smrti a

³⁹ Stanislav Balík ml., K tradici porotního soudnictví v českých zemích, in: HO 5, 1994, str. 13

⁴⁰ splňoval daňový census nebo byl příslušníkem honorace

⁴¹ možno reklamovat do 8 dnů, pokud nevyhověno stížnost k podkrajskému úřadu možná

⁴² stížnost do osmi dnů, pokud nevyhověno předloženo zemskému soudu

další taxativně vypočtené (císařský patent 118/1852 ř. z.)⁴³. Již se nerozlišovaly přečiny tiskové a ostatní. Okresní soud sborový byl vždy soudem vyšetřovacím.

Ve druhé a poslední instanci (§ 16 TR) rozhodovaly o stížnostech proti nálezům okresních soudů ve věcech přestupků a okresních soudů sborových ve věcech přečinů a zločinů nepřikázaných porotám (šestičlenným senátům), docházelo zde tedy k odchylce od premisy rozdílnosti soudů první a druhé instance, opravný prostředek od senátu zemského soudu jakožto okresního soudu sborového směřoval k dalšímu senátu téhož zemského soudu, samozřejmě se rozhodování v tomto druhém senátu nemohl zúčastnit člen senátu původního.

Kauzální pravomoc horní (§ 67 j. n.) vykonávaly horní senáty některých zemských soudů v záležitostech týkajících se věcných práv k horním předmětům, jejich příslušenství a horních konkursů těžírstev (§ 81 j. n.). Mezi horní předměty řadíme doly, propůjčky horní, rudné mlýny, horní kovárny, puchérny, šlichérny, slévárny, amalgamovny, ledkárny, vysoké pece, hutě, válcovny, hamry atd. Podmínkou samozřejmě byl zápis (§ 68 j. n.) do příslušných horních knih (popř. místo položení předmětu horního), které byly zemskými soudy horními vedeny. Dále sem náleží spory o užívání horních předmětů, o stáří v poli při propůjčkách, o vyzvání k vytknutí pole, o vyhranění a vymezení mezí, o výtěžcích, o vyhlášení práv k těžení hor za propadlé, o vyhlášení podílů za promlčené, o platech k dědičné štole, o náhradě za díla pomocná, o škodách, o vlastnictví a užívání vod důlních, o smlouvách spolkových, o vedení správy a účtů mezi držiteli a jejich úředníky a o bratrských pokladnách.

Výhodou oproti předcházejícímu období bylo odpoutání soudní pravomoci horní od báňské správy⁴⁴. Kausální pravomoc horní byla většinou vykonávána v první instanci, výjimkou bylo odvolání proti okresním soudům ve věcech rušení držby předmětů horního podnikání (§ 111 j. n.). Soudů s kausální horní pravomocí bylo v českých zemích čtvero: Most (pro obvody zemských soudů Most, Cheb, Česká Lípa, Liberec), Plzeň (Plzeň, Písek, Praha), Kutná hora (Kutná Hora, české Budějovice, Tábor, Chrudim, Hradec Králové, Jičín) a Olomouc (celá Morava a Slezsko).

Obchodní pravomoc obchodních (tržebních) soudů a senátů navazovala na činnost obchodních (merkantilních) a směnečných soudů zřízených na základě směnečného řádu z roku 1763⁴⁵, v českých zemích byly zřízeny v roce 1786⁴⁶ při magistrátech v Praze, Brně a Opavě. Obchodní senáty měly být při zemských soudech zřizovány v těch obvodech, kde nefungoval samostatný obchodní soud, a kde je obchodní ruch vyžadoval. V našich končinách v tomto období působily obchodní senáty při všech zemských soudech, obchodní soud byl v českých zemích zřízen až v roce 1857 v Praze. Mezi kompetencí (§ 59 j. n.) obchodních senátů a soudů nebyl rozdíl.

Obchodní senáty byly příslušné pro projednávání sporů z jednání obchodních a směnečných (ratio causae)⁴⁷. Jednalo se v první řadě o jednání mající bez dalšího obchodní povahu, jakými byly transakce se státními papíry (koupě, dodání, zajišťování), soukromými dlužními úpisy, akciemi a losy, jednání bankovní, směnárenská, makléřská, jednatelská, komisionářská, zasilatelská a nákladní, jednání směnečná a smlouvy pojišťovací (ze škod, důchodů a jistin), dále pak jednání, jejichž obchodní charakter byl podmíněn obchodní vlastností stran. Do této kategorie lze zařadit jednání bank a spořitelén (eskont, žiro, smlouvy depositní a poukazní), spory obchodníků (tržebníků) a továrníků ze vzájemného obchodního poměru a konečně spory mezi provozovateli (obchodníci, továrníci, bankéři, směnárníci, komisionáři, jednatelé) a jejich zaměstnanci (správci, účetní a pomocníci).

⁴³ Janák, Hledíková, Dobeš, Dějiny správy, str. 321

⁴⁴ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 121

⁴⁵ Malý, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, str. 204

⁴⁶ odkaz na Václav Šolle, Civilní soudnictví předbřeznové SAP XII, 1962

⁴⁷ členění převzato z: Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 119

Z nesporných záležitostí vzpomeňme umořování směnek nebo protokolaci firem, prováděnou nejednotně, vlastně se jednalo o pokračování praxe merkantilních soudů. Až v roce 1857 došlo k zavedení jednotného obchodního protokolu. Posledním významným segmentem obchodní kauzální pravomoci bylo řízení konkursní ohledně obchodníků, továrníků a osob jim na roveň postaveným (§ 80 j. n.). Tyto soudy vydávaly i potvrzení o řádném vedení účetních knih (§ 106 j. n.).

Na okraj zmiňme pravomoc kauzální námořní (§ 64 j. n.) vztahující se na jednání, která se týkala lodí nebo plavby, jako byly převod vlastnictví lodí a příslušenství, stavba a oprava lodí, rejdařství, jednání vlastníka se správcem a mezi těmito a plavcem či pocestným a dále pak náhrada škody, pojišťování a půjčky na loď. Příslušné měly být námořní senáty sborových soudů, popř. námořní a obchodní soud v Terstu. Pro některé z těchto vztahů byly fakultativně příslušné (§ 65 j. n.) soudy okresní.

Vrchní zemské soudy (Oberlandesgerichte)

Vrchní zemské soudy byly pokračovateli apelačních a vrchních kriminálních soudů. Lze je charakterizovat jako sborové soudy druhé a třetí stolice. Jejich obvod byl zákonem definován jako přiměřený počet obvodů soudů zemských, ve skutečnosti často odpovídal korunní zemi (případně dvěma, Morava a Slezsko z historického i praktického hlediska spolu), teoreticky bylo možné přizpůsobit hranice obvodů i jinak⁴⁸. V Praze se nacházel vrchní zemský soud pro Čechy, v Brně pro Moravu a Slezsko.

Po stránce personální (§ 2 zák. 258/1850) se skládal z presidenta, senátních presidentů, radů vrchních zemských soudů (Praha 40, Brno 24) a dle potřeby z auskultantů. Pomocné úkony vykonával personál složený z vyšších kancelářských úředníků (2 tajemníci), nižších kancelářských úředníků (7 až 8 kancelistů) a zřízenců (vrátní, radní a kancelářští sluhové)⁴⁹.

Senáty těchto soudů byly vždy pětičlenné. Vrchní zemské soudy byly kompetentní pro administrativní dozor nad všemi podřízenými soudy. Na základě císařského nařízení z 31. ledna 1852 (36 ř. z.) k 1. březnu 1852 ztratily kompetenci dovolací, ale zato se staly výlučnými soudy odvolacími v civilních věcech (zemské soudy poté jen první instance).

Do 29. února 1852 na základě jurisdikční normy vrchní zemské soudy příslušely jakodruhé instance ve sporných i nesporných věcech, o kterých v první instanci rozhodovaly soudy zemské, ať již v obecné civilní nebo kauzální pravomoci. Jestliže však zemský soud (§ 110 j. n.) rozhodoval ve druhé instanci, byl vrchní zemský soud instancí třetí a poslední.

Pro pochopení trestní pravomoci vrchních zemských soudů (§ 45 TR) je nutné si uvědomit, že až do roku 1855 trvala dvouinstančnost⁵⁰ trestního řízení. Z tohoto důvodu tyto soudy působily jakožto obžalovací komory (Anklagekammer), a jako takové rozhodovaly o návrzích na vydání obviněného v obžalovanost v trestních věcech náležejícím porotám (šestičlenným senátům). Dále rozhodovaly o stížnostech (§§ 238 a 397 TR) na rozhodnutí okresních soudů sborových, z důvodu nedostatku jejich vlastní legitimace k dalšímu stíhání nebo nedostatku legitimace k stíhání vůbec, a na rozhodnutí okresních soudů sborových i zemských soudů, týkajících se přípustnosti obnovy řízení, které bylo u nich provedeno.

Nejvyšší a zrušovací soud (Oberster Gerichts und Cassationshof)

Nejvyšší a zrušovací soud byl nejvyšším orgánem soudcovské moci v monarchii, a lze ho označit za nástupce Nejvyššího justičního úřadu, a to spolu s ministerstvem spravedlnosti.

⁴⁸ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 124

⁴⁹ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 102

⁵⁰ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 125

Sídlil ve Vídni. Organizace a kompetence soudu byla nejprve upravena výnosem ministerstva spravedlnosti z 21. srpna 1848 (č. 1176 sb. j. z.). Definitivním statutem soudu se stal až patent ze 7. srpna 1850 (325 ř. z.). Nejvyšší a zrušovací soud se skládal z prvního a druhého presidenta, pěti senátních presidentů a 48 radů Nejvyššího soudu. Nelze zapomenout ani kancelářské a pomocné síly⁵¹.

Nejvyšší a zrušovací soud obecně rozhodoval v sedmičlenných senátech. Jedenáctičlenné senáty projednávaly věci zákonodárné, hrdelní pře, které nebyly v nižších instancích projednány podle trestního řádu z roku 1850 (korunní země, kde neplatila procesní část Franciscany a tedy ani trestní řád 1850), a revize civilních rozsudků nižších stolic ve věcech prohlášení za mrtvého za účelem nového sňatku, prohlášení neplatnosti manželství a i v jiných záležitostech, pokud byly rozsudky v obou předchozích instancích stejné. Plný senát (Plenarsenat) o nejméně patnácti členech rozhodoval o obsazování některých postů u tohoto soudu a další kvalifikované záležitosti, nesvolal-li za účelem jejich projednávání president soudu plné radní shromáždění.

Ve věcech civilních, ve kterých byla třetí instance připuštěna, sloužil Nejvyšší soud jakožto dovolací stolice proti rozsudkům vrchních zemských soudů ve stolici druhé. Od 1. března 1852 se stal výlučnou dovolací instancí. Nejvyšší a zrušovací soud byl soudem kasačním v řízení trestním (§ 46 TŘ). Projednával zrušovací (zmateční) stížnosti na nálezy nižších soudů.

Ze záležitostí více méně administrativních vzpomeňme provádění delegací z obvodu jednoho vrchního zemského soudu do obvodu druhého vrchního zemského soudu, řešení sporů o příslušnost⁵² mezi soudy z různých obvodů vrchních zemských soudů, stejně tak jako kompetenčních konfliktů mezi soudy a správními úřady, které byly řešeny zvláštními smíšenými senáty za účasti generálního prokurátora. Dále rozhodoval o vyloučení vrchního zemského soudu jako celku, nebo jeho presidenta a syndikátní stížnosti pro pochybení vlastních členů, členů vrchního zemského soudu a rekurzy proti rozhodnutí vrchního zemského soudu o syndikátních stížnostech. Nejvyšší a zrušovací soud byl disciplinární komorou pro vlastní soudce, soudce vrchních zemských soudů a presidenty a senátní presidenty zemských soudů. Též rozhodoval o odvoláních proti disciplinárním nálezům vrchních zemských soudů. V neposlední řadě Nejvyšší a zrušovací soud na žádost ministerstva spravedlnosti podával odborné posudky a vyjadřoval se k návrhům zákonů⁵³.

⁵¹ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 125

⁵² obecně lze říci, že spory o příslušnost řešil nejbližše společně nadřízený soud, viz § 76 TŘ

⁵³ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 105

Soustava řádných soudů v letech 1855 až 1867

Obecné základy

Základním dokumentem ústavního vývoje v období neoabsolutismu byly silvestrovské patenty vydané 31. prosince 1851 (č. 2 a 3/1852 ř. z.). První patent rušil pro „*nevhodnost a nepřiměřenost*“ březnovou ústavu. Druhým patentem byla odstraněna i většina ustanovení o občanských právech. Byly však zároveň potvrzeny základní reformy předcházejícího období - zrušení poddanství, ochrana státem uznaných konfesí a rovnost všech občanů před zákonem. Tato poslední zásada v sobě implicitně obsahovala v neposlední řadě též jednotné, všeobecné a postátněné soudnictví.

Jako součást silvestrovských patentů bývá často pokládán kabinetní list (císařský nejvyšší kabinetní přípis) z 31. prosince 1851 (č. 4/1852 ř. z.) adresovaný ministerskému předsedovi F. Schwarzenbergovi, jehož přílohou byla Pravidla základní v příčině zřízení zákonodárství organického v korunních zemích Císařství Rakouského¹. Tento základní koncepční dokument (jak v oblasti změn soudní organizace, tak i jiné legislativy) obsahoval celkově 36 článků, reformy justice se týkaly články 17 až 33, ve kterých došlo k formování základních zásad pro toto období.

Mezi nejvýznamnější zcela jistě patří výkon soudcovské moci nejen soudy, ale i úřady (jménem císaře), začlenění okresních soudů (samosoudů 1. instance) do okresních úřadů², ale naproti tomu zachování samostatného soudnictví u sborových soudů. Samostatnost soudců při výkonu soudní moci zůstala zachována, avšak v ostatních vztazích byli soudci prakticky postaveni na roveň ostatním státním úředníkům. Velký důraz byl kladen na zajištění shody obvodů sborových soudů s obvody politickými.

Co se procesních změn týče, byla jimi hlavně trojinstančnost v civilním i trestním řízení, přičemž vrchní zemské soudy měly být výlučnou druhou instancí, Nejvyšší soud pak instancí třetí. Základní pravidla dále stanovila nové vytyčení příslušnosti okresních soudů a obnovení inkvizičního řízení v trestním procesu před samosoudy (soudy 1. instance). Naproti tomu ústní (jen hlavní přelíčení), obžalovací a případně i veřejné (zde výjimka ze zásady neveřejnosti možná) řízení před sborovými soudy první stolice zůstalo zachováno. Řízení před instancí druhou a třetí se v trestních věcech zakládalo na zásadě obžalovací, ale bylo výlučně písemné. Pravomoc státního zastupitelství byla omezena na obžalobu v trestním řízení a došlo k odstranění soudů porotních (čl. 29).

Nesmíme zapomenout ani na článek 32, kterým se předpokládá rozšíření základních rakouských právních předpisů (např. ABGB) i do zemí, kde před tím neplatily (Uhry).

Období bachovského absolutismu definitivně končí³ vydáním říjnového diplomu dne 20. října 1860. Realizací jeho záměrů byla únorová Schmerlingova ústava (dle státního ministra Antona von Schmerling) vydaná o půl roku později, t. j. 26. února 1861. Jednalo se o uvozovací patent o znovuoobnovení ústavy a jeho 46 příloh⁴. Význam této ústavy pro námi sledovanou problematiku byl mizivý.

¹ jinak též Zásady pro organické řízení zákonodárství zemí rakouského císařství

² netýkalo se Lombardsko - Benátska, a i na ostatních územích byly výjimky, viz dále

³ Bach odvolán již v červenci 1859

⁴ Vykoupil, Slovník českých dějin, str. 634

Přehled legislativy

Článkem 32 Základních pravidel byla realizace výše zmíněných zásad svěřena nové legislativě. V oblasti civilního řízení určovala pravomoc i příslušnost soudů takzvaná civilní jurisdikční norma. Jednalo se o pět vzájemně korespondujících (a prakticky se nelišících) jurisdikčních norem pro různé oblasti monarchie (Lombardsko-Benátsko, Dalmácie, Uhry, Sedmihradsko, české a rakouské země a Halič). Pro posledně zmiňované země byla vyhlášena patentem z 20. listopadu 1852 (č. 251 ř. z.). Dále pak připomeňme zákon o soudním řízení ve věcech nesporných (pro země české a rakouské mimo Tyrol) z 9. srpna 1854 (č. 208 ř. z.) zvaný nesporný patent. Konečně je nutné zmínit, že nadále platil josefínský všeobecný (a konkursní) řád z roku 1781.

Trestní řízení bylo upraveno trestním řádem z 29. července 1853 (151 ř. z.), rušícím prozatímní trestní řád z roku 1850, který platil na celém území monarchie s výjimkou vojenské hranice. Pro nás je významná hlava II. (o soudech ve věcech trestních a působnosti jejich vůbec) a hlava V. (o příslušnosti soudů trestních)⁵. Přes zachování některých forem moderního řízení, představoval návrat před rok 1848. Jako zajímavost si uvedme, že tento zákoník znal vedle odsouzení a osvobození i třetí kategorii - propuštění z obžaloby pro nedostatek důkazů. Na okraj lze připomenout, že již 1. září 1852 se stal účinným trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích z 27. května 1852 (č. 117 ř. z.) obsahující jen hmotné právo.

Obecnou normou pro vnitřní uspořádání soudů byla všeobecná soudní instrukce, tedy zákon o vnitřním zřízení a jednacím řádu soudů z 3. května 1853 (patent č. 81 ř. z.), k níž jako *lex specialis* přibyla instrukce o vnitřním úřadování a jednacím řádu soudů v trestních věcech (trestní instrukce), vydaná nařízením ministerstva spravedlnosti z 16. června 1854 (165 ř. z.). Do této kategorie norem je nutno zařadit i úřední instrukci pro smíšené a politické okresní úřady, tedy nařízení ministerstev vnitra a spravedlnosti ze 17. března 1855 (52 ř. z.), která podřazovala soudní sekce těchto úřadů pod obecnou platnost výše zmíněných norem.

Společné vyhlášky ministerstev vnitra, spravedlnosti a financí č. 103 a 104 ř. z. z 21. května 1854 pro Moravu a Slezsko a společná vyhláška č. 274 ř. z. z 9. října 1854 pro Čechy v souladu se zásadou stanovenou Základními pravidly, že obvody soudů všech soudních stupňů mají být přizpůsobeny obvodům a sídlům úřadů politických, stanovily počty a ohraničení krajů a sídla krajských úřadů, obvody a sídla sborových soudů I. stolice, obvody okresů a sídla okresních úřadů.

Ze zákonů 60. let připomeňme zákon z 27. října 1862 (č. 7/1863 ř. z.) o řízení ve věcech tiskových a zákon z 15. listopadu 1867 (č. 132 ř. z.), kterým došlo k omezení inkvizičního principu v trestním řízení.

Soustava

K nástupu bachovské organizace nedošlo jednotně. Jako první byl 30. května 1854 přizpůsoben Srbsko-temešvářský Banát, jako poslední 29. září 1855 Halič a Bukovina. Na Moravě a ve Slezsku byl oním datem 28. duben 1855, v Čechách 26. květen 1855 a to císařským rozhodnutím z 6. dubna 1855 (č. 63 ř. z.). V tyto dny zahájily úřední činnost politické i smíšené okresní úřady a soudy první a druhé instance a nastala účinnost zákonů souvisejících s novou organizací⁶.

⁵ Hlavní rozdíly od předchozího trestního řádu lze spatřovat v zavedení zásad zmíněných v Základních pravidlech. Místní příslušnost soudů stanovena místem spáchání činu, subsidiárně místem dopadení a místem bydliště obviněného.

⁶ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., in: SAP 21, 1971, str. 108

Obecně lze říci, že soudní organizace v letech 1855 - 1867 se skládala ze čtyř stupňů soudní hierarchie, přičemž každý stupeň byl jen jednou instancí (až na výjimky). První instanci (např. § 12 j. n.) tvořili nositelé pravomoci okresních soudů, tedy okresní soudy, smíšené okresní úřady a městsky delegované okresní soudy, a sborové soudy I. stolice (popř. obchodní soudy), druhou pak vrchní zemské soudy (sborové soudy II. stolice) a třetí Nejvyšší soud.

Všechny soudy první instance byly podřízeny presidiím vrchních zemských soudů. Ty byly povinny provádět pravidelné dohlídky u všech podřízených soudů. Na vrcholu správní soustavy stálo ministerstvo spravedlnosti (hlava VIII. všeobecné soudní instrukce). Pochybení soudů ve výkonu jejich pravomoci napravoval Nejvyšší soud a oznamoval je ministerstvu.

Smíšené okresní úřady (Gemischte Bezirksämter)

Smíšené okresní úřady byly všeobecné nejnižší státní (zeměpanské) úřady pro všechny záležitosti nevyhrazené jiným úřadům či orgánům, slučující správní a soudní funkci. Existovaly do 30. srpna 1868, kdy došlo k jejich opětovnému rozdělení na okresní hejtmanství a okresní soudy. Byly nositeli okresní soudní pravomoci (okresní úřady co soudy), kterou vykonávaly jejich soudní sekce. V soudních záležitostech (pořadem práva) byly podřízeny soudům vyšších stolic, jinak orgánům politické správy. V Čechách fungovalo 187 smíšených okresních úřadů, na Moravě 70 a 20 ve Slezsku. Jejich obvodem byl soudní (respektive soudně berní) okres.

V čele úřadu stál okresní představený, kterého zastupovali jeden až dva adjunkti. Adjunkt, který měl soudní kvalifikaci, obvykle řídil soudní sekci úřadu. Dále v úřadu působilo několik aktuárů, vedoucí pozemkových knih, několik sluhů a jejich pomocníků⁷. Smíšené okresní úřady fungovaly jako samosoudy (rozhodoval samosoudce), což bylo hlavním znakem nositelů pravomoci okresního soudu.

Okresní úřady co soudy (i okresní soudy samostatné) byly nositeli obecné civilní soudní pravomoci ve svém obvodu (§ 13 j. n.), bylo jim v této oblasti přiřknuto vše, co nebylo výslovně vyhrazeno jiným soudům. Prorogační dohodou bylo možno rozšířit příslušnost okresních soudů (úřadů) i o spory, pro něž by jinak byly příslušné sborové soudy I. stolice v jejich obecné (ne kauzální) civilní pravomoci (§ 47 j. n.).

Okresní úřady (soudy) rozhodovaly mimo jiné jako soudy výlučné spory z rušení držby věcí movitých i nemovitých (§ 55 j. n.), o náhradu škod polních (§ 45 j. n.) a spory o dědictví (= obecný pozůstalostní soud), jako byly žaloby o dědictví a o rozdělení dědictví, odkazy, dluhy z pozůstalostí a darování pro případ smrti (§ 37 j. n.), dále pak jako soudy dané na výběr (fora electiva) o prozatímních opatřeních ve sporech o rozvod nebo rozluku, o důkazech na věčnou paměť (§ 35 j. n.) i jiných zatímních opatřeních (§ 46 j. n.), jako byl soudní zákaz, nucená správa či prozatímní vězení (pro dlužníky). Do 31. března 1869, to jest do účinnosti nového konkursního řádu, působily okresní soudy (úřady) jakožto všeobecné fórum úpadců (konkursy § 73 j.n.), pokud zákon nebo delegace nestanovily příslušnost sborových soudů.

V záležitostech nesporných řešil okresní úřad co soud pozůstalosti po obyvatelích okresu jako obecný pozůstalostní soud (§ 77 j. n.), dále pak záležitosti poručenství a opatrovnictví (§ 83 j. n.), prohlášení za mrtvého (a důkaz smrti), ne však za účelem nového sňatku a povolení dobrovolného rozvodu od stolu a lože, případně opětovné obnovení manželského společenství (§ 87 j. n.)⁸. Taktéž prováděl amortizace jiných listin, než směnek, státních obligací a jiných výslovně stanovených cenných papírů. Bez ohledu na příslušnost

⁷ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 105

⁸ pro katolíky v letech 1857 až 1868 příslušný církevní soud

ověřoval opisy listin, závěti a podpisy (§ 92 j. n.). Náleželo mu vedení pozemkových knih (§ 49 j. n.), tedy reálná jurisdikce. Zároveň povoloval exekuce⁹ a prováděl je (pravomocná rozhodnutí i soudní smíry).

V místech, kde nebylo sborového soudu I. stolice vybaveného obchodní pravomocí, mohl okresní úřad co soud rozhodovat i spory obchodní (ne směnečné § 46 j. n.) a vydávat potvrzení o řádném vedení obchodních knih (§ 91 j. n.). Okresním úřadům (soudům) náležela také pravomoc kauzální horní, konkrétně ochrana před rušením držby děl horních (§ 67 j. n.) a řešení sporů mezi provozovateli a horníky (§ 68 j. n.). Spíše jako zajímavost zmiňme kauzální pravomoc námořní (§§ 62 a 63 j. n.) příslušející všem nositelům okresní soudní pravomoci s výjimkou městsky delegovaných soudů. Do této kategorie řadíme spory z postavení námořníků, nájem lodě, atd. nebo vydávání osvědčení o námořním neštěstí.

V rámci trestního řízení byl ve svém obvodu příslušný (§ 9 TR) pro rozhodování o přestupcích podle trestního zákona 1852 a zvláštními předpisy mu přikázanými, jako byl zbrojní patent č. 233/1852 ř. z., nebo tiskový řád 1852. Ostatní přestupky měly na starost politické úřady, v první instanci státní policejní úřady a okresní úřady ve své správní působnosti. Ve druhé instanci byly příslušné nejprve krajské úřady, posléze místodržitelství. Třetí a poslední instancí bylo ministerstvo vnitra.

Některé přestupky trestního zákona bylo možno delegovat v první instanci na bezpečnostní úřady některých měst, např. císařským nařízením z 11. května 1854 (č. 120 ř. z.) na bezpečnostní úřady Prahy, Brna a Opavy, ale v dalších instancích byly nadále příslušné soudy. Delegačním nařízením z 20. června 1858 (č. 88 ř. z.) byl podstatně rozšířen počet přestupků náležejících pod politické úřady (ve všech instancích). Zákonem z 22. října 1862 (č. 72 ř. z.) byly všechny přestupky dle trestního zákona přikázány nositelům okresní soudní pravomoci, avšak 15 paragrafů bylo možno delegovat na některé politické úřady (Praha, Brno, Opava). Okresní soudy (úřady) postupovaly bez součinnosti se státním zastupitelstvím, kterému náležel pouze dohled.

Některé zvláště zvolené okresní úřady (soudy), konkrétně jich bylo 28 v Čechách (z toho 5 samostatných soudů), a 22 na Moravě a ve Slezsku, působily v širším obvodu několika soudních okresů ležících vně užšího vyšetřovacího obvodu sborových soudů I. stolice jako soudy vyšetřovací (§ 10 TR) a to pro všechny zločiny a přečiny mimo těch, které byly zákonem přikázány zemským soudům. V zásadě se jednalo o bývalé okresní soudy sborové, k roku 1855 zrušené. Pouze bývalé okresní soudy sborové v Březnici a Rakovnici status vyšetřovacího soudu nezískaly, naopak bývalé okresní soudy 2. třídy Mohelnice a Prostějov ano¹⁰. Ostatní nositelé okresní soudní pravomoci v oblasti vyšetřování vykonávali jen úlohu pomocných úřadů vyšetřovacích soudů, tedy postupovali trestní oznámení a na dožádání prováděli úkony v trestním stíhání.

O okresních úřadech (soudech) jako labských soudech si něco řekneme ve zvláštní kapitole.

Samostatné okresní soudy (Reine Bezirksgerichte)

Samostatné okresní soudy se nacházely ve významnějších městech mimo sídla sborových soudů, tam kde bylo oddělení soudnictví od správy shledáno jako účelné nebo nutné¹¹. Tyto okresní soudy si uchovaly nezávislost na okresních úřadech, potažmo na polické správě. Co se soudní příslušnosti týče, byla stejná jako u okresních úřadů co soudů. Jejich obvody zůstal soudní okres. V Čechách bylo 6 samostatných okresních soudů (Jindřichův

⁹ obecné pravidlo: Soud, který rozhoduje, také povoluje exekuci.

¹⁰ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 136

¹¹ zároveň zde byly samostatné politické okresní úřady

Hradec, Karlín, Klatovy, Litomyšl, Rychnov nad Kněžnou, Vysoké Mýto), na Moravě a ve Slezsku nebyl ani jediný.

V čele soudu stál jeho představený, současně zastávající místo okresního soudece. Dalšími zaměstnanci soudu byly adjunkti, aktuaři, vedoucí pozemkových knih, kancelisté a sluhové. Okresní soud byl vždy samosoudem¹².

Městsky delegované okresní soudy (Städtisch delegierte Bezirksgerichte)

Městsky delegované okresní soudy byly samosoudy, nositeli okresní soudní pravomoci a působily v sídlech sborových soudů I. stolice. Nejednalo se o soudy organizačně samostatné, existovaly v rámci výše zmíněných sborových soudů, a byly jimi též po osobní i věcné stránce vybaveny. Proto též neměly vlastní personál, úkoly městsky delegovaných okresních soudů vykonávali zaměstnanci sborového soudu, jejich vedoucím k tomu pověřeni.

17 městsky delegovaných okresních soudů se nacházelo v Čechách, 7 na Moravě a 2 ve Slezsku. 3 městsky delegované okresní soudy se nacházely v Praze, z toho dva vykonávaly pouze civilní pravomoc a jeden trestní, ostatní soudy působily v sídlech krajských soudů. Na Moravě se dva nacházely v Brně, z toho jeden s civilní pravomocí a jeden s trestní, a zbylých pět bylo v sídlech krajských soudů. Městsky delegované okresní soudy měly dva druhy obvodů: a) vlastní obvod nazývaný též jako obvod městský a předměstský, který pokrýval vlastní území města a administrativně spojená předměstí, b) přesahující obvod nazývaný též venkovský (zbylé území), který měly všechny soudy, kromě soudů pražských.

Příslušnost městsky delegovaných okresních soudů v jejich městských obvodech, co se civilního procesu týče, byla taxativně stanovena jurisdikční normou (§ 12 j. n.¹³) a dalšími předpisy (tzv. výslovně přikázaná část všeobecné okresní pravomoci). Patřily do ní rozepře (§ 15 j. n.) s hodnotou sporu nižší nebo rovnou 500 zlatých, při opakovaném plnění časově neomezeném pak do hodnoty 25 zlatých ročně, při časově omezeném trvání práva do 50 zlatých ročně. Dále pak spory z nájmu a pachtu věcí movitých a bytů, navrácení pronajatých statků a úroku v úrodě, ze smluv společenských, služebních a námezdních, spory mezi hostinskými, plavci, povozníky a jejich hosty, pocestnými a jinými jejich zákazníky, rušení držby (§ 55 j. n.)¹⁴, poručenství, opatrovnictví (§ 83 j. n.) a prozatímní opatření (§ 46 j. n.) s výjimkou věcí manželských. Městsky delegované okresní soudy plnily funkci soudů pozůstalostních (věci sporné i nesporné), ne však u nemovitostí, a exekučních, ale jen pro věci movité (§ 69 j. n.). Bez omezení příslušnosti tyto soudy ověřovaly podpisy, listy a závěti. Negativně vymezeno, městsky delegované okresní soudy nebyly příslušné k nemovitostem, konkursu, obchodním záležitostem a ve věcech dědických týkající se nemovitostí¹⁵.

V trestním řízení se jejich pravomoc a příslušnost nelišila od ostatních nositelů okresní soudní pravomoci, tyto soudy však nikdy nezastávaly funkci soudů vyšetřovacích, jelikož tvořily součást vyšetřovacího obvodu mateřského sborového soudu.

Pro svůj širší obvod měly městsky delegované okresní soudy svoji civilní i trestní příslušnost zcela shodnou s ostatními nositeli pravomocí okresních soudů, s výhradou výše zmíněné funkce vyšetřovací¹⁶.

¹² Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 106

¹³ s odkazem na §§ 15, 37, 46, 55, 66, 77, 83 a 99

¹⁴ navrácení do původního stavu, Šolle, Počátky buržoazního soudnictví II., str. 108

¹⁵ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 123

¹⁶ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 116

Sborové soudy první stolice

Obecně lze říci, že se jedná o kolegiální, krajsky orientované soudy první instance. Dělí se do dvou hlavních kategorií: na soudy zemské, též sborové soudy I. stolice 1. třídy (Landesgerichte), a na soudy krajské, též sborové soudy I. stolice 2. třídy (stále též krajské, Kreisgerichte)¹⁷. Zemský soud sídlil vždy v hlavním městě příslušné korunní země (u nás Praha, Brno, Opava). Krajských soudů bylo v Čechách 14 (11 starých - České Budějovice, Česká Lípa, Hradec Králové, Cheb, Jičín, Kutná Hora, Liberec, Most, Písek, Plzeň, Tábor; 2 nové - Litoměřice, Mladá Boleslav a 1 přesunutý - Chrudim, původně Vysoké Mýto) a 6 na Moravě a ve Slezsku (Jihlava, Nový Jičín, Olomouc, Těšín, Uherské Hradiště, Znojmo).

Sborové soudy I. stolice měly dva základní druhy obvodů: užší obvod (městský a předměstský) a širší obvod (soudní kraj odpovídající politickým krajům). Vedle nich existoval zvláštní obvod zemského nebo krajského jako soudu vyšetřovacího, a konečně nejširší obvod zemského soudu, kterým byla celá země.

Také z hlediska personálního obsazení lze nacházet rozdíly mezi zemskými a krajskými soudy¹⁸. V čele zemského soudu stál prezident, zastupoval ho viceprezident a jako soudcové zde pracovali radové zemského soudu. V čele krajského soudu stál předseda a pracovali zde radové krajského soudu. U obou těchto druhů soudů působil pomocný konceptní personál (radní tajemníci, soudní adjunkti), kancelářský personál (ředitel pomocných úřadů, adjunkti, oficiálové a akcesisté¹⁹) a pomocný personál (úřední a pomocní sluhové, dozorcí vězňů). U sborových soudů I. stolice s kauzální pravomocí též odborní přisedící. Nelze zapomenout ani na úředníky a zřízence depositního úřadu v Praze (při zemském soudu), úřadu desek zemských a pozemkových v Praze a Brně, oddělení pozemkových knih a oddělení knih horních²⁰.

V trestním řízení byly senáty sborových soudů I. stolice tříčlenné, u trestních činů, za které bylo možno udělit trest smrti nebo žalář delší pěti let a u trestných činů §§ 58 až 66 TZ projednávaných zemskými soudy pak senáty pětičlenné (§ 17 TR). V civilních věcech zásadně rozhodovaly senáty tříčlenné.

Jak bylo již řečeno, příslušnost soudů se odvíjela od územního okruhu, ve kterém byla vykonávána. Nejmenší byl vlastní (městský a předměstský) obvod, ve kterém soud vykonával civilní všeobecnou pravomoc, tedy vlastně civilní pravomoc okresního soudu. Byl příslušný ve všech záležitostech (§ 12 j. n.), které nebyly taxativně vyhrazeny městsky delegovaným okresním soudům. Positivně vymezeno měl zajišťovat především projednávání pozůstalostí, které obsahovaly nemovitosti (§ 78 j. n.), záležitosti poručenství a opatrovnictví (hlavně u držitelů nemovitostí) nesvěřené městsky delegovaným okresním soudům, záležitosti nemovitostí (§ 49 j. n. - vklady, záznamy, výmazy do pozemkových knih) a obecné (nekupecké) konkursy (§ 73 j. n.).

O něco rozsáhlejší byl obvod sborového soudu I. stolice jakožto soudu vyšetřovacího²¹, skládajícího se z několika soudních okresů (viz okresní úřady co soudy). Jeho příslušnost zde plně korespondovala s pověřenými okresními úřady (okresními soudy) v jejich vyšetřovacím obvodu. Vyšetřoval všechny zločiny i přečiny, které nebyly k vyšetřování vyhrazeny zemským soudům (§ 10 TR).

Pro svůj širší obvod (kraj) byl sborový soud I. stolice vybaven jak civilní, tak trestní pravomocí. V oblasti civilní byl (osobně, věcně a kauzálně) příslušný pouze k záležitostem (§ 12 j. n.²²), jemu zákonem či delegací přikázanými (pravomoc zvláštní vzhledem k obecné

¹⁷ Janák, Hledíková, Dobeš, Dějiny správy, str. 321

¹⁸ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 146

¹⁹ byl sem zařazován i žalářník, viz minulá kapitola

²⁰ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 107

²¹ vyšetřování přípravné - vypátrání pachatele, v. speciální - řízení proti obviněnému

²² s odkazem na §§ 14, 32, 49, 50, 60, 65, 66, 70, 73, 75, 76, 78

pravomoci okresního soudu). Soudu přináleželo rozhodovat zejména (§ 14 j. n.) v záležitostech nedobrovolného rozvodu a rozluky, prohlášení manželství za neplatné (! – katolíci jinak – viz konkordát), výživného, prohlášení za mrtvého (důkaz smrti) za účelem nového sňatku (§ 88 j. n.), povolení k zcizení nemovitosti osoby v péči poručenské nebo opatrovnické, prodlužování otcovské moci i na zletilou osobu, schvalování opatrovnictví pro osoby blbě a šílené (§ 83 j. n.), v záležitostech adopčních a zprostředkoval žádosti o legitimaci nemanželských dětí panovníkem (§ 264 nesporného patentu).

Via delegationis mohl sborový soud I. stolice řešit projednávání významných pozůstalostí (§ 78 j. n.), obecné konkursy většího rozsahu²³ a významná poručenství a opatrovnictví, jinak náležející okresním soudům. Taktéž projednávaly spory okresních soudců, které by jinak příslušely před jejich vlastní soudy (§ 42 j. n.). Umořování státních obligací a cenných papírů jim na roveň postaveným sem také patřilo (§ 32 j. n.). Před sborové soudy I. stolice náležely i žaloby proti některým veřejným právníkům osobám (proti fisku, světským a duchovním korporacím, kostelům, prebendám, fundacím a veřejným ústavům²⁴), žaloby na držitele deskových statků a statků z obecního svazku vyloučených a před rokem 1860 i některé záležitosti privilegovaných nemovitostí, jakými byly statky deskové (§ 31 j. n.) a lenní (§ 39 j. n.).

V oblasti trestní byly soudy zemské nebo krajské soudy nalézacími (rozhodovacími) pro všechny zločiny a přečiny, které nebyly přikázány toliko soudům zemským.

Za předpokladu, že se v daném širším obvodu nenacházel samostatný obchodní soud²⁵, přináležela v tomto obvodu sborovým soudům I. stolice, respektive jejich obchodním senátům, i pravomoc kauzální obchodní. Pramenem této pravomoci byly paragrafy 57 - 60 jurisdikční normy 1852, ale jenom do 1. července 1863, kdy nabyl účinnosti všeobecný obchodní zákoník (německého spolku) z roku 1862.

Do 30. června 1863 byl obchodní senát (soud) příslušný pro spory²⁶: a) dané povahou obchodu, to jest obchody (koupě, dodání, zajišťování) směnečné, obchody se státními papíry, akciemi, dlužními úpisy, akciemi a losy, obchody bankéřské, směnárnické, makléřské a komisionářské, b) dané povahou účastníků (z obchodních poměrů), to jest spory mezi obchodníky, mezi továrníky a jimi navzájem, mezi akciovými společnostmi a jejich podílníky ze smluv společenských, mezi obchodními zaměstnavateli a jejich zaměstnanci a spory obchodníků se zasilateli a dovozci, atd.

Od 1. července 1863 byl obchodní senát (soud) příslušný pro spory z obchodů směnečných, absolutních a relativních (žalován obchodník nebo obchodní společnost), právního poměru obchodníků k jejich pomocníkům (učňům), právních poměrů obchodních společností, zadržovacího práva kupeckého, ochrany privilegií, vzorků a známek²⁷.

Soud projednával kupecké konkursy, tedy konkursy obchodníků, továrníků a obchodních společností (§ 75 j. n., pak § 191 konkursního řádu). Co se věcí nesporných týče, po celé toto období obchodní soudy umořovaly směnky (případně bankovní poukázky) a potvrzovaly řádné vedení obchodních knih (§ 91 j. n.). Od 25. září 1857 do 30. června 1863 vedly obchodní protokol, po tomto datu obchodní rejstřík, a dále měly na starosti umořování kupeckých papírů (od roku 1863), zřizování likvidátorů obchodních společností, atd.

Kauzální pravomoc námořní (§ 61 j. n.) příslušela námořnímu soudu v Terstu a sborovým soudům I. stolice pověřených jejím výkonem. Tato pravomoc obsahovala věci sporné i nesporné týkající se lodí a námořní plavby, konkrétně nabývání a zcizování lodí,

²³ do 31. března 1869 - datum účinnosti nového konkursního řádu

²⁴ např. univerzity, nemocnice, chudobince

²⁵ v Praze od 1857

²⁶ dle § 59 j. n. i subsidiární příslušnost okr. soudů (úřadů) pro obchodní spory mimo užší obvod sborových soudů I. stolice viz výše

²⁷ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 130

rejdařská jednání, jednání vlastníka se správcem a těchto s pocestným, plavcem, atd., půjčky a vyřizování námořních havárií.

Další kauzální pravomocí sborových soudů I. stolice byla pravomoc horní (§ 65 j. n.), která byla vykonávaná jen určitými zemskými a krajskými soudy (jejich horními senáty) pro širší (krajské) obvody několika soudů²⁸. Pravomoc zde byla v zásadě stejná jako v předchozím období, tedy věcná práva na horní díla a příslušenství, spory o užívání těchto děl, spory o stáří v poli, při horních propůjčkách, o výzvách k vytknutí pole, o vymezení mezí, o výtěžcích, retardační prohlášení, propadnutí horních práv, spory o platy ke štole, o společném užívání, o náhradu za pomocná díla, o bratrské pokladnice, o škody na dílech, o vlastnictví vod, ze smluv společenských, ze správy a vedení účtů, a vedení horních knih (§ 66 j. n.).

Nejširším obvodem, vlastním pouze zemským soudům, byla celá korunní země. Zemské soudy (§ 10 TR), jakožto soudy vyšetřovací i nalézací v trestním řízení, byly příslušné pro zločiny §§ 58 - 66 TZ (velezrada, urážka veličenstva a členů císařského domu, rušení veřejného pokoje, vyzvědačství, pozdvižení vzbouření)²⁹.

Zjištění civilní pravomoci zemských soudů je poněkud komplikovanější, protože byla definována jen nepřímo. V zákoně byla stanovena příslušnost sborových soudů I. stolice, podle dalších znaků však bylo možno určit, že náleží pouze zemským soudům. Jednalo se o žaloby na celozemsky organizované instituce se sídlem v hlavním městě země a o sporné i nesporné záležitosti privilegovaných nemovitostí (po roce 1860), jakými byly nemovitosti deskové a lenní³⁰. A konečně záležitosti sporné i nesporné, jejichž správu a evidenci soustřeďovaly orgány již dříve zřízené v sídlech zemských soudů³¹.

Dle § 39 j. n. záležitosti lenní spadaly pod soud, v jehož obvodu sídlil lenní úřad (zemská vláda), ale pouze tehdy, byl-li lenním pánem zeměpán a účastnil-li se řízení, jinak byl příslušný sborový soud, v jehož obvodu se léno nacházelo. Změnu přineslo nařízení č. 67/1860 ř. z., které stanovilo příslušnost zemských soudů pro všechny léna zapsaná v lenních (manských) deskách.

Ještě komplikovanější byly záležitosti fideikomisní (§§ 38 a 89 j. n.), ať již sporné nebo nesporné, mezi které řadíme vyjednání f., pominutí f., povolení k rozloučení f. a fideikomisní pozůstalosti. Zákon rozlišoval fideikomisy staré a nové. Pro staré byl příslušný soud, v jehož obvodu měl fideikomisní úřad své sídlo (Praha, Brno, Opava), tedy zemské soudy. U nových jím byl pozůstalostní soud zakladatele, což mohl být i soud krajský, nebo jiný soud zakládacím statutem určený.

Obchodní soud (*Handelsgericht*)

Obchodní soud byl soudem řádným s kauzální obchodní pravomocí. Základem právního postavení obchodních soudů byly §§ 8 a 9 nejvyššího rozhodnutí z 14. září 1852, podle kterého měly vzniknout samostatné obchodní soudy ve městech, v nichž se toto jeví zapotřebí. V Praze vznikl obchodní soud 28. prosince 1857 na základě nejvyššího rozhodnutí z 3. srpna téhož roku. Další obchodní soud se nacházel ve Vídni. V Terstu byl soud pro obchodní a námořní věci. Obvody soudů (krajský, městský) se nelišily od soudů sborových první stolice³².

Na rozdíl od ostatních obchodních soudů neměl soud v Praze vlastního samostatného presidenta ani vicepresidenta. Soud vedl vicepresident zemského soudu v Praze. Jako soudci zde působili radové zemského soudu (8) a odborní přísedící. Z pomocného personálu zmiňme

²⁸ sídla a obvody viz minulá kapitola

²⁹ Adamová, Riegrová, Skřejpková, Soukup, Šouša, Dějiny českého soudnictví do roku 1938, Praha 2005, str. 89

³⁰ ne železniční - železniční knihy vedeny až od roku 1874, č. 70/1874 ř. z.

³¹ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 118

³² Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 128 a 147

radní tajemníky (6) a soudní adjunktů (3). Kancelář vedl ředitel pomocných úřadů, byl zastupován dvěma adjunktů, mezi další pracovníky náleželi oficiálové, akcesisté, kancelisté (8) a sluhové (7)³³. Počet odborných přisedících byl systematizován nařízením ministerstva spravedlnosti.

Ani senáty tohoto soudu se ve svém složení nelišily od obchodních senátů zemských a krajských soudů, byly tedy čtyřčlenné. O příslušnosti těchto soudů platí vše, co bylo výše řečeno o obchodních senátech. Obchodnímu soudu v Terstu (respektive jeho námořnímu senátu) náležela také pravomoc kauzální námořní.

Vrchní zemské soudy (Sborové soudy druhé stolice, Oberlandesgerichte)

Obvodem tohoto soudu druhé instance byla celá korunní země. Vrchní zemský soud pro Čechy sídlil v Praze, vrchní zemský soud pro Moravu a Slezsko v Brně.

V čele stál prezident, případně zastupovaný viceprezidentem, soudcovskými úředníky zde byli radové vrchního zemského soudu. Jim ku pomoci zde byli zaměstnaní radní tajemníci, tajemničtí adjunkti a auskultanti. Pomocné úřady (podatelna, výpravna, spisovna) vedl jejich ředitel, případně přednostové každý zvlášť, a působili zde adjunkti, oficiálové a akcesisté³⁴. Rozhodně nesmíme zapomenout ani na zřízence, tedy na radní, kancelářské a pomocné sluhy.

Občanskoprávní senáty se skládaly z pěti členů, v případě složitějšího případu je mohl prezident ad hoc rozšířit. I trestně právní kauzy se obvykle rozhodovaly v pětičlenných senátech, zločiny §§ 58-60 TZ a ty, za které se uděloval trest smrti, pak v senátech devítičlenných (§ 18 TŘ), které měly na starost i další kvalifikované spory, například kompetenční. Tyto posledně jmenované záležitosti mohly být rozhodovány i v plném radním shromáždění.

Vrchní zemský soud jako druhá instance (§ 93 j. n.) byl příslušný v civilním řízení pro odvolání z rozsudku, zmatečné stížnosti do rozsudku a rekurzy proti ostatním rozhodnutím všech civilních soudů první stolice.

V trestním řízení do 31. prosince 1873 ve věcech zločinů a přečinů (§ 16 TŘ), o nichž v první instanci rozhodovaly sborové soudy I. stolice, byl vrchní zemský soud příslušný pro odvolání z rozsudků, odvolání ex offio předkládaná (rozsudky smrti a odvolání, s nimiž byl spojen návrh na zmírnění trestu) a stížnosti na všechny jiná soudní opatření. Dále rozhodoval v trestním řízení záležitosti přestupků (§ 9 TŘ), k nimž v první instanci příslušeli nositelé pravomocí okresních soudů, tedy o odvolání z rozsudků a stížnosti na postup soudce během řízení. Výjimečně vrchní zemské soudy působily i jako první instance, například u syndikátních stížností³⁵.

Vedle vlastního soudního rozhodování bylo hlavní náplní těchto soudů vedení a dohled nad soudy svého okruhu. Tuto náplň soud vykonával skrze soustavné kontroly soudů, disciplinární pravomoc nad soudními úředníky a sluhy v první instanci, a účastí na obsazování služebních míst, pensionování a udělování dovolených. Vrchní zemské soudy prováděly dozor nad advokáty a notáři a pořádaly soudcovské, advokátské a notářské zkoušky. Nelze nezpomenout ani na řešení kompetenčních sporů podřízených soudů (§ 3 j. n.) a na delegace jiných podřízených soudů stejného druhu a stupně za soudy ze zákona příslušné ze závažných důvodů (§§ 7 a 8 j. n., § 49 TŘ).

³³ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 124

³⁴ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 107

³⁵ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 139

Nejvyšší soud (*Oberster Gerichtshof*)

O tomto soudu nadále platí to, co o něm bylo řečeno v kapitole pojednávající o letech 1850 až 1855. Nadále se řídil statutem ze 7. srpna 1850 (č. 325 ř. z.). Po dobu platnosti trestního řádu 1853 však Nejvyšší soud přestal být soudem kasačním.

V trestních věcech byly senáty sedmičlenné, pro zločiny §§ 58 - 66 TZ a pro všechny zločiny hrdelní pak jedenáctičlenné (§ 19 TŘ). Také ve všech ostatních záležitostech zasedaly senáty sedmičlenné, ve věcech legislativy a některých revizí jedenáctičlenné a další zásadní věci byly rozhodovány v plném senátu, který měl 15 členů, nebo v plném radním shromáždění, svolal-li je prezident.

Nejvyšší soud byl výlučnou třetí instancí jak v civilních (sporných i nesporných) věcech (§ 93 j. n.), pokud byla zmateční stížnost, revize nebo rekurz proti druhoinstančnímu rozhodnutí vrchních zemských soudů připuštěná, tak ve věcech trestních, kterými bylo rozhodováno o odvoláních proti rozsudkům a stížnostech proti jiným opatřením (byly-li přípustné) vrchních zemských soudů jakožto druhé instance.

Nejvyšší soud sloužil jako druhá a poslední instance při rekurzích proti rozhodnutí vrchních zemských soudů v první instanci (syndikátní stížnosti). Byly mu též zasílány návrhy na mimořádné zmírnění trestu a rozsudky smrti, soud se k nim pouze vyjadřoval, a dále je zasílal na ministerstvo spravedlnosti. Poslední slovo, však stejně jako u milosti, náleželo panovníkovi³⁶.

Nejvyšší soud měl dále na starost delegace od jednoho vrchního zemského soudu nebo soudu z jeho obvodu, k druhému vrchnímu soudu, nebo soudu z jeho obvodu, dále řešil spory o příslušnost (§ 3 j. n.) mezi vrchními zemskými soudy (pokud se nedohodly sami), případně mezi nižšími soudy z různých obvodů vrchních zemských soudů a kompetenční spory mezi soudy a správními úřady. Taktéž rozhodoval syndikátní stížnosti na vlastní členy a na členy vrchních zemských soudů, prováděl disciplinární řízení, odmítal presidenta vrchního zemského soudu nebo tento soud jako celek a jmenoval úředníky na místa mu svěřená zvláštními předpisy. Také podával dobrozdání v právních záležitostech ministerstvu spravedlnosti, například při kompetenčních konfliktech rakouských soudů se soudy zahraničními (§ 4 j. n.).

³⁶ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 141

Organizace soudnictví v letech 1868 až 1918

Ústavní základy

Rakousko - uherské vyrovnání z roku 1867, bezprostředně způsobené porážkou v prusko - rakouské válce, ačkoliv kořeny této události sahaly mnohem hlouběji do minulosti, vedlo k rozdělení monarchie na dva státoprávně samostatné celky spojené kombinací personální a reálné unie¹. Odloučením Uherské koruny vznikl ze zbylých území říše² nový státoprávní útvar zvaný Království a země na říšské radě zastoupené (běžně zvaný Předlitavsko)³. Název Rakousko se stal (polo)oficiálním až v roce 1915⁴.

Ve stejném roce získává Předlitavsko novou ústavu zvanou prosincová, která zůstala v platnosti až do roku 1918. Po formální stránce se jednalo o novelizaci, či spíše řečeno pokračování ústavy únorové. Její jádro tvořilo pět státních základních zákonů z 21. prosince 1867, č. 141 o říšském zastupitelstvu, č. 142 o všeobecných právech státních občanů, č. 143 o Říšském soudu, č. 144 o moci soudcovské a č. 145 o moci vládní a výkonné. Za součást ústavy bývá považován i zákon o společných záležitostech č. 146 ze stejného dne, upravující výše zmíněné vyrovnání. Samozřejmě nelze nezpomenout zákony z 27. října 1862 č. 87 a 88 o ochraně svobody osobní a práva domovního, taktéž v roce 1867 pojatých za součást ústavy prosincové (články 8 a 9 zákona č. 142 ř. z.).

Nyní se však podívejme na tuto ústavu z hlediska našeho zájmu. Na základě zákona č. 141 byla říšské radě svěřena justiční legislativa. Pod tímto názvem rozumíme zákonodárství o základních rysech organizace úřadů soudních, zákonodárství v oblasti trestního soudnictví, práva občanského⁵, obchodního, směnečného, námořního, horního a lenního.

Zákon č. 142 zakotvoval jednotné a všeobecné rakouské státní občanství a obsahoval široký katalog občanských práv jako rovnost občanů před zákonem a soudem, rovný přístup k státním úřadům, volnost stěhování a vystěhování, svoboda osobní, listovní a právo petiční, svoboda shromažďovací a spolčovací, slova, víry, tisku, svědomí, vědy, volby povolání, ochrana národnosti a soukromé vlastnictví. O Říšském soudu (zákon č. 143) pojednáme ve zvláštní kapitole.

A konečně se dostáváme k zákonu č. 144 o moci soudcovské. Moc soudcovská je dle něho samostatná, nezávislá od moci výkonné, a oddělená od správy na všech stupních. Organizaci a kompetenci soudů je možno stanovit pouze zákonem⁶, což se týká i soudů mimořádných. Vojenské soudy jsou regulovány zvláštními zákony. Soudci jsou jmenováni císařem definitivně a doživotně, skládají soudcovskou přísahu, jsou samostatní a nezávislí, jejich sesazení je možné dle zákona jen na základě soudcovského nálezu, totéž platí o přeložení a pensionování proti vůli dotčeného soudce. Dočasné zbavení funkce je možné nařízením představeného soudu nebo vyššího soudního úřadu.

Veškeré soudnictví je vykonáváno jménem císaře, rozsudky jsou vyhlášovány jeho jménem, taktéž má císař právo udělovat amnestie. Při pochybení zaměstnance soudu ústava umožňuje uplatnění syndikátní žaloby. Soud je vázán zákonem, nepřezkoumává jeho platnost,

¹ Malý, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, str. 225

² Čechy, Dalmácie, Halič, Rakousko nad a pod Enží, Solnohradsko, Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Bukovina, Morava, Slezsko, Tyrolsko, Vorarlbersko, Gorice, Gradiška, Istrie, Terst

³ Šolle, Buržoazní justice v Rakousku ve světle prosincové ústavy, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, str. 183- 2. názor - pokračování starého státu

⁴ Rychlík, Historický význam 28. 10. 1918

⁵ § 11 cit. zák., vyjímajíc zákonodárství o vnitřním zařízení knih veřejných a takových předmětech, které na základě zřízení zemských a tohoto zákona základního náleží do působnosti sněmů zemských

⁶ možno ale delegovat na ministerstvo spravedlnosti po dobrozdání zemského sněmu, v případě změn obvodů a sídel okresních soudů tak stanovil zákon č. 59/1868 ř. z., u sborových soudů I. stolice zákon č. 62/1873 ř. z.

u podzákoných předpisů (nařízení) ale může. V trestním řízení jsou zaručeny zásady ústnosti, bezprostřednosti, veřejnosti (výjimky), obžalovací proces a porotní soudnictví pro některé delikty. Také je ústavně zakotven Nejvyšší soudní a kasační dvůr.

Přehled zákonů

I po přijetí nové ústavy v zásadě zůstal předchozí stav a uspořádání nadále v platnosti, nadále např. platil josefínský soudní řád i trestní řád z roku 1853. Tato situace však byla postupně měněna. Již 11. června 1868 byl přijat zákon č. 59 o organizaci soudů okresních, který znamenal konec bachovského uspořádání soudní soustavy. Zákon zrušil smíšené okresní úřady a došlo též ke stanovení pravidel o úpravách obvodů⁷. Územní obvod a sídlo soudu mohlo měnit dále jen ministerstvo spravedlnosti (viz poznámka) svým nařízením. V roce 1869 následoval nový konkursní řád z 25. prosince 1868 (č. 1/1869 ř. z.), posléze novelizován zákonem č. 35/1884 ř. z., a zákon z 9. května 1869 (č. 32 a 33 ř. z.), kterým byly zavedeny tiskové poroty. Zákon z 6. dubna 1870 (č. 42 ř. z.) upravoval neporušitelnost listovního tajemství.

Zákonem z 23. července 1871 (č. 82) došlo k výrazné novelizaci trestního řádu, byl zrušen institut mimořádného odvolání a byla zavedena pravidla pro určení příslušnosti ve věcech odložení trestu a udělení milosti. V oblasti civilního řízení představuje nejdůležitější změnu v sedmdesátých letech zákon č. 66/1873 ř. z., kterým bylo zavedeno bagatelní řízení v obecné civilní i obchodní kauzální pravomoci u okresních soudů (i městsky delegovaných) a u tímto zákonem zřízených bagatelních soudů pro obchodní a námořní věci. Bagatelní řízení bylo novelizováno zákonem č. 23/1876 ř. z., kterým byla hranice „nepatrnosti“ zvýšena z 25 na 50 zlatých. Zákon č. 67/1873 ř. z. zaváděl upomínací řízení (platební rozkazy) ve sporech do hodnoty 200 zlatých. Umořování cenných papírů upravovaly zákony č. 35, 36 a 88 ř. z. z roku 1868, nakládání s cennými papíry zákon č. 48/1874 ř. z.. Ze změn exekučních předpisů zmiňme hlavně novely č. 68/1873, 74/1887 a 75/1888 ř. z., které upravovaly hlavně vylučování věcí z exekuce⁸. Syndikátní žaloby upravoval zákon č. 112/1872 ř. z., náhradu škody za bezdůvodné odsouzení trestním soudem (přiznával Říšský soud) zákon č. 64/1892 ř. z.. Nesmíme zapomenout ani na notářský řád z 25. července 1871 (č. 75 ř. z.) a jeho novely č. 3/1877 ř. z. a č. 38/1885 ř. z..

Zásadní změna přichází s novým trestním řádem (a jeho uvozovacím zákonem) č. 119/1873 ř. z., jehož autorem byl tehdejší ministr spravedlnosti (1871 - 1879) a profesor trestního práva na Vídeňské univerzitě dr. Julius Anton Glaser. Jednalo se do značné míry o návrat k zásadám trestního řádu z roku 1850, jakými byla zásada obžalovací, ústnost, veřejnost, volné hodnocení důkazů a obnovení činnosti porotních soudů i pro těžké zločiny a politické delikty. V trestním řízení byla zavedena trojinstančnost a byl zrušen institut samostatných vyšetřovacích soudů. Z odlišností proti současnému trestnímu řádu zmiňme skutečnost, že se vazba nezapočítávala do trestu. Nás zajímá hlavně hlava II. o soudech.

Civilní řízení si muselo na zásadní změny počkat do roku 1895. Dne 1. srpna tohoto roku byly přijaty dvě rozhodující normy (i s uvozovacími zákony), soudní řád (č. 112 a 113 ř. z.) a zákon o pravomoci a příslušnosti soudů (č. 110 a 111 ř. z.), známý hlavně jako jurisdikční norma. Civilní soudní řád stál na trojinstančnosti, přičemž jednání před první a druhou instancí bylo ústní (avšak bylo nutno připravit v písemných podáních), před třetí instancí vždy písemné. Snad lze zmínit ještě zakotvení zásady formální pravdy, volného hodnocení důkazů, arbitrárního pořádku nebo povinné zastoupení advokátem před sborovými soudy a při druhé a třetí instancí. O rok později byl tento soubor doplněn exekučním řádem z

⁷ srovnej zákon č. 44/1868 ř. z. - obnovení politických okresů a okresních hejtmanství

⁸ vyloučení platu a služebních příjmů do 600, posléze 800 zlatých ročně

27. května 1896 (č. 78 a 79 ř. z.), který byl novelizován zákonem č. 104/1912 ř. z., a zákonem z 27. listopadu 1896 o organizaci soudů (č. 217 ř. z.), který upravoval jednací řády, obsazení a vnitřní řazení soudů. Téhož dne byl přijat i zákon o soudech živnostenských. Tato reforma nabyla účinnosti k 1. lednu 1898⁹.

Část civilní pravomoci byla svěřena zákonem č. 59/1907 ř. z. již existujícím smírčím obecním úřadům. Jednalo se v první řadě o uzavírání smírů při urážkách na cti.

Státní správa soudnictví

Nejprve je nutné si objasnit rozdíl mezi dvěma pojmy, mezi výkonem spravedlnosti (Rechtsprechung), respektive soudcovskou mocí v užším slova smyslu (Gerichtsbarkeit) a justiční správou (Rechtsverwaltung)¹⁰. První pojem označoval výlučně nalézání práva (podrobení konkrétního vztahu určité právní normě), druhý pak moc organizační a nařizovací spadající pod moc výkonnou, která zajišťovala nerušený chod celého aparátu¹¹. Správu justice zajišťovalo především ministerstvo spravedlnosti¹², a to obstaráváním podmínek výkonu soudní funkce, ale také výkonem dozoru. Při této činnosti spolupůsobily i další orgány, presidia sborových soudů, ale také například státní zastupitelstva¹³.

Do oboru působnosti ministerstva spadal vrchní dohled nad všemi soudy, jejich úředníky a sluhy, nad všemi úředníky státních zastupitelství, péče o hospodářské potřeby soudů a státních zastupitelství, řízení a správa vězenství, spolupůsobení při správě sirotčího jmění a při správě soudních deposit berními úřady, vrchní dohled a kontrola nad nakládáním s financemi uvolněnými na chod justiční správy, vedení výkazů o stavech zaměstnanců justice, rozhodování o obsazování některých funkcí, buď samostatné, nebo ve srozumění s jinými orgány (presidium vrchního zemského soudu, president Nejvyššího soudu, atd.), povolování dovolené některým funkcionářům, rozhodování o stížnostech zaměstnanců na udělení disciplinární důtky a snížení platu.

Dále sem patřilo právo požadovat dobrozdání, objasnění a výkazy, vydávání příkazů generálnímu prokurátorovi, aby podal zmateční stížnosti k zachování zákona, rozhodování o stížnostech na vyloučení ze seznamu obhájců, schvalování vydání obžalovaných do Uher a ciziny, opatření pro předvolání svědka z ciziny, udělování práva bezpečného průchodu obviněného k soudu, spolupůsobení při vydávání z ciziny, odsouhlasení (spolu s min. vnitra) zavedení a zrušení civilního stanného práva pro některé trestné činy, právo měnit ve srozumění se zemským sněmem hranice obvodů soudů, slučovat a zřizovat nové soudy, zřizovat bagatelní obchodní soudy, zřizovat po dohodě s ministerstvem obchodu živnostenské soudy a schvalovat jejich stanovy, prominutí zkušební praxe při vstupu do soudní služby, rozhodování o stížnostech praktikantů, určování počtu přisedících při sborových soudech a jejich jmenování (po případné dohodě s příslušným ministerstvem), vrchní dohled nad advokáty, schvalování jednacích řádů advokátních komor a jiných orgánů, právo měnit jejich obvody, účastnit se činnosti disciplinární rady, vrchní dozor nad notáři, pravomoci na úseku pozemkových knih a konečně podávání návrhů císaři pro zmírnění nebo prominutí trestu, udělení milosti, legitimace, adopce (s přenesením šlechtictví) a obsazení místa v justici vyhrazené císaři¹⁴.

Co se ostatních záležitostí ministerstva týče, odkazují na kapitolu o řádných soudech v letech 1850 až 1855.

⁹ Bianchi, Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu, str. 405

¹⁰ Šolle, Buržoazní justice v Rakousku ve světle prosincové ústavy, str. 186

¹¹ zařizování a obsazování soudů, věcné vybavení, řízení státních zastupitelství a trestnic

¹² Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., Praha 1897, str. 52

¹³ Storch, Řízení trestní rakouské I., str. 160, Veselý, Všeobecný slovník právní I., str. 276

¹⁴ Veselý., Všeobecný slovník právní II., str. 354 nn

Soudní soustava

Soudní soustava se nadále skládala ze čtyř stupňů. V prvním se nacházely okresní soudy a do roku 1898 městsky delegované okresní soudy, ve druhém zemské a krajské soudy, ve třetím pak vrchní zemské soudy a čtvrtým a nejvyšším stupněm byl Nejvyšší a kasační soud. Jurisdikční norma z roku 1895 (§ 1) řadí mezi řádné soudy i okresní soudy pro obchodní a námořní věci (od 1. ledna 1898) v stupni prvním a obchodní (a námořní) soudy ve stupni druhém.

Před okresními soudy a městsky delegovanými okresními soudy rozhodovaly samosoudci, jinde senáty (výjimky). Složení senátů bylo určováno na rok dopředu (ne ad hoc), případné změny byly možné jen z nezbytných důvodů (předseda). Agenda byla dělena dle klíče. Jeden soudce mohl zasedat i ve více senátech, pokud se zdálo, že řízení (hlavní líčení) bude delší, byli k senátu dopředu přidělováni soudci náhradníci.

Okresní soudy

Okresní soudy byly samosoudy, tvořící páteř celé soudní organizace. Rozhodující změnou oproti předešlému stavu byl výše zmíněný zákon č. 59/1868 ř. z., kterým byly smíšené okresní úřady nahrazeny okresními soudy. Dle tohoto zákona tyto soudy podléhaly presidentovi zemského nebo krajského soudu, který nad nimi vykonával dohled. Obvodem soudu byl nadále soudní okres. Pokud se v jednom městě nacházelo více okresních soudů, pak některé mohly být pověřeny pouze civilní agendou, a jiné výlučně trestní (§ 9 TR). K roku 1868 jich bylo v českých zemích 309 (spolu s městsky delegovanými okresními soudy) a jejich počet stále narůstal.

Na okresním soudě působil okresní soudce (§ 5 j. n.), jeden nebo více adjunktů, vedoucí pozemkových knih, kancelisté a služební personál. Soud vedl jeho přednosta (okresní soudce). Pokud ministerstvo spravedlnosti shledalo za potřebné, aby byl okresní soud obsazen více soudci, mohlo na místo samosoudce ustanovit adjunkta či radního tajemníka. Vrchní zemské soudy mohly pověřit jednoho ze soudců výkonem určité agendy (např. exekuce). Po zrušení městsky delegovaných okresních soudů byl v sídlech zemských a krajských soudů představeným okresního soudu rada zemského nebo krajského soudu, i ostatní soudci (radní tajemníci) a kancelářský personál byli přiděleni tímto soudem¹⁵.

Nejprve si povíme o trestní pravomoci okresních soudů dle trestního řádu z roku 1873 (§ 9 a čl. 8 uvozovacího zákona). Těmto soudům příslušelo celé řízení trestní v první instanci u přestupků dle trestního zákona a také u jiných, které jim byly přikázány zvláštními předpisy. Dále pak spolupůsobily při přípravném vyhledávání a vyšetřování zločinů a přečinů, ať již ve smyslu výkonu jednotlivých úkonů (ex offio nebo dožádáním soudce sborového soudu) nebo celého přípravného vyhledávání. Radní komora zemského nebo krajského soudu mohla celé vyšetřování nebo jeho část odejmout vyšetřujícímu soudci a předat je okresnímu soudu ve svém obvodu (se svolením žalobce). Pouze okresní soudy v sídlech sborových soudů I. stolice, a jenom tyto, byly věcně příslušné k řízení ve věcech tiskových přestupků¹⁶.

Ve věcech civilních platí až do 90. let 19. století v podstatě to, co bylo řečeno o okresních soudech v minulé kapitole. Ze změn připomeňme zákon č. 66/1873 ř. z. s účinností od 1. října téhož roku, který zaváděl zkrácené bagatelní řízení, ve kterém se rozhodovalo o hodnotách do 25 zlatých, respektive 2,5 zlatých ročně při neomezeném a 5 zlatých ročně při časově omezeném trvání práva. 1. června roku 1876 byla tato hranice zvýšena na 50 zlatých.

¹⁵ Ott, *Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I.*, str. 46

¹⁶ Pantůček, *O organisaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních*, Praha 1897, str. 160 nn

Prorogační dohodou bylo možno tuto hranici zvýšit až na hodnotu 500 zlatých. Při některých soudech byli zřizováni zvláštní bagatelní soudcové s výlučnou povahou pravomoci¹⁷.

Dle jurisdikční normy z roku 1895 byly okresní soudy příslušné pro záležitosti obecné civilní nižší hodnoty, vyžadující urychlené řízení (§ 49 j. n.)¹⁸. Okresní soudy řešily spory o nároky z práv majetkových do hodnoty 500 zlatých dle ocenění žalobce, pokud nebyly bez ohledu k hodnotě taxativně přikázány sborovým soudům (např. směnky). Hodnota sporu mohla být i vyšší, pokud se obě strany dobrovolně podrobily okresnímu soudu prorogační dohodou (§ 104 j. n.).

Bez ohledu k hodnotě okresní soudy (§ 49 j. n.) projednávaly spory o otcovství k nemanželskému dítěti, z nároku nemanželského dítěte a jeho matky proti otci a jeho pozůstalosti, spory o upravení a určení hranic věcí nemovitých v kterýchkoliv pozemkových knihách zapsaných, spory ze služebnosti bytu a výměnku, spory z rušení držby (restitutio in integrum) a spory z nájmu a pachtu (výpověď, soudní výpověď, odevzdání nebo převzetí věcí, jejich užívání, retenční právo). Dále sem náležely spory z námezdních a služebních poměrů nižšího řádu, tedy mezi zaměstnavateli a čeledíny, lesními a polními dělníky, nádeníky, pokud tyto poměry nebyly vyňaty z příslušnosti řádných soudů¹⁹. Nesmíme opominout ani spory z nároků mezi vlastníky lodí, plavci, voraři, povozníky, hostinskými a jejich zákazníky, spory z vad (správy) dobytka a spory o rozdělení pozůstalostí projednávaných u okresních soudů. Konečně řešily i některé spory (in possessorio summarissimo) ohledně vodních práv a spory ze *societas partiarum*²⁰.

Ratione functionis zmiňme poskytování právní pomoci (pokud ji neposkytovaly sborové soudy), obeslání k prétorskému pokusu o smír do hodnoty 500 zlatých, výkon exekuce (§ 17 exe. ř.), ne však v případě statků zapsaných v deskách zemských, knihách horních a železničních (§ 19 exe. ř.)²¹, udělování práva chudých, provedení důkazů na věčnou paměť (svědci, znalci, ohledání), upomínací rozkazy o pohledávky do hodnoty 200 zlatých, atd.²².

Okresní soudy také disponovaly pravomocí kausální. Ratione valoris řešily okresní soudy kauzální spory obchodní a námořní (§ 52 j. n.) s hodnotou pod 500 zlatých a případy taxativně uvedené, jako byly nájemní poměr k lodím, spory ze služebního poměru lodního mužstva, námořní smlouvy dopravní a mezi lodníky a cestujícími ze vzájemného poměru. Ze záležitostí nesporných zmiňme sepisování osvědčení o nehodách a potvrzení o řádném vedení obchodních knih (§ 120 j. n.). Kausální obchodní a námořní pravomoc náležela okresním soudům pouze v místech, kde nebyly zřízeny okresní soudy pro obchodní a námořní věci²³.

V případě pravomoci horní (§ 53 j. n.) to byly opět kauzální spory s hodnotou do 500 zlatých a spory o hranice míst dolových, spory o rušení držby hor nebo příslušenství, spory nájemní k dolům a spory držitelů hor s jejich zaměstnanci.

Okresní soudy v některých obcích v dolním Polabí působily jako soudy labské (viz zvláštní kapitola).

Z agendy nesporné těmto soudům příslušelo projednávání pozůstalostí (§ 105 j. n.), jakožto obecným pozůstalostním soudům. Tyto soudy byly povolány i k ustanovování opatrovníků a poručníků (§ 109 j. n.) a k obstarávání všech příslušných úkonů, dále k legitimaci nemanželských dětí a osvojení (§ 113 j. n.), stejně jako k dobrovolnému rozvodu a

¹⁷ Adamová, Riegrová, Skřejpková, Soukup, Šouša, Dějiny českého soudnictví do roku 1938, str. 87

¹⁸ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 86

¹⁹ Složitější je to u sporů mezi obchodníky a jejich pomocníky, novelou z 8. 3. 1885 (č. 22 ř. z.) 1885 obchodní záležitost, 98 opět civilní. Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 86 nn

²⁰ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 86 nn

²¹ povolení exekuce udílel většinou soud, který rozhodoval v prvním stupni § 4 exek. řádu, Pantůček, O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních, str. 199

²² Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 86 až 93

²³ Pantůček, O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních, str. 110

rozlučení Izraelitů (list zapuzení) (§ 114 j. n.) i k oznámení o jejich opětovném spojení. Okresní soudy umořovaly listiny (§ 115 j. n.), pro které nebyly příslušné jiné soudy (zbytková příslušnost). Úkony nesporné v oblasti reálií, jako bylo ohledání, znalecké nálezy, inventury, odhady, dražby nebo zavedení správce náležely okresním soudům (§ 117 j. n.), pokud se nejednalo o nemovitosti deskové, lenní nebo z obecního svazku vyloučené. Těmto soudům příslušelo i vedení pozemkových knih (§ 118 j. n.) a soudní výpověď hypotekární pohledávky (§ 119 j. n.), s výjimkou výše zmíněných nemovitostí a obvodů měst, ve kterých sídlil sborový soud. Bez ohledu na místní příslušnost každý okresní soud (§ 121 j. n.) ověřoval podpisy (legalizace), vidímoval opisy a pořizoval soudní sepisování testamentů.

Městsky delegované okresní soudy

O těchto soudech platí vše, co bylo řečeno v minulé kapitole. Ani podle nového trestního řádu z roku 1873 nebyl rozdíl mezi trestní pravomocí okresních soudů venkovských a městsky delegovaných. Těchto soudů se týkalo také zavedení bagatelního řízení (viz výše), ale ani zde nebylo mezi oběma druhy okresních soudů rozdílu. Městsky delegované okresní soudy zanikly k 1. lednu 1898 a byly nahrazeny „běžnými“ okresními soudy. O jistých odlišnostech těchto nástupnických soudů je pojednáno výše.

Bagatelní soudy ve věcech obchodních

Tyto nesamostatné soudy s řádnou kauzální pravomocí byly zřízeny na základě zákona č. 66/1873 ř. z. o bagatelním řízení s účinností od 1. října téhož roku. Byly zřízeny ve všech městech, kde se nacházely samostatné obchodní soudy (§ 2). Jejich obvod byl totožný s obvodem městsky delegovaných okresních soudů. Mimo tento obvod vykonávaly pravomoc bagatelních obchodních soudů obecné soudy okresní (§ 3).

Vztah těchto soudů k soudům obchodním byl totožný se vztahem městsky delegovaných okresních soudů vůči sborovým soudům první instance (§§ 2 a 8). Byly příslušné pro spory bagatelní hodnoty, pokud jejich předmět náležel do obchodní kauzální pravomoci²⁴.

Na základě § 2 jurisdikční normy z roku 1895 bylo vydáno nařízení ministerstva spravedlnosti z 25. května 1897 (č. 113 ř. z.), kterým byly tyto soudy zrušeny a jejich pravomoc převzaly **okresní soudy pro věci obchodní (a námořní)**. Obchodní okresní soudy se lišily od bagatelních obchodních soudů tím, že byly příslušné pro veškeré obchodně kauzální věci náležející do pravomoci okresních soudů.

Obchodní soudy (Handelsgerichte)

Tyto sborové soudy s kauzální obchodní pravomocí se nacházely v Praze, Terstu a Vídni. Soud v Terstu disponoval i pravomocí kauzální námořní. V Praze soud fungoval od konce roku 1857. Složení senátů se nelišilo od obchodních senátů sborových soudů I. stolice.

Pražský obchodní soud vedl jeden z vicepresidentů zemského soudu v Praze, jakožto president soudu. Obchodní soud ve Vídni měl samostatného presidenta. Jako soudci zde působili radové zemského soudu a odborní přísedící. Z pomocného personálu zmiňme radní tajemníky a soudní adjunktů. Kancelář vedl ředitel pomocných úřadů, byl zastupován dvěma adjunktů, mezi další pracovníky náleželi oficiálové, akcesisté, kancelisté a sluhové.

²⁴ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích, str. 129, Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 125, Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung I., str. 85

O příslušnosti těchto soudů platí vše, co bylo řečeno o obchodních senátech. Nadto jen samostatné obchodní soudy měly na starost projednávání pozůstalostí obchodníků, továrníků a jejich veřejných společníků pro městské a předměstské obvody Prahy, Terstu a Vídně. Také jim náleželo vedení kurately nad jejich dětmi, pokud se děti účastnily na podniku. Konečně jim náležely i všechny spory, které se týkaly pozůstalostí a kurately²⁵.

Zemské a krajské soudy

Zemské a krajské soudy byly sborovými soudy většinou první, ale i druhé instance. Soudy ve Vídni, Linci, Solnohradu, Praze, Brně, Opavě, Štýrském Hradci (Graz), Celovci (Klagenfurt), Lublani, Innomostí (Innsbruck), Terstu, Krakově, Lvově, Černovicích a Zadaru byly zemské, ostatní pak krajské²⁶. Jejich počet ani obvody se od minula nezměnily. Na samý okraj našeho výkladu zmiňme historii zřízení krajského soudu v Trutnově, který byl založen na základě nařízení ministerstva spravedlnosti z 30. července 1918 (č. 279 ř. z.), respektive nejvyšším rozhodnutím z 28. července 1918, a to pro obvod deseti okresů oddělených z obvodu krajského soudu v Jičíně a z obvodu krajského soudu v Hradci Králové. Jeho činnost měla začít k 1. lednu 1919²⁷. Důvodem zřízení tohoto soudu byly pokračující přípravy na rozdělení Českého království na českou a německou část.

Soud vedl president, případně ho zastupoval vicepresident nebo pověřený rada vrchního zemského soudu. Plnoprávními soudci zde byly radové zemského nebo krajského soudu. Hlasujícími členy soudu mohli být i radní tajemníci a adjunkti (ti ne ve věcech civilních), kterým ministr spravedlnosti propůjčil votum, případně odborní soudci laici (přisedící). K pomocným soudním osobám náleželi radní tajemníci, soudní adjunkti, ředitelé pomocných úřadů, adjunkti ředitelů pomocných úřadů, úředníci pro vedení pozemkových knih, kancelisté, sluhové, žalářník a dozorcí vězňů²⁸.

Dle nového trestního řádu z roku 1873 přestaly existovat samostatné vyšetřovací soudy, a tedy zanikl i jejich zvláštní obvod. Taktéž zrušením městsky delegovaných okresních soudů prakticky zanikl takzvaný užší (městský a předměstský) obvod zemských a krajských soudů. Výjimečně zůstal zachován, např. § 118 odst. 2 - pro vedení pozemkových knih. Soudní kraj zůstal hlavním obvodem soudu. Z dalších obvodů připomeňme zemský obvod zemských soudů a horní obvod některých zemských a krajských soudů zahrnující několik soudních krajů.

Pokud necháme stranou soudy porotní a stanné, o nichž si něco řekneme dále, pak senáty těchto soudů byly obecně tříčlenné (§ 7 j. n.), ve kterých se rozhodovaly civilní věci sporné i nesporné, první i druhé instance. Také při rozhodování v trestním řízení mimo hlavní líčení měl senát tři členy (§ 13 TR). Totéž platí i o radních komorách (§ 12 TR). Kausální senáty se skládaly z dvou profesionálních soudců a jednoho odborného přisedícího (§ 7 j. n.). Odvolací senáty proti živnostenskému soudu pak z jednoho profesionálního soudce a dvou přisedících daného soudu. Čtyřčlenné byly trestní senáty rozhodující v hlavním líčení i při rozhodování o opravných prostředcích proti rozhodnutím okresních soudů (§ 13 TR). Pokud zemské nebo krajské soudy rozhodovaly namísto porotního soudu, pak měly šest členů. Kvalifikované záležitosti, jakými byla opatření k provedení nařízení a zákonů, nebo přijetí do seznamu soudních správců, dobrozdání k zákonům a další administrativní věci projednával jedenáctičlenný plenární senát za předsednictví presidenta soudu²⁹.

²⁵ Pantůček, O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních, str. 111 a norma č. 2/1856 ř. z.

²⁶ Veselý, Všeobecný slovník právní, str. 409

²⁷ bez zmocnění začal fungovat již v listopadu 1918, 28. 11. byl československými orgány zrušen

²⁸ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 114

²⁹ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 47, Pantůček, c. d., str. 39

Existovaly samostatné senáty trestní a civilní, které se dále dělily na senáty rozhodovací³⁰, nesporné a odvolací. Členy byly radové, popř. přísedící, ministerstvo spravedlnosti mohlo udělit radním tajemníkům votum. Dožádáním, tedy tzv. jurisdikčním mandátem (§ 36 j. n.) bylo možno přenést některé záležitosti z důvodu ušetření nezbytných nákladů nebo usnadnění na okresní soudy. Jak jsme již výše uvedli, zemské a krajské soudy byly sborovými soudy, a přesto některé úkony či dokonce celá řízení byla svěřena samosoudcům. Takovými řízeními byla vydávání platebních a zjišťovacích rozkazů směnečných, tabulární agenda, řízení amortizační nebo povolení exekucí (§ 7 j. n.). Některé úkony byly zákonem výhradně svěřeny (§§ 34 a 35 j. n.) do rukou presidenta soudu (výslech člena císařského domu), jiné do rukou předsedy senátu a některé, menšího významu a dosahu mohly být svěřeny každému členu senátu (udělení práva chudých, restitutio in integrum pro zmeškání prvního stání, potvrzení o správném vedení obchodních knih). Je nutné také připomenout institut pověřeného soudce, který jednal jménem toho, kdo ho k určitému úkonu pověřil (president, předseda senátu, senát). Zmíněným úkonem mohl být jen takový, který byl proveden mimo jednání a sezení senátu a jen pro věci dovolené zákonem, jako provedení důkazu, přípravné řízení, soudní smír nebo šetření u odvolacího soudu³¹.

Rozdíl mezi pravomocí zemských a krajských soudů se postupně stíral. V trestním řízení zanikl po zavedení nového trestního řádu. V omezené míře však zůstal v civilním řízení zachován i po provedení reformy. Zemským soudům náležely poté některé záležitosti sporné (§ 50 j. n.) a nesporné z poměrů fideikomisních a lenních³² (§ 78 j. n.). V případě lén byl rozdíl mezi lény zeměpanskými a ostatními. Pro první byl příslušný zemský soud (účastnil-li se zeměpán), v jehož obvodu měl lenní úřad své sídlo, v případě druhém, kterýkoliv zemský nebo krajský soud, ve kterém se léno nacházelo. Pro projednání fideikomisních záležitostí (§ 116 j. n.), jako byly např. pozůstalosti, prohlášení o zániku nebo povolení k zrušení, byly příslušné sborové soudy I. stolice určené zakládacím statutem nebo obecný soud zakladatele, pro fideikomisy zřízené před účinností jurisdikční normy z roku 1895 soudy dosavadní. Z dalších záležitostí nesporných vzpomeňme vedení veřejných knih pro deskové a lenní nemovitosti (§ 118 j. n.), pro které byl příslušný zemský soud, v jehož sídle se desky nalézaly, a vedení knih železničních. Zemské soudy byly výlučnými exekučními soudy ve vztahu k deskovým statkům a železnicím³³.

Co se civilní pravomoci týče, až do 90. let zůstalo skoro vše při starém. Dle konkursního řádu z roku 1869 byl sborový soud I. stolice příslušný pro obecné nekupecké konkursy a pro řešení sporů z nich vzešlých.

Od 1. ledna 1898 před zemské a krajské soudy náležely všechny spory, pro které nebyly příslušné soudy okresní (§ 50 j. n.). Z toho vyplývá, že *ratione valoris* projednávaly tyto soudy spory nad 500 zlatých (1000 korun³⁴), spory nižší hodnoty nemohly projednávat ani po případném uzavření prorogační dohody (§ 104 j. n.). Hodnota práva (h. předmětu sporu § 54 nn j. n.) se určovala součtem všech dávek, při omezeném neurčitým užívání hodnotu tvořil součin desíti a ročního obnosu dávek za jeden rok, při neomezeném užívání práva součin dvaceti a ročního obnosu.

Ratione causae (§ 50 j. n.) byl soud příslušný pro spory o uznání či popření manželského původu dítěte, spory o nedobrovolný rozvod, rozloučení manželství a prohlášení manželství za neplatné, ostatní spory ze vzájemného poměru manželů nebo rodičů a dětí, nebyly-li ryze majetkové, soukromé spory soudců (§ 79 j. n.) a spory vedené proti soudcům okresních soudů a jejich přednostům, které náležely k soudům okresním, tytéž spory

³⁰ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 47

³¹ Ott, c. d., str. 74 nn, Pantůček, O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních, str. 39 nn

³² obsoletní, 1862 provedena alodizace

³³ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 121

³⁴ Nová korunová měna od 1892, 1 zlatý rakouské měny (zlatník) se rovná dvěma korunám.

presidenta sousedního zemského nebo krajského soudu, spory konkursní, spory o prohlášení bezúčinnosti vojenského nálezu na náhradu škody, spory o rozdělení pozůstalostí projednávaných u zemských nebo krajských soudů³⁵.

Ratione functionis náležela soudům odvolání ohledně nálezů a usnesení okresních soudů (§ 3 j. n.), stejně tak rekurzy proti všem nálezům a usnesením okresních soudů, rozhodování stížností zmatečných a odvolání proti rozsudkům a rekurzy proti rozhodnutím živnostenských soudů, povolení exekuce na základě cizozemských rozsudků nebo jiných exekučních titulů. Dále pak výkon exekuce ohledně statků zapsaných v deskách zemských a železničních (zemský soud, který je vede v knize, § 19 exe. ř.), taktéž horní exekuce (soud, který je vede), poskytování právní pomoci okresním soudům, vylučování okresních soudců z projednávání věci (§ 23 j. n.), řešení sporů o příslušnost mezi dvěma okresními soudy jeho obvodu (§ 47 j. n. - nejbližší společně nadřízený soud) a konečně delegace nutná (§ 30 j. n. - nadřízený civilní soud).

Ze záležitostí nesporných vzpomeňme na vedení pozemkových knih nemovitostí nacházejících se v sídle sborového soudu (§ 118 j. n.) a výpověď pohledávek hypotekárních (§ 119 j. n.). Úkony reálné prováděly u nemovitostí zapsaných v zemských deskách, lenních a z obecního svazku vyloučených sborové soudy I. stolice, v jejichž obvodu se nemovitost nalézala. Také pro vyřizování pozůstalostí (§ 105 j. n.), ve kterých se nacházely nemovitosti zapsané v zemských nebo lenních deskách, byl příslušný kterýkoliv zemský nebo krajský soud, který byl pozůstalostním soudem zemřelého. V oblasti poručenství a opatrovnictví (§§ 109 a 110 j. n.) schvalovaly usnesení okresních soudů, kterými se prodlužovala otcovská moc, poručenství nebo se zavádělo či rušilo opatrovnictví pro duševní poruchu (šílenost a blbost) nebo marnotratnost. Také schvalovaly usnesení o adopci, povolení žádosti za legitimaci císařskou milostí nebo zcizování nemovitostí nezletilců nebo opatrovanců. Sborový soud I. stolice byl obecným poručenským nebo opatrovnickým soudem pro držitele nemovitostí zapsaných v deskách zemských, nebo z obecního svazku vyloučených. Soud, v jehož sídle se vedly příslušné úvěrní knihy, umožňoval také státní obligace a jiné cenné papíry jim na roveň postavené (§ 115 j. n.).

Kauzální pravomoc obchodní vykonával sborový soud I. stolice jen tehdy, pokud se v daném soudním kraji nenacházel obchodní soud. Již v roce 1869 byla jeho pravomoc na základě zákona z 10. března téhož roku (č. 27 ř. z.) rozšířena o náhradu škody vzniklou usmrcením nebo poškozením osob při železničním neštěstí a nový konkursní řád ji rozšířil o konkursy obchodníků a továrníků. V roce 1875 byl přijat zákon z 8. května (č. 67 ř. z.), který svěřil burzovní obchody do příslušnosti obchodních soudů (senátů), pokud nespádaly pod rozhodčí soudy burzovní. Do obchodní pravomoci náležela i žaloba o bezúčinnosti nálezu a zmateční stížnost proti nálezu burzovního soudu.

Dle jurisdikční normy z roku 1895 byly obchodní senáty (soudy) příslušné pro obchody absolutní, relativní a pomocné (§§ 271-273 obchodního zákona) s hodnotou nad 500 zlatých (§ 51 j. n.).³⁶ Z absolutních obchodů jmenujme zcizení obchodního závodu mezi smluvníky, právo užívat firmu (a z toho vyplývající náhrada škody), jednání, jenž provedli obchodní dohadci, rozepře kupců s jejich prokuristy, zmocněnci a jinými osobami [viz výše], spory z právních svazků společníků obchodních společností, představených, likvidátorů a tichých společníků k majitelům.

Bez ohledu na hodnotu sporu sem dále spadají spory ze směnek (ostatní rubopisem převoditelné cenné papíry jen dle hodnoty), spory z poměrů na ochranu a užívání průmyslových výsad, známek, modelů a vzorů, spory týkající se nároků proti konkursní

³⁵ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 93 až 96, Pantůček, c. d., str. 108

³⁶ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 96 až 103, relativní obchod - žaloby proti kupci plného práva, obchodní společnosti, výdělečnému a hospodářskému družstvu, zapsaným v příslušném rejstříku, je-li jednání na straně žalovaného obchodem, objekt., subjekt. a modální pohled

podstatě kupce nebo obchodní společnosti ve spojitosti s žalobou o bezúčinnosti donuceného narovnání a výše zmíněné spory o železniční náhradu škody. Mezi obchody se řadila i jednání z provozování veřejných skladišť, jednání burzovní a jednání týkající se státních železnic a pošty.

Obchodní senáty vyřizovaly i spory spadající do námořní kauzální pravomoci (soukromé námořské právo), pokud nespádaly pod okresní soudy nebo námořní soud³⁷.

Obchodní senáty také projednávaly odvolání proti rozhodnutí okresních soudů v kauzální pravomoci (§ 3 j. n.). Z věcí nesporných pak amortizaci směnek a dalších (kupeckých papírů³⁸) listin (§ 115 j. n.), vedení rejstříku obchodního a rejstříku společenstev výrobních a hospodářských (zákon z 9. dubna 1873 (č. 70 ř. z.)) a potvrzení o řádném vedení obchodních knih v sídlech sborových soudů (§ 120 j. n.).

Horní pravomoc kauzální vykonávaly pouze některé zemské a krajské soudy. Byly to St. Poelten (sv. Hypolit), Steyr, Salzburg, Innsbruck (Innomostí), Trident, Štýrský Hradec, Cilli, Leoben, Klagenfurt (Celovec), Lublaň, Zadar, Plzeň (pro Prahu, Plzeň a Písek), Most (pro Most, Litoměřice, Českou Lípou), Kutná Hora (zbytek Čech), Cheb (pro Cheb), Olomouc, Krakov, Sambor a Černovice. Některé spory řešila i horní hejtmanství, např. o výhradní kutiště. Horní senáty projednávaly spory s hodnotou vyšší 500 zlatých (§ 53 j. n.). Ratione causae do této kategorie náležely spory z věcných práv na předměty horního podnikání s příslušenstvím, užívání hor a jejich příslušenství, spory o stáří v poli při horních propůjčkách, spory o vyzvání k vytyčení pole, prohlášení horního oprávnění za propadlé, spory o vlastnictví a užívání důlních vod, spory z poměrů horních podnikatelů mezi sebou upravených v horních zákonech, spory ze správy a vedení účtů, spory horních podnikatelů s jejich úředníky a zmocněnci, spory podnikatelů s vlastníky jiných nemovitostí, spory ze smluv společenských a spory z poměrů těžířstev k těžířům. Spory ohledně bratrských pokladen upravených zákonem z 28. července 1889 (č. 127 ř. z.) měl nyní na starost obligatorní soud bratrských pokladem.

Z nesporných záležitostí jmenujme vedení horních knih. Ratione functionis sloužily jako odvolací soudy (§3 j. n.) proti okresním soudům a taktéž měly na starost výkon exekuce, pokud jejich předmět byl veden v horních knihách³⁹.

V trestním řízení (§ 10 TŘ) měly sborové soudy I. stolice na starost přípravné vyšetřování a vyhledávání zločinů a přečinů. Vlastní výkon pravomoci prováděl vyšetřující soudce, tedy soudce k této činnosti pověřený představeným soudem (§ 11 TŘ). Dohled nad vyšetřováním a vyhledáváním příslušel (po)radní komoře (§ 12 TŘ), složené ze tří soudců (logicky nebyl jejím členem vyšetřující soudce), ať už přípravné vyhledávání a vyšetřování vykovávaly okresní soudy nebo vyšetřující soudce. Radní komora od nich přijímala zprávy a rozhodovala o stížnostech na opatření nebo průtahy, také případně přenášela vyšetřování na okresní soudy (viz výše).

Jako soud nalézací sborový soud I. stolice rozhodoval o zločinech a přečinech, které nebyly vyhrazeny porotám, proto ani nesměl vynést trest delší 5 let (§ 13 odst. 1 TŘ). Jako souddruhé instance rozhodoval o opravných prostředcích proti nálezům a opatřením okresních soudů (§ 13 odst. 2 TŘ). V trestní pravomoci rozhodoval spory o příslušnost mezi dvěma okresními soudy jeho obvodu (§ 64 TŘ), vylučoval soudce okresních soudů i své vlastní z projednávání určité kauzy (§ 74 TŘ) a navrhoval vrchnímu zemskému soudu (respektive ministerstvu spravedlnosti) vydání pachatele do Uher nebo do ciziny (§ 59 TŘ). O stanných soudech si povíme ve zvláštní kapitole.

³⁷ editto politico di navigazione z 25. 4. 1774 (č. 5 sb. j. z.), ordonnance pour la marine 1681, 2. kniha code de commerce, Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 100 nn, Pantůček, O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních, str. 110

³⁸ Pantůček, O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních, str. 193

³⁹ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 104 až 107

Porotní soudy (*Schwurgerichte*)

Porotní soudy jsou některými autoritami považovány za součást sborových soudů I. stolice, jinými (a také trestním řádem z roku 1873) za nezávislé entity⁴⁰. Soud porotní se skládal z trojčlenného sborového soudu porotního a dvanácti členné lavice porotců. Jeden ze soudců soudu předsedal, většinou to byl prezident sborového soudu I. stolice⁴¹. Obsazování lavice porotců upravoval zákon o sdělování seznamu porotců č. 121/1873 ř. z.. Pokud byl porotní soud nenáležitě obsazen, mělo to za následek zmatečnost řízení.

Způsobilý vykonávat úřad porotce byl jenom muž, starší 30 let, gramotný, s domovským právem v některé obci Předlitavska a s pobytem v obci, ve které se zdržuje, delším než jeden rok. Musel také splňovat daňový census ve výši 10 zlatých (ve městech s více než 30 000 obyvateli 20 zlatých) přímých daní bez přírážky nebo náležeť ke stavu advokátskému, notářskému, být profesorem nebo učitelem na vysokých nebo středních školách, získat doktorát na rakouské univerzitě nebo být doporučen orgány obecní samosprávy. Porotcem nesměl být státní úředník, učitel na základní škole, voják, zaměstnanec pošty, železnic, telegrafních a paroplavebních společností a duchovní. Vyloučeny byly i osoby s duševní či tělesnou vadou znemožňující výkon funkce, osoby, na něž byl uvalen konkurs, osoby marnotratné, obžalované z trestného činu, nalézající se ve výkonu trestu nebo které ztratily volitelnost do orgánů obce pro odsouzení. Muži starší šedesáti let, poslanci, sloužící u císařského dvora, bývalí vojáci po dobu branné pohotovosti, učitelé, lékaři, lékárníci a ti, kteří v minulých dvou letech tento úřad zastávali, byli oprávněni nepřijmout úřad porotce.

Všechny osoby splňující zákonné požadavky zapisoval starosta obce do prvotního seznamu. Po vyjádření okresního hejtmanské komise sborového soudu I. stolice, složená z presidenta soudu nebo jeho zástupce a z tří soudců, sestavila z těchto seznamů seznam roční. Roční seznam se dělil na hlavní a doplňkový seznam. Z hlavního seznamu se losovalo 36 hlavních porotců a z doplňkového devět náhradníků. Ti pak tvořili seznam služební.

Před zahájením hlavního líčení se sestavovala lavice porotců. Pokud se dostavilo méně než třicet hlavních porotců, byl jejich počet doplněn losem z řad náhradníků. Počet porotců nesměl klesnout ani po případném vylučování z důvodu podjatosti (§ 306 TŘ) pod 24. Během veřejného zasedání soudu za účasti žalobce, obžalovaného, obhájce i poškozeného následovalo obsazování lavice porotců. Porotci se opět losovali. Po každém vylosování jména strany porotce přijímaly nebo zamítaly. Z počtu porotců převyšující číslo 12 mohl žalobce zamítnout jednu polovinu, obžalovaný při lichém počtu o jednoho víc⁴². Dosažením shody stran na dvanácti jménech byla ustavena lavice porotců (§ 309 TŘ). Následovala jejich přísaha. Úkolem poroty bylo zodpovědět otázky hlavní (vina, odpovědnost) i doplňkové položené soudem. Odpověď mohla být ano nebo ne. Hlasování probíhalo prostou, v některých otázkách (vina, přitěžující okolnosti, nízké a nečestné pohnutky) kvalifikovanou dvoutřetinovou většinou. Pokud porota shledala vinu, soud uložil trest. Soud porotní mohl jednomyslně konstatovat, že se porota zmýlila, pak se věc odkázala před jiný porotní soud.

Porotní soud zasedal řádně v sídlech sborových soudů I. stolice každý třetí měsíc, ve velkých městech každý druhý, ve Vídni dokonce každý měsíc. Mimořádná zasedání svolával prezident vrchního zemského soudu⁴³

Na základě § 3 zákona z 23. května 1873 (č. 120 ř. z.) bylo možné v určitém obvodu, z důvodu nestranného a nezávislého rozhodování, dočasně, maximálně na jeden rok a případně

⁴⁰ Storch, Řízení trestní rakouské I., str. 163, zvláštní formace soudů sborových

⁴¹ Balík, K tradici porotního soudnictví v českých zemích, str. 14

⁴² Balík, K tradici porotního soudnictví v českých zemích, str. 14

⁴³ Storch, Řízení trestní rakouské I., str. 181

jen pro některé trestné činy zastavit činnost porotních soudů⁴⁴. K tomuto kroku byla zmocněna vláda po slyšení Nejvyššího soudu. Následně tento krok musely potvrdit obě sněmovny říšské rady, v opačném případě byla činnost porotních soudů okamžitě obnovena. Jejich příslušnost v době zastavení činnosti přebíraly zvláštní šestičlenné senáty zemských nebo krajských soudů, jakožto soudy výjimečné⁴⁵.

V praxi se tento zákon uplatnil hlavně během 80. let, např. 30. ledna 1884 byl aplikován na Vídeň a Kronburg, (opatření proti anarchistům a socialistům) 1. srpna 1888 hromadně na velká průmyslová střediska Předlitavska, u nás na Prahu, Most, Jičín, Mladou Boleslav, Liberec, Brno, Olomouc a Nový Jičín. 25. června 1886 byl přijat zákon o soudnictví ve věcech trestních, které se zakládají na snahách anarchistických (č. 98 ř. z.). Pod anarchistickými snahami byly míněny pokusy o násilný převrat. Platnost zákona byla omezena na dva roky a nebyla prodloužena. V případě těchto skutků byly porotní soudy opět vyloučeny. Pokud se však důvody vyloučení nepodařilo prokázat, muselo proběhnout nové řízení před porotou⁴⁶.

Po obnovení porotních soudů na základě prosincové ústavy a zákona z 9. března 1869 (č. 32 ř. z.) byly poroty příslušné od roku 1869 pouze pro tiskové delikty. Teprve trestním řádem z roku 1873 byla jejich kompetence rozšířena. Byly příslušné (§ 14 TŘ) jen pro hlavní líčení, a to pro těžké zločiny, které byly uvedeny taxativním výčtem nebo za které bylo možno udělit trest delší 5 let, a pro tiskové a politické zločiny a přečiny⁴⁷.

Článek VI. uvozovacího zákona k trestnímu řádu přiznává těmto soudům příslušnost pro zločiny a přečiny spáchané obsahem spisu tištěného, pro velezradu, pro rušení veřejného pokoje, pro pozdvížení a vzbouření, pro veřejné násilí proti veřejným shromážděním, soudům nebo jiným veřejným úřadům, proti zákonem uznaným právníckým osobám, úmyslným poškozením cizího majetku, jiným činem zvláště nebezpečným, kradením lidí, delším provozováním obchodu s otroky nebo únosem, za který bylo možno udělit trest odnětí svobody delší pěti let. Byly příslušné pro zlé užívání moci úřední, pro falšování veřejných papírů úvěrních, pro falšování mince, pro rušení náboženství činem obzvláště zlomyslným nebo nebezpečným, pro násilné smilstvo, pro zprznění s přitěžujícími okolnostmi, pro smilstvo proti přirozenosti, pro loupež, pro zlehčování úředních nařízení, pro pobuřování, pro popuzování k zášti a pro vraždu a zabití. Dále pro další vyjmenované zločiny, ale jen pokud bylo možno za konkrétní skutek udělit trest žaláře pěti a více let, tedy pro vyhnání plodu mimo vědomí a vůli matčinu, pro únos dítěte, pro těžké ublížení na těle, pro souboj, pro žhářství, pro krádež, pro zpronevěru, pro podvod, pro nactiutrhání a pro nadržování zločincům.

Vrchní zemské soudy

Vrchní zemský soud byl sborovým soudem druhé instance s obvodem zahrnujícím obvykle jednu či více korunních zemí. V Předlitavsku jich bylo devět: Krakov pro západní část Haliče, Lvov pro východní Halič a Bukovinu, Brno pro Moravu a Slezsko, Vídeň pro Rakousko nad a pod Enží a Solnohradsko, Zadar pro Dalmácii, Praha pro Čechy, Štýrský Hradec pro Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Innsbruck pro Tyrolsko a Vorarlberg (byl i Nejvyšším soudem pro Lichtenštejnské knížectví) a Terst pro město Terst, Gorici, Gradišku a Istrii⁴⁸.

⁴⁴ odkaz na zákon č. 66/1869 ř. z.

⁴⁵ Storch, Řízení trestní rakouské I., str. 177, Malý, Zastavení činnosti porotních soudů, str. 73

⁴⁶ Malý, Zastavení činnosti porotních soudů v 80. letech 19. století v Rakousku, AUC, Iuridica 1, 1965, str. 82

⁴⁷ Balík, K tradici porotního soudnictví v českých zemích, str. 14

⁴⁸ Pantůček, O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních, str. 60

V čele stál prezident případně zastupovaný viceprezidentem, soudci měli hodnost radů vrchního zemského soudu. Z pomocného personálu připomeňme radní tajemníky, tajemnické adjunkty, kteří vedli protokol a sepisovali usnesení, ředitele pomocných úřadů (popř. samostatné ředitele každého pomocného úřadu zvlášť), jeho adjunkty, příslušné pro řízení jednotlivých oddělení, oficiály, radní kancelářské a úřední sluhy, popř. jejich pomocníky. Účetní oddělení se skládalo z vrchního účetního rady, účetního rady, účetních revidentů, oficiálů, asistentů a sluhů. U soudu působili případně i auskultanti⁴⁹.

Senáty vrchních zemských soudů byly obecně pětičlenné (§§ 15 TŘ a 8 j. n.). V jedenáctičlenných senátech se projednávaly záležitosti administrativní a dobrozdání k zákonům (v zásadě to samé, co sborové soudy I. stolice ve stejném senátu). Některé záležitosti byly vyhrazeny prezidentovi soudu nebo předsedovi senátu (např. zda povolit ústní jednání při odvolání či ne). Tak jako u sborových soudů I. stolice i zde fungoval institut pověřeného soudce i institut dožadání (viz výše). Změna přišla v roce 1907, kdy byl snížen počet členů senátů vrchních zemských soudů i soudu Nejvyššího (viz dále).

V trestním řízení vrchní zemské soudy rozhodovaly (§ 15 TŘ) v přípravném řízení o stížnostech (pokud byly připuštěny) na usnesení radní komory a námitkách nebo odporu ke spisu obžalovacímu, a proti vzetí v obžalovanost. Hlavní náplní samozřejmě bylo jednání o odvoláních proti rozsudkům sborových soudů I. stolice a porotních soudů, pokud nebyly spojeny se zmateční stížností, pak byl funkčně příslušný Nejvyšší a zrušovací soud. Prováděly i delegace podle § 62 TŘ, tedy z důvodu veřejné bezpečnosti přenášely, po vyslechnutí vrchního státního zástupce, případy na místně nepřislušné soudy téhož druhu a stupně. Nesmíme zapomenout ani na projednávání stížností proti rozhodnutím sborových soudů I. stolice⁵⁰.

V civilním řízení rozhodovaly o odvoláních a rekurzech z rozsudků a usnesení (§ 4 j. n.) sborových soudů I. stolice a Vrchní zemský soud ve Vídni také o odvoláních od soudu nejvyššího dvorního maršálka. Vrchní zemské soudy měly na starost provádění delegací vhodných (§ 31 j. n.), případně i nutných, pokud se jednalo o sborové soudy I. stolice, přičemž oba dva soudy musely ležet v jednom obvodu. Dále povolovaly sloučení exekucí a přenesení části vrchnoporučenské a vrchnoopatrovnické agendy na jiný soud stejného druhu.

Řešily kompetenční spory jim podřízených sborových soudů nebo dvou okresních soudů v různých obvodech sborových soudů I. stolice (§ 64 TŘ). Rozhodovaly o vylučování celého zemského nebo krajského soudu nebo jeho představeného z projednávání věci (§ 74 TŘ), popřípadě i soudců pokud by se soud stal jejich vyloučením neschopen usnášení (§ 23 j. n.). Taktéž vyřizovaly stížnosti pro odepření právní pomoci, ať již ze strany soudu cizího, rozhodčího nebo živnostenského. V první instanci vrchní zemské soudy rozhodovaly syndikátní žaloby na soudce, soudní zřizence, úředníky a notáře jako soudní komisaře⁵¹. Jednou z nejdůležitějších funkcí vrchních zemských soudů byla funkce disciplinárního soudu I. stolice pro všechny zaměstnance soudu, pro které nebyl příslušný Nejvyšší a zrušovací soud. Tuto pravomoc upravovaly zákony z 21. května 1868 (č. 46 ř. z.) a ze 17. listopadu 1896 (č. 217 ř. z.)

Z administrativních povinností jmenujme v první řadě dohled nad podřízenými soudy, a s tím spojené vydávání opatření proti nepořádkům, nesprávnostem a průtahům. K vrchním zemským soudům bylo v těchto věcech možno podat zvláštní stížnost - stížnost dohledací. Také dozorovaly advokáty a notáře v obvodech podřízených soudů⁵². Tyto soudy rozhodovaly o připuštění k advokátským zkouškám, pomáhaly advokátním komorám a řešily spory mezi advokátními komorami v jejich obvodu a měly i další pravomoci na úseku advokacie. Vrchní

⁴⁹ Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 115

⁵⁰ Storch, Řízení trestní rakouské I., str. 168 nn.

⁵¹ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 32

⁵² Adamová, Riegrová, Skřejpková, Soukup, Šouša, Dějiny soudnictví do roku 1938, str. 92

zemské soudy byly disciplinárními soudem i pro notáře. Odvolávaly je pro porušení zákonných povinností z úřadů, zbavovaly úřadů, jestliže je jejich nositel nebyl schopen vykonávat, a řešily stížnosti proti závěrům a rozhodnutím notářské komory. Podílely se na obsazování míst u podřízených soudů, stejně tak i na rozhodování o pensionování zaměstnanců.

Nejvyšší soudní a kasační dvůr

Nejvyšší a kasační soud byl výlučným soudem třetí instance a vrcholem hierarchie soudní soustavy. Nadále se řídil statutem ze 7. srpna 1850 (č. 325 ř. z.).

K roku 1881 měl 116 zaměstnanců. Soud vedl první prezident zastupovaný druhým prezidentem. Soudní personál dále tvořili tři senátní presidenti, 39 až 48 dvorních radů a 4 mimořádní (extra statut) dvorní radové. Z pomocného konceptního personálu zmiňme jednoho presidiálního tajemníka, 8 dvorních tajemníků a 5 adjunktů dvorních tajemníků. Soudní kancelář tvořil vrchní ředitel pomocných úřadů, ředitel pomocných úřadů, 4 adjunkti ředitele, 9 oficiálů a 13 kancelistů. Ze služebního personálu vzpomeňme na 6 dveřníků, 19 úředních sluhů a 1 sluhu domácích⁵³.

Senáty byly obecně sedmičlenné (§ 16 TR), v kvalifikovaných případech jako byla stížnost zmateční pro zachování zákona nebo neplatnost manželství jedenáctičlenné. Je nutno připomenout i nejméně patnáctičlenný plenární senát, který měl na starosti některé záležitosti personální, výkladu práva a dobrozdání k zákonům. Pokud prezident svolal plné radní shromáždění, mělo kompetence plného senátu⁵⁴. V případě Nejvyššího a kasačního soudu neplatila zásada dopředu na jeden rok určených stálých senátů. Počet členů senátů i jejich pravomoci byl reformován zákonem č. 41/1907 ř. z. Tříčlenné senáty se staly příslušné pro rekurzy a stížnosti v občanskoprávních věcech a ve správních věcech notářů a advokátů. Ostatní senáty (včetně disciplinárních) měly členů pět.

Dle trestního řádu z roku 1873 a zákona z 31. prosince 1877 (č. 3/1878 ř. z.) byl Nejvyšší a kasační soud v trestním řízení příslušný (§ 16 TR) pro zmateční stížnosti proti sborovým soudům I. stolice a porotním soudům v první instanci, pokud s touto stížností bylo spojeno odvolání, pak byl funkčně příslušný i pro ně. Dále projednával zmateční stížnosti pro zachování zákona a rozhodoval o nařízení mimořádné revize řízení, které bylo ukončené pravomocným rozhodnutím. Tento soud po slyšení generálního prokurátora vydával pro ministerstvo spravedlnosti dobrozdání k rozsudkům smrti, rozhodoval o zpět vzetí trestního řízení, či o jeho předání jinému soudu. Po slyšení generálního prokurátora kvůli okolnostem známým po právní moci rozsudku rozhodoval o zmírňování trestu. Ukládal pokuty za svévolné prodlužování řízení a zjevně bezpředmětná podání⁵⁵.

Nejvyšší a kasační soud byl třetí instancí v občanském řízení ve věcech, kdy vrchní zemské soudy byly instancí druhou, pokud byla třetí instance vůbec přípustná. Také rozhodoval o revizích a revizních rekurzích bez ohledu na to, kdo rozhodoval v první instanci. Projednával mimořádné stížnosti ohledně právní pomoci, delegace opatrovnictví z jednoho vrchního zemského soudu na druhý, nebo delegace do ciziny. Příslušel pro zrušení právní moci nálezů na návrh ministerstva spravedlnosti za příčinou vyloučení pořadu práva aneb pravomoci rakouských řádných soudů⁵⁶.

Dále projednával návrhy na delegaci jak vhodnou, tak nutnou z jednoho vrchního zemského soudu nebo obvodu na druhý vrchní soud nebo obvod (§§ 63 TR a 31 j. n.), spory o

⁵³ Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung I., str. 45, Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 115

⁵⁴ Kaserer., Handbuch der österreichischen Justizverwaltung II., str. 288 až 290

⁵⁵ Storch, Řízení trestní rakouské I., str. 175

⁵⁶ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 108, 109

příslušnost (§ 64 TRŘ) mezi dvěma vrchními soudy nebo soudy z jejich obvodů⁵⁷ a vyloučení presidenta nebo celého vrchního zemského soudu (§ 74 TRŘ). Ve druhé a poslední instanci na základě zákona z 12. července 1872 (č. 112 ř. z.) rozhodoval syndikátní žaloby. Žaloby na sebe sama logicky projednával v první instanci.

Nejvyšší a kasační soud byl příslušný pro určení místní příslušnosti v prvním stupni, pokud nešla určit jinak⁵⁸. Při sporech o pravomoc mezi rakouskými a cizími soudy podával dobrozdání ministerstvu spravedlnosti. Z důvodu veřejné bezpečnosti a po slyšení generálního prokurátora mohl odejmout určitý případ příslušnému soudu a delegovat jej na jiný soud stejného druhu. Na základě zákona z 23. května 1873 (č. 12 ř. z.) dával dobrozdání k zastavení činnosti porotních soudů. Na poli advokacie a notářství projednával rekurzy proti nepřipuštění k advokátským zkouškám nebo přísaze, stížnosti proti vyškrtnutí komorou i stížnosti notářů proti přeložení do jiného obvodu nebo proti jejich sesazení.

Tomuto soudu náleželo právo vrchního dozoru nad soudy. S tímto právem úzce souviselo řešení kárných nedostatků, ať již vlastních soudních úředníků, nebo také presidentů, vicepresidentů a radů vrchních zemských soudů i presidentů a vicepresidentů sborových soudů I. stolice. Měl možnost delegovat disciplinární záležitosti ostatních soudních zaměstnanců z jednoho vrchního zemského soudu na druhý. Na žádost ministerstva spravedlnosti dodával dobrozdání o disciplinárních záležitostech úředníků a zřízenců, o nichž nebyl příslušný rozhodovat. Taktéž rozhodoval stížnosti a odvolání proti disciplinárním rozhodnutím vrchních zemských soudů jako první instance. Na žádost ministerstva spravedlnosti podával dobrozdání k zákonům a dával poučení ostatním soudům o nových (justičních) zákonech.

⁵⁷ zrušena možnost dohody vrchních zemských soudů v civilní pravomoci - Pantůček, O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních, str. 93

⁵⁸ Ott, Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního I., str. 66

Konzulární soudy (Konsulargerichte)

V některých asijských zemích, např. v Osmanské říši, byla práva konzulů rozšířena o soudní pravomoc. Tato praxe se datovala od 16. století (smlouva Turecka s Francií z 1536). Konzulární soudy byly řádnými soudy s civilní pravomocí první instance. Základem jejich právní úpravy bylo císařské nařízení z 29. ledna 1855 (č. 23 ř. z.) a společné nařízení ministerstev zahraničí, spravedlnosti a vrchního velení z 31. března 1855 (č. 58 ř. z.), které upravovalo zvláštnosti řízení před těmito soudy (použití obyčejového práva, atd.). Zmocněny byly jmenované generální konsuláty, konsuláty, vicekonsuláty a jednatelství. Po vyrovnání se soudy nadále řídily dosavadními předpisy. Až 30. srpna 1891 byl přijat zákon č. 136 ř. z., který soustavu reformoval. Konzulární soudy v jednotlivých zemích byly z hlediska mezinárodního práva zřizovány na základě mezinárodních smluv, většinou obchodních. Pripomeňme například smlouvy s Marokem, Tuniskem, Persií, Siamem, Čínou a Japonskem.

Konzulární soudy se členily do dvou typů: na konzulární úřady s plnou jurisdikcí v civilních věcech a konzulární úřady s omezenou jurisdikcí v civilních věcech, které byly příslušné jen pro spory s hodnotou nad 500 zlatých. Konzulární soudy byly příslušné pro spory mezi občany Rakouska-Uherska navzájem i pro spory mezi nimi a občany třetích států, pro nalézací i exekuční řízení v civilních sporech včetně sporů obchodních, námořních a směnečných. Odvolání projednávaly vrchní zemské soudy ve Lvově, Sibině, Temešváru, Záhřebu, Zadaru a Terstu, třetí instancí byl Nejvyšší soud. Posléze byl v Turecku zřízen Vrchní konzulární soud v Cařihradě, který rozhodoval ve druhé a konečné instanci. Císař jmenoval presidenta a vrchního soudce (polovina z Rakouska, druhá z Uherska). Disciplinární moc nad personálem soudů vykonával společný ministr zahraničí. Soudci vrchního konzulárního soudu mohli být odvoláni jen císařem po proběhlém disciplinárním řízení.

Úplnou soudní pravomoc měly na Balkáně a blízkém východě generální konsuláty v Alexandrii, Bejrútu, Janině, Soluni, Skutari, Smyrně a Trapezuntu, konsuláty v Drinopolí, Bělehradě, Bukurešti, Káhiře, Kaně, Chartúmu, Cařihradě, Drači, Galacii, Ibraile, Jeruzalému, Monastýru, Port Saidu, Prizrenu, Rustčuku, Tripolisu, Tylži a Vidimi, a vicekonsulát v Suez. Omezenou pravomoc pak generální konsulát v Srědci, vicekonsuláty v Aleppu a Damašku, a konsulátní jednatelství v Bagdádu a Ismailu.

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní II., str. 123, Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung I., str. 88, Schelle, Schelleová, Vojáček, Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století, str. 123

Duchovní soudy manželské pro katolíky (Geistliche Gerichte in Ehesachen)

V rámci upevňování posic bachovského absolutismu byl 18. srpna 1855 uzavřen konkordát se Svatým stolicem, který přiznával katolické církvi v říši značná privilegia. Vyhlášen byl patentem z 5. listopadu 1855 (č. 195 ř. z.). Zbavoval církev státního dohledu a ve vlastní církevní správě se všechny pravomoci vracely biskupům. Dále byli církev a duchovní osvobozeni od daní, církev nad to rozšířila svůj vliv ve školství.

Článkem 10 byla soudní pravomoc ve věcech manželství nad všemi katolíky v říši svěřena výlučně biskupským manželským soudům. Rozhodným právem bylo právo kanonické, proto můžeme mluvit o hmotněprávní i procesněprávní exempci katolíků v oblasti manželského práva. Smíšená manželství z části také podléhala duchovním soudům. Státním soudům zůstala zachována pravomoc k řešení občanskoprávních (hlavně majetkových) účinků manželství. Dalším pramenem byl patent z 8. října 1856 (č. 185 ř. z.) účinný od 1. ledna 1857. Tento prováděcí předpis obsahoval dvě přílohy, zákon o manželství katolíků v Císařství Rakouském a směrnici pro duchovní soudy v záležitostech manželských.

Proces před duchovními soudy byl ovládán zásadou inkviziční. Zvláštním subjektem řízení zde byl defensor vinculi, tedy obránce svazku manželského. Exekuci zajišťovaly soudy státní.

Jak již bylo řečeno, do pravomoci duchovních soudů spadaly záležitosti manželské, jako byla neplatnost manželství, rozluka manželství, pokud nedošlo ke konzumaci nebo v případě smíšených manželství, rozvod od stolu a lože při současném zachování manželství, prohlášení za mrtvého pro účely nového sňatku a další povinnosti z manželského svazku vyplývající.

V první instanci rozhodoval (arci)biskupský soud, v jehož (arci)diecézi měli manželé bydliště. Soud se skládal z předsedy a dalších čtyř až šesti soudních radů. Soudce jmenoval biskup. Soud rozhodoval ve tříčlenných senátech. Druhou instanci představoval metropolitní soud příslušné provincie. Třetí, revizní, instancí byl Svatý stolec.

Ke konci šedesátých let se konkordát stal neudržitelný. Hlavní vliv na tom měli němečtí liberálové, kteří tehdy ovládali poslaneckou sněmovnu říšské rady. 25. května 1868 byly přijaty tři tzv. májové zákony (zákon o poměru školy a církve, zákon o interkonfesionálních vztazích občanů), které redukovaly obsah konkordátu. Třetím ze zákonů byl zákon o manželském právu, kterým byla k 10. červenci obnovena platnost ABGB pro katolíky. Také procesně se katolíci vrátili pod pravomoc státních soudů. Konkordát byl vypovězen 30. června 1870, po vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti. Biskupským soudům zůstala nadále disciplinární pravomoc nad kleriky i právo udílet církevní tresty, nesměly však zasahovat do občanských práv zakotvených v ústavě nebo v zákonech.

Lit: Vykoupil, Slovník českých dějin, str. 274 a 322, Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II, str. 167, Schelle, Schelleová, Soudnictví, Praha 2004, str. 129

Zvláštní soudy

Civilní stanné soudy (*Standesgerichte*)

Před civilními stannými soudy probíhala mimořádná trestní řízení po dobu civilního stanného práva. Vyhlášováno bylo ve třech druzích případů. Při nebezpečí velezrádných piklí a při hrozícím nebo existujícím vzbouření je vyhlášoval a odvolával představený země ve srozumění s prezidentem vrchního zemského soudu. Třetím důvodem pro vyhlášení stanného práva bylo neobyčejné rozmnožení vražd, loupeží, žhářství nebo veřejného násilí. V tomto případě stanné právo vyhlášovalo a odvolávalo ministerstvo vnitra po dohodě s ministerstvem spravedlnosti.

Stanné právo platilo v jen v obvodě, kde bylo vyhlášeno a jen pro trestné činy, na které se vztahovalo. Stanným soudem byl místně příslušný zemský nebo krajský soud rozhodující v pětičlenných senátech, a to kdekoliv na území svého obvodu, nejen ve svém sídle. Řízení probíhalo v zásadě podle trestního řádu, ale s několika odchylkami. Řízení nesmělo být přerušeno, trvání bylo omezeno na maximálně 8 dnů, v případě udělení trestu smrti odvolání nebylo možné, žádost o milost postrádala odkladný účinek a poprava se musela konat nejpozději do tří hodin od vyhlášení rozsudku. Stanný soud mohl projednávat jen ty kauzy, kde dokazování nepředstavovalo problém. Dále vzpomeňme vynětí osob těžce nemocných a těhotných žen z jeho pravomoci. Stanným soudům podléhaly osoby jen vojenské za předpokladu, že byly vojenskými orgány vydány.

Lit: Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung I, str. 87, Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích, str. 137, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 126

Důchodkové soudy (*Gefällsgerichte*)

Důchodkové soudy trestní tvořily samostatnou třístupňovou soustavu zvláštních soudů. Základem jejich uspořádání byl císařský patent z 11. července 1835 (63 sb. pol. z.), tedy trestní zákon o přestupcích důchodkových, účinný od 1. dubna 1836. Změny po roce 1848 byly minimální. Tato soustava byla příslušná pro stíhání důchodkových přestupků. Základ jejich úpravy spočíval na členění důchodkových přestupků na drobné a ostatní. První kategorie náležela do pravomoci správních úřadů, úřadů důchodkových, což většinou byly okresní úřady, tedy náležela do režimu správního stíhání. Jednalo se obecně o přestupky s výší pokuty do 100 zlatých a o přestupky, které nebylo nutno projednávat v režimu trestního řízení důchodkového. Ostatní přestupky patřily do pravomoci soudů, které však o nich pouze rozhodovaly. Vyšetřování a vyhledávání důchodkových přestupků náleželo okresním úřadům, exponovaným okresním komisařům a dalším orgánům finanční správy.

Nejnižším stupněm soustavy důchodkových soudů byly okresní soudy důchodkové (*Gefällsbezirkgerichte*). Nacházely se v sídlech okresních důchodkových správ, od roku 1855 okresních finančních ředitelství. V Čechách jich bylo 10, na Moravě 4 a ve Slezsku 1. Důchodkový okres v zásadě odpovídal politickému kraji. Předsedou soudu byla práva znalý státní úředník (okresní finanční ředitel), dále pak u soudu zasedali dva koncepční úředníci finančního úřadu a dva přísedící z řad soudních radů a úředníků krajských úřadů politické správy. Okresní soudy důchodkové byly soudy první instance, náleželo jim projednávání běžných důchodkových přestupků, za než bylo možno udělit pokutu do 1000 zlatých nebo vězení do tří měsíců (§ 517). Tato hranice byla později zvýšena na 3000 zlatých. Některé přestupky byly taxativně vyloučeny (např. podílíctví násilím nebo úplatkem).

Druhým stupněm byly vrchní soudy důchodkové (Gefällsobergerichte). Nacházely se v sídlech zemských finančních ředitelství (úřadů), k nimž pomocné úřady soudu byly přidruženy. Presidia těchto soudů byla spojena s vrchními zemskými soudy. Skládaly se z předsedy, justičních radů, a radů finančních ředitelství (prakticky totéž složení, co soudy nižší instance). V první instanci řešily přestupky, které nespádaly do věcné příslušnosti okresních důchodkových soudů (§ 517). Jakožto instance druhá projednávaly odvolání proti těmto soudům (§ 518). Vrcholem soustavy byl Nejvyšší soud důchodkový (Oberstes Gefällsgericht) působící při Nejvyšším soudě ve Vídni. Skládal se z tří radů ministerstva financí a z tří radů Nejvyššího soudu. Soudu předsedal prezident Nejvyššího soudu, nebo jeho náměstek. Jednalo se o soud druhé i třetí instance (§ 519).

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní, díl IV., str. 587, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 120, Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I., str. 105

Labské soudy plavební (Elbzollgerichte)

Jednou z vedlejších náplní Vídeňského kongresu bylo jednání o povzbuzení labské plavby, která velmi utrpěla za napoleonských válek (hlavně kontinentální blokadou). Kýženým cílem byla volná plavba po Labi. Jednání za účasti Rakouska, Pruska, Saska, Anhaltska, Hanoverska, Meklemburska, Hamburгу a Dánska pokračovala v Drážďanech, kde byla uzavřena mezinárodní úmluva obecně známá jako labské plavební akty, u nás vyhlášená 23. června 1821 (č. 29 sb. pol. zak). Článek 26 této úmluvy v členských státech zřizoval celní soudy labské. Následovaly další konference (např. 2. konference v Drážďanech), uspokojivého výsledku bylo dosaženo až v roce 1863. Dalším vnitrostátním zdrojem právní úpravy byl dekret dvorské komory z 2. prosince 1845 (č. 912 sb. j. z.).

Jednalo se o zvláštní úřady ustanovené při labských celních úřadech. Byly příslušné pro celní spory, jako byly spory o placení cla, poplatky za jeřáby, váhy, zdymadla (vrata), přístavní poplatky, škody způsobené plavci a náhrady za omezování tažných stezek. Posléze přibyla i agenda trestní. K ní řadíme vyšetřování a rozhodování přestupků proti předpisům policie říční a plavební páchané lodníky a cestujícími (např. výtržnosti). Dále přistoupila i pravomoc civilní, konkrétně spory o placení lodních poplatků, spory mezi lodníky, lodivody a cestujícími o ceně a podmínkách přepravy a námezdní spory mezi provozovateli lodní dopravy a jejich zaměstnanci. Druhou instancí proti rozhodnutí labských soudů byly místně příslušné zemské a krajské soudy. Třetí instancí pak mezinárodní komise labská v Drážďanech.

Roku 1868 zanikají z důvodu odloučení soudnictví od správy smíšené okresní úřady, což mělo vliv i na labské soudy. Výnosem ministerstva spravedlnosti z 9. srpna 1868 (9132) došlo s účinností od 31. srpna k rozdělení plavebních kompetencí mezi okresními hejtmanstvími a soudy. Hejtmanství v Mělníce, Litoměřicích, Roudnici, Ústí nad Labem a Děčíně obdržela pravomoci politické, policejní a živnostenské. Labskými plavebními soudy se staly okresní soudy v Mělníku, Děčíně, Lovosicích, Roudnici a Ústí nad Labem a městsky delegovaný okresní soud v Litoměřicích. Jejich úkolem bylo řešit soukromoprávní rozepře z provozování lodní dopravy na Labi. Proto někteří autoři označují pravomoc těchto soudů jako kauzální.

Lit: Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 120, Veselý, Všeobecný slovník právní III., str. 119, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 119

Nejvyšší dvorské maršálství (Obersthoffmarschallamt)

Úřad nejvyššího dvorského maršálka patřil po celý novověk mezi nejdůležitější úřady císařského dvora, o čemž svědčí i císařské nařízení z 5. srpna 1642 a 17. června 1753. Pro

stav v 19. století je rozhodující dvorský dekret z 14. července 1815 (1159 sb. j. z.) a dekrety z 14. října 1785 (č. 481) a 19. prosince 1785 (č. 506).

Do personální působnosti tohoto soudu patřili členové císařského domu (ne zeměpáni, určoval rodinný statut) a dále ty osoby, kterým právo podléhat tomuto soudu udělil císař, většinou se jednalo o příslušníky významných šlechtických rodů (hrabata z Meranu, Lichtensteinové). Třetí skupinu tvořily osoby s právem exterritoriality (diplomaté), pokud se dobrovolně tomuto soudu podrobili. Pokud ne, jedinou možností řešení sporu byla diplomatická cesta. Nesmíme zapomenout ani na Suveréni řád sv. Jana.

Pro všechny výše zmíněné osoby byl výlučným civilním soudem první stolice. V trestních záležitostech byla pravomoc soudu omezena. Soud byl příslušný pouze k povolávání členů císařské rodiny za svědky (mimo Vídeň tak činili presidenti sborových soudů první instance) a k oznamování trestných činů exterritoriálních osob jejich suverénům. Dále byl příslušný k provádění veškerých soudních úkonů dožadáním proti osobám bydlícím v císařském paláci, dvorních budovách a letohradech ve Vídni nebo v jejím nejbližším okolí, i když tyto osoby jinak podléhaly pravomoci běžných soudů. Pro odvolání proti tomuto soudu byl funkčně příslušný Vrchní zemský soud ve Vídni, ve třetí instanci Nejvyšší soud.

Civilní záležitosti sporné byly projednávány v pětičlenném senátě. Senátu předsedal ředitel kanceláře úřadu (popř. nejvyšší dvorský maršálek), nebo jeho zástupce. Členy byli další čtyři přísedící císařem do této funkce ad hoc jmenovaní, z řad radů Zemského soudu ve Vídni. Ostatní záležitosti byly řešeny samosoudcem.

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní V., str. 262, Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung I., str. 81

Patentní soud (Patentgericht)

Tento zvláštní soud spočíval na patentovém zákoně z 11. ledna 1897 (č. 30 ř. z.) s účinností od 1. ledna 1899. Sídlil ve Vídni (§ 41). Rozhodoval o opravných prostředcích proti rozhodnutím kasačního oddělení patentního úřadu, které byly podány do třiceti dnů od rozhodnutí. Předsedou soudu byl president Nejvyššího soudu nebo senátní president téhož soudu. Členy soudu byli rada ministerstva obchodu, dva radové Nejvyššího soudu a několik radů soudu patentního (odborně techničtí členové). S výjimkou posledně jmenované kategorie se členové mohli nechat zastupovat svými náměstky. Odborně techničtí členové museli být muži, rakouští státní občané, starší čtyřiceti let, bezúhonní, s plnou dispozicí s občanskými právy i svým jměním a s výbornými zkušenostmi a technickými znalostmi. Členy jmenoval císař na návrh ministerstva obchodu na pět let. Po svém jmenování museli složit přísahu. Soudcům náležel plat. Disciplinárním senátem pro soudce byl patentový soud sám. Pomocný a kancelářský personál byl soudu přidělován ministerstvem obchodu. Senáty soudu byly sedmičlenné. Senátu předsedal president soudu nebo jeho náměstek. Stálým referentem byl rada ministerstva obchodu. Dalšími členy byly oba radové Nejvyššího soudu a tři odborně techničtí členové. Senát rozhodoval většinou hlasů.

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní., IV str. 571, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 121

Říšský soud (Reichsgericht)

Ústavní zakotvení tohoto soudu představuje státní základní zákon č. 143/1867 ř. z.. Organizaci upravoval zákon z 18. dubna 1869 (č. 44 ř. z.), jednacím řádem zákon 163/1869. Projednávání kompetenčních sporů mezi řádnými soudy a správním soudem před tímto soudem reguloval zákon z 22. října 1875 (č. 37/1876 ř. z.). Sídlil ve Vídni. V život byl uveden

v roce 1869. Vedle soustavy řádných soudů a Správního soudu představoval Říšský soud třetí pilíř soudní kontroly výkonné moci.

Soud vedl president, kterého zastupoval jeho náměstek. Oba byli jmenováni císařem. Dále se skládal ze dvanácti členů a čtyř náhradníků. I ti byli jmenováni císařem na doživotí, ovšem jedna polovina (šest a dva) z nich na návrh poslanecké sněmovny, druhá na návrh sněmovny panské (čl. 5 základního zák.) Po jmenování členové skládali přísahu. Jednalo se o funkci čestnou, členům však náležely diety. Soud byl usnášeníschopný za přítomnosti předsedy a osmi členů. Rozhodnutí se přijímala absolutní většinou hlasů. Žádný opravný prostředek nebyl možný (čl. 4). Soud volil ze svých řad stálé referenty na tři roky. Řízení byla zahajována pouze na návrh.

Říšský soud rozhodoval při kompetenčních sporech (čl. 2 základního zák.) mezi soudy a správními úřady, mezi zemskými zastupitelstvy a ústředními státními úřady a mezi samosprávnými orgány různých zemí navzájem. Výše zmíněný zákon mu přiznával i spory mezi soudy řádnými a Správním soudem. Také rozhodoval (čl. 3 cit. zák.) o nárocích země proti státnímu celku, nárocích státního celku vůči zemi, nárocích jedné země vůči jiné zemi a nárocích obcí, korporací i jednotlivců vůči zemi nebo státnímu celku, jestliže tyto nároky nešlo rozhodnout řádnou právní cestou. Jako soud ústavní rozhodoval o ochraně ústavních práv politických státních občanů (judikaturou rozšířeno i na právnické osoby, např. politické spolky), ale jen pokud byla vyčerpána cesta správní.

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní, IV, str. 573, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 121, Šolle, Buržoazní soudnictví ve světle prosincové ústavy, str. 184

Soud řádu německých rytířů

Řád německých rytířů patří k nejstarším rytířským řádům u nás. Od konce 16. století byl úřad velmistra pravidelně zastáván členy Habsburského rodu, z čehož mu plynula zvláštní privilegia. Původ tohoto zvláštního soudu lze doložit v 18. století, zmiňme císařská nařízení z 5. července 1766 a 3. února 1791, která upravovala jeho činnost. V druhé polovině 19. století však platila úprava obsažená v patentu z 28. června 1840 (č. 451 sb. j. z.), který obsahoval zvláštní úpravu nakládání majetkem členů tohoto řádu. Soud zůstal zachován i po reformách druhé poloviny devadesátých let. Soudní pravomoc vykonávala kancelář řádu a to pod dozorem apelačního soudu, poté pod místně příslušným vrchním zemským soudem. Soud musel postupovat dle platných rakouských zákonů. Byl věcně příslušný jen pro projednávání dědictví po členech řádu.

Lit: Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 119

Správní soudní dvůr (Verwaltungsgerichtshof)

Tento soud byl založen zákonem z 22. října 1875 (č. 36/1876 ř. z.) na základě článku 15 základního zákona č. 144/1867 ř. z. Jednalo se o kasační soud, státní orgány byly vázány právním názorem soudu (§ 7). Soud se skládal z presidenta, senátních presidentů a radů správního soudu (§ 10). Členy jmenoval císař na návrh vlády. Alespoň polovina radů musela mít soudcovskou kvalifikaci. Počet členů senátu činil pět (§ 13). Pouze spory incidenční a přípravná opatření obhospodařovaly senáty tříčlenné. Pokud předseda senátu nabyl dojmu, že senát rozhodl v rozporu se zákonem, mohl případ k rozhodnutí předložit plénu. Sedmičlenné senáty rozhodovaly o souladu právního předpisu se zákonem (§ 8). Kompetenční spory Správního a Říšského soudu řešil zvláštní devítičlenný senát (§ 9 a zákon č. 37). Tomuto senátu předsedal president Nejvyššího soudu, členy byli čtyři radové správního soudu a stejný počet radů soudu říšského.

Správní soud byl příslušný pro stížnosti z důvodu zkrácení práv rozhodnutím nebo nařízením úřadu státního, zemského, okresního nebo obecního, kterým byla porušena (nestačí ohrožení) subjektivní práva (§ 2). Stížnost neměla odkladný účinek, musela být nejprve administrativně vyřízena (§ 5). Negativně vymezeno, byla jeho pravomoc subsidiární vůči všem ostatním soudům. Také mu nenáležely záležitosti společné (Rakousko - Uherské), disciplinární, posuzování oprávněnosti správního uvážení, jmenování do funkce, atd. (§ 3). Dále byl příslušný pro spolkové záležitosti, obecní volby, nároky úředníků ze služebního poměru, atd. i pro většinu záležitostí správního trestání. Řízení před soudem bylo ústní a veřejné, bylo stanoveno povinné zastoupení advokátem. Správní soud byl disciplinárním soudem pro sebe sama (§ 11).

Lit: Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 122, Veselý, Všeobecný slovník právní I, str. 412

Státní soudní dvůr (Staatsgerichtshof)

Státní soud se řídil zákonem z 25. července 1867 (č. 101 ř. z.). Byl příslušný pro žaloby na ministry pro porušení říšské nebo zemské ústavy. Žalobu vůči ministrovi mohla vznést kterákoliv z obou komor říšské rady, pokud ji schválila dvoutřetinovou většinou. Každá ze sněmoven volila po dvanácti lidech na šest let do tohoto soudu. Členem se mohl stát rakouský občan znalý práva, ale ne člen říšské rady. 24 členů volilo ze svého středu předsedu. Řízení bylo ústní a veřejné.

Předseda komory oznamoval soudu vznesení žaloby. Následně soud ze svého středu zvolil vyšetřujícího soudce. Vyšetřování nesmělo trvat déle než šest měsíců. Žalovaný se mohl nechat zastupovat obhájci, žalobu zastupovali tři poslanci žalující komory. Každá ze stran měla právo odmítnout šest členů soudu. Pokud toto právo nevyužila, rozhodl los. Výsledný senát měl dvanáct členů, nadále musel být zachován poměr obou komor. Alespoň deset z nich muselo být přítomno celému jednání. Řízení mohla sněmovna spojit s řízením trestním i s řízením o náhradu škody související s výkonem ministerské funkce. Císař mohl udělit odsouzenému milost jen na návrh žalující sněmovny.

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní I., str. 417, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 123

Vojenské soudy

Základem právního postavení samostatné soustavy vojenských soudů byla vojenská jurisdikční norma vyhlášená patentem č. 255/1851. Pod řádnou pravomoc vojenských soudů (§ 2) spadali jak vojáci ve služebním poměru pod přísahou, tak široké spektrum nevojáků tzv. vojenských osob (napomáhají, vzdělávají se, atd.). Mezi vojáky počítáme také námořníky, příslušníky gardy, dvorní strážce, bukovinské hraniční prapory, četnictvo, sbor zdravotní, vozatajstvo i příslušníky některých ústavů (vojenský ústav geografický). Z nevojáků jmenujme bývalé důstojníky, invalidy, pracovníky vojenské správy (duchovní, účetní, lékaři, auditoři, úředníci, pomocníci), zaměstnance ministerstva vojenství, generálního inženýrského a dělostřeleckého ředitelství, Nejvyššího vojenského soudu, výplatního úřadu, atd., vojenské strážce policejní, manželky a nezletilé děti, vdovy a sirotky, služebnictvo osob vojenských, osoby u oddílů vojska za války nebo v cizině zaměstnané, chovance ve vojenských úřadech, zajatce a zřízence kasáren a invalidoven. § 3 obsahuje negativní výčet (apoštolský polní vikář).

Soudy disponovaly pravomocí řádnou i mimořádnou, trestní a s určitými výjimkami i civilní. Trestní pravomoc řádnou tvořily všechny trestné činy s výjimkou důchodkových přestupků. Do jejich civilní pravomoci (§ 6 i pro erár a další nevojenské osoby) nenáležely

věci lenní, reálné, horní, svěřenecké a většina konkursních. Naopak pozůstalosti, manželství, adopce, legitimace, jmenování prozatímního poručníka a opatrovníka, opatrovnictví nad osobou vojenskou, umořování listin a ověřování ano (§§ 9 až 13). Před vojenské soudy v rámci mimořádné trestní pravomoci (§ 5) náležel i pachatel násilného pokusu o proniknutí vojenským kordonem při morové nákaze, dále zajatí piráti a vojenští trestanci. Bez dalšího také určité trestné činy civilních osob po vyhlášení stavu obležení (delikty politické, tiskové, proti veřejné bezpečnosti, nedovolené spolčování, chování a nošení zbraní) nebo válečného stavu (vojenská špionáž, loupeže lidí, nedovolené verbování, svádění vojína k porušení povinnosti a napomáhání vojenskému zločinu), jak se stalo např. v Praze v letech 1849 až 1853. Administrativně náležela celá soustava pod vedení ministerstva vojenství. Musíme také zmínit vojenský trestní zákon z 15. ledna 1855 (č. 19 ř. z.), který podřizoval zločiny proti válečné moci státu spáchané civilními osobami pravomoci vojenských soudů.

Vojenská jurisdikční norma byla nahrazena zákonem o působnosti (Wirkungskreis) vojenských soudů z 20. května 1869 (č. 78 ř. z.) s účinností od 1. července. Vojenské osoby (personální příslušnost §§ 1-3) zde byly vymezeny jako vojáci v činné službě, důstojníci i mimo ní, pokud spáchali trestný čin ve vojenské uniformě, osoby provázející oddíl vojska do války nebo za hranice říše, osoby obsluhující válečný povoz, vojáci na dovolené, vojáci v záloze ode dne vydání povolávacího rozkazu, váleční zajatci a rukojmí, námořní piráti zajatí námořnictvem, úředníci vojenské správy (duchovní, auditori, lékaři, účetní, inženýři, atd.) a všichni ve svazku domobrany a zeměbrany v aktivní službě. Řádná trestní pravomoc zůstala stejná, civilní zanikla (§ 9). Na základě vyhlášení válečného stavu (§ 7) se pravomoc vojenských soudů rozšiřovala i na ostatní civilní osoby obžalované z vojenské špionáže, nedovoleného verbování a loupení lidí, svádění vojína k porušení služebních povinností a napomáhání vojenskému zločinu. Pachatel musel být chycen při činu.

Mezi soudy první instance náležely:

- a. posádkové (garnizóní soudy) u vojenských teritoriálních velitelství nebo u vojenských velitelství pevností a důležitých posádkách
- b. gardové soudy
- c. soudy vojenské akademie (Vídeň, Vídeňské Nové Město)
- d. námořní soud v Pule
- e. nepravdivé soudy - vojenské soudy ve válce v poli, soudy vlajkové a lodní
- f. Truppengerichte, od 1. ledna 1869 brigádní soudy pro domobranu a zeměbranu

Soudy byly tvořeny důstojnickým sborem auditorů a dalšími vojenskými osobami (u zeměbrany, zeměbranci).

Druhou instancí byl C. k. Všeobecný vojenský apelační soud ve Vídni (K. k. Allgem. Militär. - Appellationsgericht, poté Vrchní vojenský soud). Tento soud vznikl již na základě dekretu č. 1178 sb. j. z. roku 1815 a to sloučením Apelačního soudu vojenské hranice (Millitärengrenz - Appellationsgericht) v Petrovaradině se Všeobecným vojenským apelačním soudem (Allgem. Appellationsgericht für die k. k. Armee) ve Vídni. Třetí instancí byl nejvyšší vojenský justiční senát, respektive Nejvyšší vojenský soudní dvůr (nařízení 51/1848), který byl zřízen u ministerstva války. Předsedy vojenských soudů druhé a třetí instance byly generálové auditori. Jako soudci, referenti a tajemníci zde působili plukovníci auditori.

K zásadní reformě celé soustavy došlo v roce 1912 a to přijetím vojenského trestního řádu pro zeměbranu (č. 131 ř. z.) a vojenského trestního řádu pro společnou brannou moc (č. 130 ř. z.) tedy pro vojsko a válečné námořnictvo. Přestupky a přečiny s trestem do šesti měsíců bylo možno řešit také cestou disciplinární (§ 2). Do pravomoci vojenské spadaly všechny trestné činy s výjimkou přestupků důchodkových vojenských osob (§§ 11 až 13). Za mobilizace a války do ní náležely i civilní osoby, které spáchaly zločin neoprávněného najímání, svádění a napomáhání k porušení vojenské povinnosti, vyzvědačství, dorozumívání se s nepřítelem a svádění k neuposlechnutí povolávacího rozkazu (§ 14). Zákon upravoval i

řízení podle vojenského stanného práva (§ 433 nn) i soudy nepravidelné (§ 455). Stanným soudem byl soud divizní. Vojenské stanné právo vyhlašoval velitel tohoto soudu pro podřízené vojenské osoby, pro některé trestné činy ministr vojenství.

Prvním stupněm vojenské soudní soustavy se staly brigádní soudy (a soudy sboru námořnického) (§§ 18 až 20). Projednávaly přečiny trestané pokutou, ztrátou šarže a odnětím svobody s horní hranicí 6 měsíců vězení, pokud se nejednalo o důstojníky. Spolupůsobily ve vyhledávacím řízení u ostatních trestných činů. Rozhodovaly ve tříčlenných senátech (§ 53). Senátu předsedal podplukovník (major), dalším členem byl rytmistr (hejtman), třetím pak soudní důstojník. První dva členové byli přísedící (laici), seznam přísedících byl vypracováván rok dopředu. Jedním z hlavních kritérií byly jazykové znalosti. Tyto soudy sídlily v sídlech brigádních velitelství (§ 50). Skládaly se z jednoho důstojníka pro soudní službu (správce soudu) a dalších jemu podřízených soudních důstojníků, jako vyšetřujících soudců i členů senátů (§ 51). Dále zde byl kancelářský personál.

Divizní soudy (a soudy admirálské) byly věcně příslušné (§ 21) v první instanci pro všechny zločiny a pro přečiny, které nebyly přikázány brigádním soudům. Dále pak rozhodovaly o odvoláních a stížnostech proti rozhodnutím brigádních soudů (druhá instance). Obojí se projednávalo v pětičlenných senátech (§ 55). Senát prvoinstanční se skládal ze čtyř důstojníků laiků, jejichž hodnosti se odvíjely od hodnosti obžalovaného, a jednoho soudního důstojníka. Předsedal laik. Odvolací senáty se skládaly ze dvou soudců a tří přísedících (§ 59). Sídlily v sídlech divizních velitelství (§ 54)

Třetím stupněm byl Nejvyšší vojenský soudní dvůr (§ 22). Ve druhé instanci řešil odvolání proti divizním soudům, ve třetí instanci zmateční stížnosti. Zasedal v pětičlenných a sedmičlenných senátech. Pětičlenný senát se skládal ze senátního presidenta a čtyř radů (třetí instance). Sedmičlenný z presidenta soudu, senátního presidenta, tří radů a dvou generálů laiků (druhá instance). Odchýlil-li se senát od právního názoru soudu, rozhodovalo plénium (§ 68). V čele soudu stál prezident (generál), zastupovaný vicepresidenty (generálové) (§ 62). Řízení vnitřní služby měl na starost vedoucí senátní předseda (§ 66). Dále zde působili senátní předsedové a radové Nejvyššího vojenského soudu. Všichni soudci byli jmenováni císařem. K soudu byli přiděleni další důstojníci pro sekretariát, konceptní službu a vedení protokolu (§ 72). Zbytek zaměstnanců soudu se skládal převážně z kancelářského personálu.

Organizace soudnictví pro zeměbranu byla téměř totožná. Působily zde zeměbranné brigádní soudy, zeměbranné divizní soudy a Nejvyšší zeměbranný soud. Co se pravomoci a příslušnosti týče, byly se soudy pro společnou brannou moc zcela totožné.

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní. IV, str. 564, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 124, Šole, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II., str. 137

Živnostenské soudy (Gewerbegerichte)

Již podle ABGB náležely spory ze smluv služebních do pravomoci soudů. Toto pravidlo bylo změněno v roce 1846 dvorským dekretem. Následně řešily spory za doby trvání pracovního poměru a do třiceti dnů od jeho skončení úřady politické, a teprve po uplynutí této lhůty, soudy. Jurisdikční norma č. 237/1850 ř. z., zákon č. 251/1852 ř. z. a nařízení ministerstva vnitra č. 121/1850 ř. z. spory o mzdu mezi zaměstnavateli a dělníky opětovně přikázaly do pravomoci soudů. Avšak již nařízení ministerstva vnitra č. 224/1856 ř. z. obnovilo stav z roku 1846.

Velký zlom přišel s živnostenským řádem z 20. prosince 1859 (č. 227 ř. z.), kterým byla zřízena živnostenská společenstva (§ 106 nn), tedy vlastně šlo o jakési pokračovatele cechů. Společenstva fungovala i jako rozhodčí orgány (§§ 102 a 114) ve sporech mezi živnostníky a jejich pomocníky a učedníky, ale jen během pracovního poměru nebo do třiceti dnů od jeho konce. Tyto spory rozhodovalo představenstvo společenstva za účasti zástupců

pomocnictva, kteří byli ustanoveni živnostenským úřadem. Do osmi dnů od vydání nálezu bylo možno věc předložit politickému úřadu. Živnostnická společenstva tedy byla jen fakultativními smírčími soudy. Po uplynutí výše zmíněných třiceti dnů byly výlučně příslušné soudy řádné.

Instituce vlastních živnostenských soudů vznikla na základě zákona ze 14. května 1869 (č. 63 ř. z.). I v tomto případě se jednalo o soudy v zásadě fakultativní, příslušné byly také tehdy, pokud žalovaný před řádným soudem namítl nepřislusnost (§ 6). Věcnou příslušnost těchto soudů lze charakterizovat jako řešení sporů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci nebo zaměstnanci navzájem (§ 4). Konkrétně se jednalo o spory o mzdu, zrušení pracovních, služebních a učňovských poměrů, odškodnění z těchto poměrů (odstupné, náhrada za poškození továrních předmětů) a příspěvky do pensijních nemocenských pokladen, vše za trvání pracovního poměru nebo do třiceti dnů od jeho skončení (§ 5).

Každý případ (§ 30 nn) se nejprve projednával ve smírčím řízení. Orgánem soudu byla tříčlenná smírčí komise složená z předsedy (jeho náměstka), jednoho zaměstnavatele a jednoho zaměstnance. Smíry se zapisovaly do knih narovnání. Pokud nedošlo smírnému řešení sporu, případ putoval před pětičlenný sbor rozhodců, složený z předsedy (jeho náměstka) dvou zaměstnavatelů a dvou zaměstnanců. Rozhodnutí sboru bylo zaznamenáváno do knihy rozsudků. Rozhodnutí ve sporech s hodnotou sporu do padesáti zlatých byla konečná, v ostatních případech bylo možno obrátit se na řádný soud, který nezávisle na provedeném řízení znovu rozhodl.

Jednotlivé soudy byly zřizovány na základě nařízení ministerstva spravedlnosti po dohodě s ministerstvem obchodu a po slyšení zemského sněmu, a to ve městech nebo okresech, v nichž se provozovaly stejné nebo podobné živnosti způsobem továrním (§§ 1 a 2). Zřizovací nařízení obsahovalo název odvětví, pro který byl soud příslušný, obvod soudu, sídlo, počet členů a náhradníků. Soud měl 12 až 24 členů, polovina z nich byla volena sborem podnikatelů, druhá polovina sborem dělníků (§ 7).

Volební grémium zaměstnavatelů tvořili vlastníci, nájemci, jednatelé továrních živností, členové představenstev, osobně ručící společníci, osoby oprávněné k zastupování právnické osoby, zmocněnci těchto osob a zákonní zástupci za osoby nezpůsobilé (pod 20 let) (§ 8 nn). Volební grémium zaměstnanců se skládalo z mužů starších dvaceti let, alespoň jeden rok zaměstnaných v obvodu soudu v daném oboru. Vyloučení byli učňové, osoby nesvéprávné, osoby, na něž byl uvalen konkurs a osoby odsouzené za trestnou činnost. Členem živnostenského soudu mohl být muž starší třiceti let, svéprávný, gramotný, s bydlištěm v obvodu soudu, člen volebního grémia nebo úředník zaměstnavatele (§ 14).

Proti výsledku voleb bylo možno podat reklamaci do čtrnácti dnů u orgánu politické správy (§ 19). Pokud orgán konstatoval porušení zákona, nařídil opakování voleb, v opačném případě došlo k publikaci výsledků, vydání potvrzení o zvolení a následovala přísaha členů. Funkční období členů soudu bylo tříleté, každý rok se obměňovala jedna třetina členů soudu, z toho vždy jedna polovina zaměstnanců a jedna polovina zaměstnavatelů. Opakovaná volba člena byla možná. Zvolenec měl povinnost úřad přijmout (§ 18), pokud nebyl starší šedesáti let, nezastával tuto funkci v minulém období, atd. Následně ze svých řad členové soudu zvolili předsedu a jeho náměstka. Pokud člen soudu soustavně zanedbával své povinnosti, mohl být shromážděním členů soudu mandátu zbaven. Shromáždění členů soudu též navrhovalo jednacím řádem soudu, který byl následně schvalován ministerstvem spravedlnosti. Dozor nad soudem vykonával místně příslušný vrchní zemský soud.

První živnostenský soud v Předlitavsku vznikl v roce 1869 v Brně. Byl zaměřen na tkalcovský průmysl, měl 24 členů, zřízení a provoz soudu platilo město. Další živnostenský soud byl zřízen v roce 1872 v Bilsku (dnes v Polsku), měl 12 členů a byl zaměřen na textil. Třetím nejstarším živnostenským soudem v českých zemích byl soud v Liberci zřízený v roce 1873. Měl 24 členů a jeho oborem bylo tkalcovství.

Živnostenská společenstva byla značně pozměněna dvěma novelami živnostenského řádu, konkrétně zákonem č. 39/1883 ř. z. a tzv. dělnickou novelou č. 22/1885 ř. z. Od této doby se v místech, kde byla společenství zřízena, stala účast zaměstnavatelů i dělníků ve společenstvech povinnou. Při společenství (i pro několik dohromady) byl zřízen společenstevní soud rozhodčí. Jejich zřizování schvalovalo místodržitelství. Rozhodnutí soudu bylo vykonatelné cestou správní. Rozhodnutí bylo možno do osmi dnů od vynesení rozporovat u řádného soudu. Pokud v určité oblasti pro živnostenské spory nebyl příslušný ani živnostenský soud, ani společenstevní rozhodčí soud, zaměstnavatelé nebo zaměstnanci dané oblasti mohli navrhnout místodržitelství zřídit obvodní sbory rozhodčí (obdobu společenstevních soudů). V místech, kde ani tyto soudy nebyly zřízeny, rozhodovaly příslušné spory orgány politické správy a po uplynutí třiceti dnů od skončení pracovního poměru řádné soudy.

Úplnou změnu celé organizace přinesl zákon z 27. listopadu 1896 (č. 218 ř. z.) o zavedení soudů živnostenských a o rozhodování o rozeprách ze živnostenského poměru pracovního, učebního a námezdního, účinného od 1. ledna 1898. Režimu tohoto zákona podléhaly všechny podniky podrobené živnostenskému řádu, železnice, paroplavba a státní monopoly (§ 1). Stávající živnostenské soudy zůstaly zachovány. Nové živnostenské soudy bylo možno zřizovat nařízením ministerstva spravedlnosti po dohodě s ministerstvem vnitra, ministerstvem financí a ministerstva obchodu a po vyjádření zemského sněmu (§ 2). Totéž se týkalo podstatných změn a zrušení soudů. V nařízení musel být určen obvod soudu územně i předmětně výčtem podniků či jejich kategorií (§ 3). Oproti minulé úpravě byla pravomoc živnostenských soudů výlučná. Dobrovolné podrobení se soudům společenstevním bylo sice nadále možné (§ 35), ale jejich výroky bylo možno odporovat u živnostenských soudů (§ 8), v místech, kde živnostenské soudy nebyly zřízeny, u soudů okresních (§ 37). Obvodní soudy rozhodčí byly zrušeny. Taktéž byla zrušena výše zmíněna časová mez třiceti dní od skončení pracovního poměru.

Živnostenské soudy byly věcně příslušné (§ 4) ve sporech o mzdu, počátek trvání a zrušení pracovního poměru nebo poměru učebního, nárocích na náhradu škody, smluvní pokuty, srážky ze mzdy, nevydání vysvědčení, vydání obsahu pracovních knížek, pensijní či podpůrné pokladny (pokud ne jiné rozhodčí soudy), nájem (výpověď, vyklizení, nájemné) v dělnických domech a nároky ze společné práce mezi dělníky (definice v § 5) navzájem. Ve sporech s hodnotou do padesáti zlatých bylo rozhodnutí živnostenského soudu konečné (zmateční stížnost možná), nad tuto hodnotu bylo možné podat odvolání ke sborovému soudu (§§ 30 a 31). Ten pak rozhodoval ve zvláštním senátě, který byl složen z jednoho soudce a dvou přísedících. Exekuce rozhodnutí živnostenských soudů vykonávaly soudy okresní.

Předsedu soudu a jeho náměstka jmenoval ministr spravedlnosti z řad profesionálních soudců, další členové soudu byli nadále voleni zaměstnavateli i zaměstnanci (§ 14) a to na dobu 4 let. Minimální počet členů soudu byl 10 (§ 7). Do tohoto počtu nezapočítáváme náhradníky. Členové byli voleni sborem podnikatelů (provozovatelů živností) a dělníků (§ 8). Pasivní volební právo bylo upraveno v § 9 (dobrozdání politických úřadů nutné), bylo povinné volbu přijmout (výjimky viz výše). Funkce člena byla čestná, člen měl právo na náhradu nákladů (§ 13). Sborový soud I. stolice zbavil člena funkce, pokud ztratil podmínky volitelnosti (např. ukončil živnost) nebo hrubě porušil povinnosti člena (§ 17). Soud rozhodoval ve tříčlenných senátech složených z profesionálního soudce (předseda), jednoho zástupce zaměstnanců a jednoho zástupce zaměstnavatelů (§ 20).

Jednací řád živnostenských soudů upravovalo nařízení ministerstva spravedlnosti ze 17. června 1898 (č. 46 ř. z.). Subsidiárně platily jednací řády okresních soudů a soudů sborových první instance. Úředníci kanceláře soudu byli přiděleni řádným soudem, věcné náklady živnostenského soudu platila obec, ve které soud sídlil (§ 6). Soudy také poskytovaly zemským úřadům dobrozdání na poli pracovního práva. V praxi došlo k výraznému zvýšení

počtu členů soudů a k zřizování soudů nových. Nově ustanoveny byly soudy v Moravské Ostravě, Šumperku, v Praze (2), v Plzni, v Teplicích, Ústí nad Labem, Krnově, Šternberku a v Prostějově.

Lit: Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 113, Šolle, Pracovní spory dělnictva v agendě živnostenského soudu v Praze, in: K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu, Praha 1984, str. 93 a následující

Rozhodčí a smírčí soudy

Burzovní rozhodčí soudy

Základním kamenem úpravy těchto soudů byl zákon z 1. dubna 1875 (č. 67 ř. z.). Podrobnosti si upravovaly burzy sami ve svých stanovách (§§ 2 a 6). Burzovní soud byl příslušný vždy, pokud si strany nesjednaly jinak. Rozhodci tvořili sbor smírčích soudců. Byli voleni burzovní komorou. V čele soudu stál starosta. Senát se skládal ze tří nebo pěti rozhodců. Každá ze stran zvolila jednoho (dva) a ti pak určili předsedu. Řízení probíhalo podle civilního soudního řádu nebo podle vlastních pravidel burzy (burzovní statut). Rozhodčímu řízení musel předcházet pokus o smír. Odvolání proti rozhodnutí nebylo možné (§ 6). Strana mohla jen podat do 8 dnů žalobu na neplatnost k řádnému soudu.

Jurisdikční norma z roku 1895 přinesla změny. Zřizovala funkci tajemníka soudu (čl. XV), který byl jmenován z řad úředníků burzovní komory způsobilých k této funkci. Tajemníka potvrdzovalo ministerstvo financí po dohodě s ministerstvem spravedlnosti. Tajemník přijímal žaloby, bděl nad hlavním líčením, vyhotovoval nálezy, protokoly a radil rozhodcům.

Proti nálezu bylo nyní možno podat zmatečnou stížnost (čl. XXIII) z důvodu neplatné rozhodčí smlouvy, nepříslušnosti soudu, atd. Nadále bylo možno podat žalobu na neplatnost nálezu k řádnému soudu, ale lhůta se prodloužila na 30 dnů (čl. XXV). Dozor nad těmito soudy vykonávalo ministerstvo financí ve shodě s ministerstvem spravedlnosti (čl. XXVI). Působnost soudu mohla být rozšířena burzovním statutem i na mimoburzovní obchody (čl. XIV), pokud strany uzavřely rozhodčí smlouvu a splnily další podmínky (obchod, zboží se kterým obchoduje na burze, strany musí být podnikateli nebo členy burzy, atd.).

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní. I., str. 94, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 128

Obecní smírčí úřady

Tato instituce byla upravena převážně zemským zákonodárstvím. V celostátním zákonodárství je rámcově upravoval zákon č. 150/1869 ř. z. Skládaly se z volených důvěrníků. Měl pouze smírčí pravomoc, která se týkala sporů do 300 zlatých. Pravomoc byla zákonem č. 59/1907 ř. z. rozšířena i na urážky na cti. Jednání probíhala v přítomnosti alespoň dvou důvěrníků. Uzavřené smíry se zapisovaly do knihy narovnání a měly stejné účinky jako smíry soudní. Úřady vystavovaly příslušné listiny.

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní V., str. 295, Bianchi, Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu, str. 302, 406

Rozhodčí soudy bratrských pokladen

Upravoval zákon ze 17. ledna 1890 (č. 14 ř. z.) o některých změnách zákona ze dne 28. července 1889 (č. 127 ř. z.). Byl zřízen v každém obvodu horního revírního úřadu (§ 19). Skládal se z jednoho stálého předsedy, jeho náměstka, čtyř přisedících a náhradníků. Předsedu a náměstka jmenoval horní hejtman z řad úředníků na návrh revírního úřadu. Dva přisedící jmenoval předseda z držitelů hor a jejich dílovedoucích, zbylé dva volilo představenstvo bratrské pokladny. Zvolenci byli povinni úřad přijmout (výjimky). Po svém ustanovení skládali slib. Úřad trval čtyři roky. Polovina se obměňovala po dvou letech.

Tento soud byl soudem obligatorním (§ 20). Rozhodoval na základě žaloby. Byl příslušný pro spory z pojistných vztahů mezi pokladnami navzájem a mezi pokladnami a jejich členy nebo provizionisty. Opravné prostředky nebyly připuštěny.

Lit: Veselý, Všeobecný slovník právní III., str. 287, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 127

Rozhodčí soudy honební

Tento obligatorní rozhodčí soud rozhodoval nároky na náhradu škody způsobenou honbou nebo zvěří na pozemcích a plodinách. Proti jeho rozhodnutí nebyl přípustný opravný prostředek. Nejprve ale musel proběhnout pokus o smír. Byl upraven honebním zákonem pro Čechy č. 49/1866 zemského zákoníku (§§ 45 a 46). V čele soudu stál vrchní rozsudí na tři roky jmenovaný okresním výborem. Členy byli dále ad hoc stranami jmenovaní čtyři důvěrníci (strana musí jmenovat do tří dnů od vyzvání). Pokud nejmenují strany, jmenuje je za ně vrchní rozsudí.

Lit: Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 128

Rozhodčí soudy nemocenských pokladen

Jednalo se o soudy obligatorní. Byly upraveny zákonem z 30. března 1888 (č. 33 ř. z.). Rozhodovaly spory pojištěnců s okresními nemocenskými pokladnami o nárocích na podporu v nemoci (§ 41). Proti nálezu se nebylo možno odvolat. Soud měl pět členů. Byli voleni na valné hromadě pokladny. Ze svých řad pak vybrali předsedu.

Lit: Bianchi, Dějiny státu a práva za kapitalismu, str. 301

Rozhodčí soudy obchodních a živnostenských komor

Byly založeny zákonem o organizaci obchodních a živnostenských komor z 29. června 1868 (č. 85 ř. z.). Jednalo se o fakultativní rozhodčí soudy (§ 2). Příslušely jen pro obchodní a živnostenské záležitosti. Pravomoc zakládala rozhodčí smlouva. Jednání byla veřejná.

Lit: Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 129

Rozhodčí soudy úrazových pojišťoven

Základem jejich úpravy byl zákon z 28. prosince 1887 (č. 1/1888 ř. z.) a nařízení ministerstva vnitra z 10. dubna 1889 (č. 47 ř. z.). Byly zřizovány v sídlech dělnických úrazoven (§ 38 zákona č. 1/1888 ř. z.). Předseda soudu a jeho náměstek byli jmenováni ministrem spravedlnosti po dohodě s ministrem vnitra z řad soudců na dobu neurčitou (§ 2 nařízení č. 47/1889 ř. z.). 2 přísedící a 2 náhradníky jmenovalo ministerstvo vnitra z řad technicky vzdělaných osob na dobu určitou (§ 4 nařízení č. 47/ 1889). Jednoho přísedícího a jednoho náhradníka volili plátcí pojistného z řad podnikatelů. Stejný počet obsazovali pojištěnci.

Zvolenec byl povinen funkci přijmout (§ 3 nařízení č. 47/ 1889). Jednalo se o úřad čestný, členové však měli nárok na náhradu nákladů. Podrobnosti upravovaly stanovy pojišťovny. Volby probíhaly zároveň s volbami představenstva na stejnou dobu jako představenstvo. Člen soudu nemohl být zároveň členem představenstva. Usnášení schopný byl soud za přítomnosti předsedy a 4 přísedících. Pokud členové soustavně zanedbávali povinnosti, mohli být zemským politickým úřadem funkce zbaveni.

Soud byl výlučně příslušen pro spory z nároků na náhradu škody vůči pojišťovně (do jednoho roku od doručení výměru) nebo z nároků vznesených okresní nemocenskou

pokladnou. Spory mezi pokladnami rozhodoval jako rozhodčí soud Jednoty okresních nemocenských pokladen (§ 39 zákona č. 33/1888 ř. z.). Opravné prostředky nebyly možné. Exekuce prováděly řádné soudy.

Lit: Adamová, Riegrová, Skřejpková, Soukup, Šouša, Dějiny českého soudnictví do roku 1938, str. 101, Schelle, Schelleová, Soudnictví, str. 127, Bianchi, Dějiny státu a práva za kapitalismu, str. 301

Smírčí soudy veřejných skladišť

Tento fakultativní rozhodčí soud upravoval zákon č. 64/1889 ř. z., respektive § 11. Podrobnosti upravoval řád veřejného skladiště. Strany se musely soudu dobrovolně podrobit. Odvolání nebylo připuštěno, žalobu na neplatnost nálezu bylo možno podat do 8 dnů od rozhodnutí.

Další smírčí a rozhodčí soudy

Mezi další rozhodčí soudy jmenujme výbor advokátní komory (spory o odměnu advokáta), rozhodčí soudy železniční a bankovní. Ze zvláštních rozhodčích soudů jmenujme rozhodčí soud banky Rakouska - Uherska, který rozhodoval spory mezi vládou a centrální bankou. Po vydání zákona o pensijním pojištění zaměstnanců ve vyšších službách z roku 1907 vznikly v sídlech zemských pensijních úřadoven rozhodčí soudy.

Lit: Janák, Hledíková, Dobeš, Dějiny správy, str. 323

Personální obsazení

Léta 1850 až 1855

Pokud se chceme zabývat osobním substrátem rakouského soudnictví, je nutné si uvědomit blízkost této problematiky s obecnou problematikou státní služby. Základním kamenem pro tuto oblast je bezesporu prozatímní organický zákon pro soudy z 28. června 1850 (č. 258 ř. z.), resp. jeho první část nazvaná o soudech, jejich obsazení, řízení a moci disciplinární. Zákon doplňovalo nařízení ministerstva spravedlnosti zařazující soudní zaměstnance do příslušných hodnostních (dietních) tříd¹.

Personálie upravovala hlava II. o obsazování míst služebních. Císař jmenoval veškeré soudce sborových soudů a okresní soudce první třídy (§ 16). Zbylé okresní soudce, asesory, adjunkty, auskultanty, archiváře, ředitele knih pozemkových a úřadů depositních jmenoval ministr spravedlnosti (§ 17). Císař i ministr vybírali ze tří, soudy navržených, osob po vyjádření vrchního zemského soudu a státního zastupitelství (§ 22). Ostatní místa si soudy obsazovaly sami v plném radním shromáždění, jen za okresní soudy tak činily soudy krajinské (§ 18). Na uprázdněná místa bylo nutno vyhlásit konkurs (§ 20). Přisedící jmenoval ministr spravedlnosti po dohodě s příslušným ministrem (§ 27). Právní praktikanty přijímal prezident vrchního zemského soudu (§ 29). Všichni soudní úředníci skládali služební přísahu (§ 30), auskultanti ji pak již nemuseli opakovat.

Hlava III. o řízení soudů ustanovila v § 41 jako orgán nejvyššího dozoru a nejvyššího administrativního řízení justice ministerstvo spravedlnosti. Prezidenti krajinských soudů dozorovali a měli vrchní řízení soudů okresních. Krajinské i okresní soudy podléhali prezidentům vrchních zemských soudů (§ 39).

Léta 1855 až 1897

Přehled legislativy

Prozatímní organický zákon byl nahrazen zákonem z 3. května 1853 (č. 81 ř. z.) o vnitřním zřízení a jednacím řádu soudu, zkráceně zvanému všeobecná soudní instrukce, který se skládal ze dvou dílů. První díl pojednával o vnitřním ustrojení soudu, mimo jiné i o způsobilosti k soudcovskému úřadu, jež byla také upravena císařským nařízením z 10. října 1854 (č. 262 ř. z.). Druhý díl soudní instrukce obsahoval jednací řád soudu. Pro záležitosti trestní měla jen subsidiární platnost, normou speciální zde byla instrukce pro vnitřní působnost a jednání soudu v trestních věcech (zkráceně trestní instrukce), vydaná jako nařízení ministerstva spravedlnosti z 16. června 1854 (č. 165 ř. z.).

Úřední instrukce pro smíšené a politické okresní úřady, nařízení ministerstva vnitra a ministerstva spravedlnosti ze 17. března 1855 (č. 52 ř. z.), která pro smíšené okresní úřady zaváděla režim všeobecné a trestní instrukce, překvapivě personální záležitosti neobsahovala, jelikož tyto byly již o dva roky dříve upraveny v příloze nařízení ministerstev vnitra a spravedlnosti č. 10/1853 ř. z. a nejvyšším rozhodnutím o zřízení a úřadování okresních úřadů. Kromě personálních a disciplinárních záležitostí tato norma zřizovala smíšenou komisi pro personální záležitosti okresních úřadů, která působila při místodržitelství (zemském úřadu), a jež se skládala z místodržitele, místodržitelských radů a radů vrchního zemského soudu. Komise podávala návrhy na jmenování, odvolávání a pensionování okresních představených a

¹ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I, str. 127

adjunktů, o kterém pak rozhodovalo ministerstvo vnitra s ministerstvem spravedlnosti. Podrobnou personální skladbu, rozčlenění na kategorie a stupně a přehledy o osobních a platových stavech obsahovala příloha E, ke zmíněné normě č. 10/1853 ř. z.².

Hlavní dělení soudních osob podle organického zákona i všeobecné soudní instrukce

Zatímni organický zákon z roku 1850 rozděloval soudní zaměstnance na dvě rozdílné kategorie, na samostatné soudcovské úředníky (soudce) nazývané též hlavní osoby, jejichž postavení spočívalo na ústavní záruce, a na nesamostatné pomocné úředníky a zřízence (sluhové definováni § 7 - osoby služební, žalárnici, dozorcí vězňů, služebníci radní, úřední, pomocníci a podomkové), tzv. vedlejší osoby, v zásadě postavené na roveň ostatním státním zaměstnancům. Postavení státních zaměstnanců upravovalo množství předpisů, jejich služební postavení kodifikovala až služební pragmatika z roku 1914. Přes nesporný vliv liberálních právních teorií o soudcovské nezávislosti však ve skutečnosti jak ve zmíněném zákoně, ale hlavně v praxi (srovnej konkrétní statuty jednotlivých soudů), převládala kategorizace z dob josefínských reforem.

Skupina hlavních osob soudních se skládala z presidentů sborových soudů, přednostů okresních soudů (resp. okresních soudců), předsedů, radů i hlasujících přisedících v senátu sborových soudců (hlasující členové soudu).

Vedlejší osoby soudní, tedy ostatní zaměstnanci soudů, se dále dělily na vedlejší osoby první a druhé třídy. První třídu tvořili konceptní úředníci s odbornou kvalifikací, jejichž hlavním úkolem bylo pomáhat soudcům jako jejich pomocní úředníci, přičemž jim (ještě) nebyl přiznán charakter soudce. Právě z hlediska trvalosti tohoto postavení můžeme rozlišovat dvě podskupiny. První se skládala z auskultantů, právních praktikantů a nehlasujících přisedících senátu, tedy z osob připravujících se na své budoucí povolání, druhá z vrchních radních tajemníků, radních tajemníků, podtajemníků a adjunktů.

Zaměstnanci druhé třídy zajišťovali chod vedlejších soudních úřadů. I zde lze rozlišovat dvě hlavní podkategorie. Úředníci soudní kanceláře, úřadu pozemkových knih, archívů zemských soudů a depositních oddělení soudů náleželi do první, personál poslužného charakteru pak do druhé. Mezi zřízence právní předpisy řadí soudní exekutory, žalárníky (jen do srpna 1850, pak byli převedeni k úředníkům), vězeňské dozorce, úřední sluhy³. Zvláštní postavení náleželo diurnistům a výpomocným sluhům.

Nástupem bachovské organizace, vlastně přijetím všeobecné soudní instrukce, se rozdílily mezi hlavními a vedlejšími osobami soudními do značné míry stírají. Do popředí se dostává jednotný státnězaměstnanecký charakter všech soudních osob. Po praktické stránce soudci ztrácejí záruku samostatnosti na státu, naopak i u nich je dobrý politický postoj a naprostá oddanost režimu *conditio sine qua non*. O každém zaměstnanci jsou proto vedeny kvalifikační přehledy a osobní výkaz⁴.

Obecné podmínky pro přijetí do služby

Podmínky pro výkon funkce jsou ve všeobecné soudní instrukci děleny na všeobecné a zvláštní. Dále jsou k nim připojeny ve stejné normě úřední povinnosti a rámcové úkoly jednotlivých soudních osob. A nyní se podíváme na jednotlivé posice u soudu podrobněji. Uchazeči o tato místa museli splňovat obecné požadavky pro přijetí do státní služby, mezi které patřilo rakouské státní občanství, věk 18 až 40 let (s výjimkou bývalých vojáků a

² Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II, str. 142 nn

³ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I, str. 127 až 129

⁴ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II, str. 145

invalidů), tělesná a duševní způsobilost a konečně bezúhonnost (Unbeschollenheit). Státní zaměstnanci při výkonu své funkce byli vázáni následujícími povinnostmi: sledovat a dodržovat zákony, mít úctyhodné chování, podřizovat se vyšším úřadům, oznamovat poškozování státu, zachovávat mlčenlivost v úředních věcech, nepřetržitě a přesně plnit úřední povinnosti a zachovat si odstup od stran.

Vedle těchto obecních podmínek soudní zaměstnanci se při přijímání do státní služby museli vykázat vysvědčením o mravném chování a dobrém politickém smýšlení od zemské vlády (místodržitelství), dále splňovat bezúhonnost v přísnějším slova smyslu, než jen obecnou. Bezúhonná osoba v tomto smyslu byl každý, kdo nebyl odsouzen za trestné činy ze ziskuchtivosti nebo proti veřejné mravnosti a kdo nebyl odsouzen k trestu delšímu než 6 měsíců vězení. Šetrné zacházení s majetkem (ne úpadci a marnotratníci) bylo také podmínkou. Soudní zaměstnanec musel dále ovládat jazyky v zemi obvyklé. Pokud se zájemce ucházel o neplacené místo (auskultant bez adjuta, praktikant), musel prokázat dostatečné zajištění své obživy, pokud ji měla zajišťovat třetí osoba, musel uchazeč tento její závazek prokázat tzv. sustentačním reversem. V soudnictví platil (alespoň teoreticky) přísný zákaz nepotismu. Platil zákaz přijímat do určité instituce příbuzné dosavadních zaměstnanců a to až do čtvrtého stupně pobočné linie. Zaměstnancem soudu se nemohl stát ani notář, advokát nebo veřejný jednatel. Nejen pro soudce, ale i pro ředitele, tajemníky a další kvalifikované posice, platil minimální věk 24 let (hlava II. cit. zák.).

Přípravná služba soudcovská

Zájemce o posici soudce (hlavní osoby soudní) musel nejprve zastávat místo auskultanta [z latinského naslouchat] nebo právního praktikanta. Auskultant se nacházel ve svazku státní služby, právní praktikant stál mimo ni. Kandidát na místo auskultanta musel mít ukončena právní a státovědecká studia, složeny všechny tři teoretické státní zkoušky (nařízení č. 262/1854 ř. z.), nebo mít titul doktora práv získaný na rakouské univerzitě (nařízení č. 54/1856 ř. z.). Pouze pokud se v daném obvodu nedostávalo takto kvalifikovaných kandidátů, mohlo ministerstvo spravedlnosti, ale jen do účinnosti nařízení ministerstva spravedlnosti z 13. prosince 1887 (č. 42 ř. z.), prominout požadavek absolvování třetí státní zkoušky. Dokud však třetí státní zkouška nebyla absolvována, auskultant nebyl připuštěn k soudcovské zkoušce⁵.

President vrchního zemského soudu kandidáty na funkci auskultanta připouštěl ke zkušební praxi, kandidátů mělo být více než volných míst, aby měl vrchní zemský soud možnost výběru. Praxe probíhala u řádného soudu první instance, její délka byla šest týdnů, mohla být však prodloužena až na tři měsíce. Na jejím počátku praktikant skládal slib. Představený soudu po vyslechnutí komise pro personální a disciplinární záležitosti následně praktikantovi vydal osvědčení pro vrchní zemský soud. Positivní ohodnocení (mit günstiger Erfolg) nezakládalo nárok na přijetí, ale dotyčný mohl, i pokud nebyl přijat, pokračovat na soudě jako právní praktikant.

Přijatý auskultant musel do tří let od nástupu složit soudcovskou zkoušku, jinak musel od soudu odejít. Tuto zkoušku bylo možno nahradit zkouškou advokátskou. Mezi jeho povinnosti patřilo (nařízení č. 81/1853 ř. z.) zapisování výslechnů stran a svědků, vedení protokolů ze soudních jednání, výpomoc soudním referentům a další činnost přikázána soudem. Hlavní náplní bylo seznámení se s činností soudu, práce v kanceláři nesměla hlavní náplň ohrozit. Auskultanti, kteří měli složenou soudcovskou zkoušku, ale ještě nebyli jmenováni, mohli u okresních soudů zastávat i samostatné soudní úkoly, ne však rozhodování. Tato posice byla bezplatná, teprve po delší službě náleželo auskultantovi adjutum.

⁵ Veselý, Všeobecný slovník právní I, str. 42

Druhý způsob, jak dosáhnout posici soudce, vedl skrze právní praxi. Jednalo se o institut, jež měl vystudovaným právníkům umožnit získat praxi, a seznámit se s civilním a trestním řízením. Praxe trvala jeden rok, bylo ji možné o rok prodloužit. V ideálním případě po ní měla následovat soudcovská nebo advokátská zkouška. President vrchního zemského soudu na žádost přijímal, popřípadě z důvodu nevhodného morálního a politického profilu uchazeče odmítal právní praktikanty, a dle své vůle je přiděloval k řádným sborovým soudům první instance a k soudům obchodním. Proti odmítnutí byla možná stížnost k ministerstvu spravedlnosti (do 14 dnů). Šest měsíců praxe bylo možno absolvovat i u okresních soudů nebo u státních zastupitelství. Výjimku tvořili konceptní úředníci politické správy, o jejichž případné právní praxi rozhodovali jejich nadřízení a místodržitel (zemský prezident).

Po přijetí skládali slib, popřípadě zvláštní přísahu pro vedení protokolu. Právě vedení protokolu patřilo mezi hlavní povinnosti právních praktikantů. Nesměli zastávat samostatné soudcovské funkce. Praxe končila uplynutím doby, propuštěním nebo vystoupením z praxe. Pro účely soudcovské zkoušky získával právní praktikant potvrzení o vykonání praxe a vysvědčení, ve kterém byl ohodnocen jeho morální a odborný profil. Stupně hodnocení byly tři, velmi pilný, pilný a méně pilný. Praktikant s posledním ze zmíněných ohodnocení nemohl být k soudcovské zkoušce připuštěn.

Jak bylo již řečeno výše, pro výkon soudního úřadu bylo nezbytné složení (nejvyšší rozhodnutí z roku 1850) soudcovské zkoušky. Tato zkouška opravňovala k posici soudce a státního zástupce. Popřípadě bylo možné složit zkoušku advokátskou, která opravňovala k posici soudce, státního zástupce, advokáta, notáře a konceptního úředníka finanční prokuratury. Notářská zkouška nebyla dostatečná, a musela být pro účely zastávání soudcovského úřadu doplněna. Profesura práv na rakouské univerzitě soudcovskou zkoušku taktéž nahrazovala. Pro přípuštění k soudcovské zkoušce bylo potřeba mít alespoň jeden rok právní praxe. Zákonem z 10. září 1885 (č. 136 ř. z.) byla tato doba o rok prodloužena. Přihlášky podávali zájemci vrchnímu zemskému soudu prostřednictvím soudů praxe.

Zkouška se měla konat do dvou měsíců od podání, pokud přezkoumání žádosti neodhalilo na straně kandidáta žádné překážky, nejpozději však do roka od konce praxe. Tříčlenná zkušební komise byla jmenována presidentem soudu a skládala se z jeho osoby (popřípadě jeho zástupce) a dvou radů. Zkouška byla složena z písemné a ústní části. Písemnou část tvořily dvě úlohy, civilní a trestní, na každou z nich bylo osm hodin času, z toho vyplývá, že písemná část zkoušky trvala dva dny. Úlohy většinou pozůstávaly z vypracování výtahu ze spisu, ze zhotovením rozsudku s odůvodněním dalších procesních úkonů (námitky). Ústní část zaobírala všechna odvětví práva, jednací řády justičních orgánů, a soudní zřízení. O úspěchu rozhodovala komise hlasováním. Zkoušku bylo možné jednou opakovat. Pokud i podruhé uchazeč neuspěl, byl trvale vyloučen z úřadu soudce.

Úspěšný uchazeč, pokud dosáhl věku 24 let, mohl zažádat o přípuštění ke složení soudcovské přísahy. V ní kandidát přísahal spravedlnost, nestrannost, pilnost, bedlivost, nezištnost, důkladnost, nepřijímání darů a výhod, mlčenlivost, nesdělování právních názorů a nezastávání vedlejších zaměstnání na újmu služebním povinností. Následně mohl být jmenován. Císař jmenoval předsedy a místopředsedy sborových soudů, rady Nejvyššího soudu a vrchních zemských soudů. Ostatní soudci byli jmenováni ministrem spravedlnosti. Ministr spravedlnosti též uděloval radním tajemníkům votum a adjunktům okresních soudů propůjčoval právo působit jako samosoudce.

Přisedící

Mezi hlavní osoby soudní (samostatné soudce) náleželi i hlasující odborní přisedící senátů sborových soudů⁶. Přisedící musel být muž alespoň 30 let starý, státní občan rakouský, znalý zákonů a zvyklostí svého oboru, nesměl být úpadcem ani marnotratníkem (opatrovnictví pro marnotratnost), musel být bezúhonný a tělesně i duševně způsobilý. Přisedící musel pracovat v daném obvodu. Funkce přisedícího byly čestná a neplacená. Přisedící měl však nárok na úhradu nákladů spojených s výkonem funkce. Jednalo se o osobu stojící mimo státní službu (např. jako porotci). Pokud ztratil předpoklady pro výkon funkce, ministr spravedlnosti jej měl za povinnost odvolat. Mezi jejich hlavní povinnosti patřila účast na zasedání, jako první odevzdávali při zasedání soudu svůj hlas. Podléhali řádnému disciplinárnímu řízení u vrchních zemských soudů jako ostatní hlavní osoby soudní.

Odborní přisedící zasedali v kauzálních senátech sborových soudů I. stolice. Kauzální senáty byly obchodní (námořní) nebo hornické. Kauzální obchodní přisedící působili u sborových soudů první stolice v obchodních senátech nebo u obchodních soudů. Jejich počet u jednotlivých soudů určoval výnos ministerstva spravedlnosti číslo 5522 z 30. června 1865. Zvláštním předpokladem pro výkon této funkce byla volitelnost do obchodních a živnostenských komor a bydliště v místě soudu. Volitelný byl muž, starší 30 let, rakouský státní občan, provozovatel živnosti, který měl aktivní volební právo do komory po dobu nejméně 3 let a splňoval příslušný daňový census. Tři čtvrtiny přisedících byly jmenovány z řad samostatných obchodníků, zbytek tvořili ředitelé, prokuristé, disponenti a jiní vedoucí představitelé podniků. Na návrh místně příslušné obchodní a živnostenské komory a po vypracování posudku kandidáta soudem, u kterého měl sloužit a po souhlasu ministerstva obchodu, jmenoval odborného obchodního přisedícího ministr spravedlnosti. Následně jmenovaný skládal přísahu. Jeho funkční období bylo tříleté. Mohl odstoupit, ale do jmenování nástupce měl nadále povinnost vykonávat svoji funkce. Z počátku byli pro tento případ jmenování náhradníci. V roce 1864 byla tato posice zrušena. Funkci pozbyval uplynutím volebního období, rezignací, nebo zbavením funkce ministrem spravedlnosti z důvodu ztráty předpokladů pro jmenování.

Dalším druhem soudů, u kterých se vyskytovali odborní přisedící, byly horní senáty zemských a krajských soudů. Ke každému zemskému nebo krajskému soudu s horní pravomocí byli jmenováni dva odborní přisedící a jeden náhradník. Kandidáti na tuto funkci byli voleni shromážděním vlastníků dolů a hutí. Jedním z přisedících musel být závodní správce při hornictví, ostatní pak osoby hornictví znalé (úředníci, inženýři). Z kandidátů na návrh vrchního zemského soudu jmenoval ministr spravedlnosti odborné přisedící, ti následně skládali přísahu. Jejich funkční období bylo tříleté. Jinak o nich platí vše, co o přisedících obchodních.

Úředníci a sluhové

Mezi pomocné konceptní soudcovské úředníky s odbornou kvalifikací řadíme vrchní tajemníky, radní tajemníky, podtajemníky sborových soudů a adjunktů okresních soudů bez hlasovacích práv. Byli příslušní pro přípravu vyřízení věci, částečně pro vedení trestního vyšetřování a pro provádění některých úkonů soudců dožadovaných a zmocněných. Jejich činnost nesměla obsahovat soudní rozhodování⁷. Adjunktů a tajemníků jmenovalo ministerstvo spravedlnosti, dvorní tajemníky a adjunktů dvorních tajemníků u Nejvyššího soudu jeho prezident. Pomocní konceptní úředníci mohli být jmenováni pro příslušný soud, nebo pro soudní obvod.

⁶ srovnej s §§ 20 až 22 zák. 217/1896

⁷ srovnej s § 3 zák. 217/1896

Asi nejdůležitějším z pomocných soudních úřadů byla kancelář soudu⁸. Pokud se někdo chtěl ucházet o místo úředníka soudní kanceláře, musel vykonat kancelářskou praxi. Uchazeč musel splňovat obecné podmínky pro přijetí do státní služby. O přijetí rozhodoval vrchní zemský soud. Po přijetí skládal slib. Služba byla bezplatná, praktikantovi však bylo možno přiznat diurnum. Základní dobou trvání praxe bylo šest měsíců. Na jejím konci praktikant skládal první kancelářskou zkoušku, nejpozději však do půl roku od ukončení přípravné služby. Od jejího konání byly osvobozeny osoby s kancelářskou praxí delší než jeden rok (u první zkoušky také stačila stejně dlouhá služba na pozici auskultanta nebo právního praktikanta⁹) a uchazeči z řad vojenských osob s příslušným certifikátem a praxí. Po jejím vykonání se stali kancelisty, případně oficiály.

Složení druhé kancelářské zkoušky u vrchního zemského soudu opravňovalo úředníka k postupu na posty kancelářského asistenta, kancelářského adjunkta, řídicího výkonného úředníka, přednosta kanceláře a ředitele pomocných úřadů. Podmínkou pro připuštění k této zkoušce bylo ukončené středoškolské vzdělání a praxe, nikoliv složení první kancelářské zkoušky. Praxe musela trvat alespoň jeden rok, konkrétně tři měsíce u okresního soudu, pět měsíců u sborového soudu I. stolice a čtyři měsíce ve výkonné službě. Služba právního praktikanta nebo auskultanta tuto druhou zkoušku nenahrazovala, zkouška soudcovská však ano.

K oběma zkouškám připouštěl vrchní zemský soud. Proti nepřipuštění byla možná stížnost k ministru spravedlnosti. Zkušební komisi předsedal prezident vrchního zemského soudu. Členy byli dva radové sborového soudu I. stolice nacházejícího se v sídle vrchního zemského soudu. Posici jednoho z členů mohl také zastávat ředitel nebo výkonný úředník kanceláře. Obě zkoušky se skládaly z části písemné, z části ústní a klauzurní práce. U první kancelářské zkoušky se písemná část skládala z vedení protokolů, vyhotovení jednoduchého usnesení a ověřování, ústní část tvořily otázky na téma vedení rejstříků, záznamů, statistik, nakládání se zásilkami, atd. Písemná část druhé kancelářské zkoušky obsahovala zápis protokolu dle informace, osvědčení o odevzdání nemovitosti správci, atd., ústní část otázky z organizace a příslušnosti soudů, jednacího řádu a vedení pomocných knih.

V kanceláři též působili kancelářští sluhové, případně i sluhové výpomocní, tedy dočasní sluhové za denní mzdu. Písařskou činnost vykonávali převážně diurnisté, tedy písaři za denní mzdu (diurnum), jejichž pracovní poměr se zakládá na smlouvě námezdní, tedy jednalo se o ryze soukromoprávní poměr. Přijímání byli dle potřeby, propouštěni (i okamžitě) také. Až do 20. století neměli nárok na důchod. Kromě písařských prací mohli být vzati pod přísahu a vykonávat funkci zapisovatelů, výjimečně byli přijímáni i na výpomoc při spisových manipulacích. Tímto způsobem byli přijímáni také pensisté, civilní zde měli přednost před vojenskými¹⁰.

K pomocným osobám počítáme i úředníky ostatních soudních úřadů. Jedním z těchto úřadů byl knihovní úřad, většinou samostatné oddělení kanceláře, u menších soudů sama kancelář. V čele stál ředitel, zastupovaný místoředitelem, a dále adjunkti. Pro zastávání těchto odpovědných funkcí bylo nutné složit zvláštní knihovní zkoušku u vrchního zemského soudu. Depositní úřad byl ve velké většině případů vykonáván úřadem berním, pouze v některých velkých městech existoval „samostatně“, jako součást soudu. Úřad vedl ředitel, působili zde schovatel, hlavní pokladník, revizor, likvidátor, oficiálové, asistenti a další. Také u tohoto úřadu bylo podmínkou přijetí ukončené středoškolské vzdělání, zkouška ze státního účetnictví, znalost řízení pokladničního a dále pak vykonání odborné praxe a složení kauce ve výši ročního platu. V účetních odborech sborových soudů pracovali vrchní účetní rada, účetní radové, revidenti, oficiálové, asistenti a praktikanti. Požadované vzdělání byla střední škola a

⁸ srovnej § 49 nn zák. č. 217/1896 ř. z.

⁹ Veselý, Všeobecný slovník právní V, str. 839

¹⁰ Veselý, Všeobecný slovník právní I, str. 261

zkouška ze státního účetnictví. Ve všech zmíněných odborech působili zřizenci, hlavně soudní sluhové.

Stálí sluhové byli jmenováni vrchním zemským soudem, přednost měli uchazeči z osob vojenských na základě zákona č. 60/1872 ř. z., hlavně poddůstojníci. Gramotnost byla podmínkou. Dva stálí sluhové pracovali u každého soudu.

Osoby stojící mimo státní službu

Z osob soudních stojících mimo státní službu zmiňme ještě notáře jako soudního komisaře, který prováděl například organizace soudních dražeb věcí movitých i nemovitých nebo soudní odhady v řízení sporném i nesporném. Dále pak stálé znalce, znalce ad hoc jmenované a konečně tlumočníky. I ti se dělili na tlumočníky stálé a tlumočníky ad hoc.

Léta 1898 až 1918

Přehled legislativy

Ze změn z druhé poloviny devadesátých let devatenáctého století zmiňme hlavně nový zákon o soudní organizaci z 27. listopadu 1896 (č. 217 ř. z.). Z dalších norem připomeňme nařízení č. 128 a 129/1897 ř. z. o odborných soudcích laicích, nařízení o soudcovský zkouškách č. 182/1900 ř. z., nařízení o soudcovské přípravné službě č. 51/1902 ř. z. a konečně nařízení o soudní praxi právních praktikantů, kteří nejsou v přípravné službě soudcovské.

Zákon o soudní organizaci

Od doby účinnosti zákona z 27. listopadu 1896 (č. 217 ř. z.) určovalo ministerstvo spravedlnosti ve shodě s ministerstvem obchodu počet obchodně kauzálních přisedících u jednotlivých soudů. Od téhož roku byli ke každému sborovému soudu I. stolice s horní pravomocí jmenováni tři odborní přisedící. Kauzální senáty rozhodovaly jen záležitosti sporné¹¹.

Mezi plnohodnotné soudce (§ 2 o. z.) byli nadále počítáni předsedové a místopředsedové, radové a jiní hlasující členové sborových soudů, přednostové a samosoudci okresních soudů. Od téhož roku doktorát získaný na rakouské univerzitě nenahrazoval složení státních teoretických zkoušek. V této době se přípravná služba soudcovská (auskultanti, právní praktikanti) prodloužila na tři roky (§ 4 o. z.). Ministerstvo spravedlnosti mohlo v odůvodněných případech tuto dobu zkrátit. V ideálním případě uchazeč strávil prvních šest měsíců na okresním soudě, poté patnáct měsíců u sborového soudu první instance a u tamního státního zastupitelství¹², šest měsíců u vrchního zemského soudu nebo u finanční prokuratury, popřípadě u advokáta a posledních devět měsíců znovu u okresního soudu (§ 5 o. z.). Bylo možné započítat i praxe či zaměstnání konané před nástupem do služby. Absence více než šest neděl ročně se do přípravné služby nezapočítávala (§ 6 o. z.). Dohled nad právními praktikanty vykonával předseda sborového soudu I. stolice (§ 9 o. z.). Do soudní praxe byli předsedou vrchního soudu přijímáni nejen auskultanti a právní praktikanti (§§ 16 a 17 o. z.), ale do roční praxe i kandidáti advokacie.

Zákon také nově upravil soudcovské zkoušky (§ 12 o. z.). Hlavním obsahem zkoušky bylo civilní a trestní právo, objevovaly se i otázky z práva státního, správního a finančního.

¹¹ Veselý, Všeobecný slovník právní, IV, str. 561

¹² u státního zastupitelství až šest měsíců, posléze zkráceno na tři až pět měsíců.

Zkušební komise (§ 13 o. z.) měla pět členů jmenovaných ministerstvem spravedlnosti. V jejím čele stál předseda nebo místopředseda vrchního zemského soudu, jejími členy byli soudcové, advokáti, profesori práv a další odborníci. Přítomen musel být i úředník státního zastupitelství.

Přisedící také zasedali v senátech sborových soudů první stolice, které projednávaly odvolání proti rozhodnutím živnostenských soudů. Přisedícími zde byli sami členové těchto soudů.

Přednosta, řídicí úředníky a výkonné úředníky pomocných úřadů jmenovalo ministerstvo spravedlnosti, ostatní úředníky a sluhy vrchní zemský soud (§ 23 o. z.). Ministerstvo však stanovilo jejich tabulkový počet (např. § 62 o. z.). Pouze přijetí osob bez stálého služebního poměru (jako byli diurnisté nebo výpomocní sluhové) náleželo představeným soudů. Kancelář vedla rejstříky (obchodní a jiné), protokoly (pro ústní podání), vyřizovala směnečné protesty, inventury, dražby movitých věcí, pečetění, zapisování úmrtí, legalizace a vidimace, výpisy a opisy spisů, vyhotovování nálezů a usnesení, doručování, protokolaci a jiné věci (§ 16 jurisdikční normy). Řídicí a výkonní kancelářští úředníci museli před nástupem složit zvláštní jistotu ve výši ročního platu (§ 18 j. n.). Výkon soudních rozhodnutí vykonávali soudní vykonavatelé nebo soudní sluhové (§ 17 j. n.).

Disciplinární pravomoc nad soudními osobami

Léta 1850 až 1855

První ze zákonů, který řešil tuto problematiku, byl prozatímní organický zákon z 28. června 1850 (č. 258 ř. z.), konkrétně jeho hlava IV.¹ Tresty byly udíleny za služební přečiny, tedy za porušení povinností zákonem nebo přísahou uložených, nebo za nevhodné chování ve službě nebo mimo ni. Již v tomto zákoně došlo k dělení trestů na tresty pořádkové a tresty disciplinární. Do první skupiny náleželo napomenutí (prosté připomenutí služebních povinností) a důtka (důtklivá domluva za příčinou přečinu služebního spojená s upozorněním na zákonné následky, pokud by se měla opakovat), obojí bylo udělováno představeným daného soudu (§ 63).

Druhou skupinu tvořily tresty disciplinární, mezi něž počítáme výstrahu, srážky z platu a propuštění. Domluva spočívala v hrozbě přísnějšího potrestání (§ 65). Srážka z platu (§ 66) mohla sahat až do výše měsíčního platu, pokud ji nařídil disciplinární senát nebo ministr, pak mohla sahat do výše tří měsíčních platů. Za jeden měsíc bylo možno strhnout pouze třetinu platu. Propuštění (§§ 70 až 74) bylo spojeno s odsouzením za každý zločin. V případě přečinu a přestupku jen za ty, které byly spáchány ze ziskuchtivosti, nebo byly zaměřeny proti veřejné mravnosti, a i za všechny ostatní, za něž byl uložen trest delší šesti měsíců vězení. Taktéž úpadek nebo opatrovnictví pro marnotratnost byly neslučitelné s postavením soudní osoby. Bez dalšího řízení propouštěl úředníky a sluhy ten, kdo je jmenoval. Soudce bylo možno i v těchto případech propustit jen na základě disciplinárního řízení.

Pro jiné trestné činy a těžké disciplinární delikty bylo možno udělit disciplinární trest jen skrze disciplinární řízení (od 1. července 1850). U soudců toto řízení probíhalo před disciplinárními senáty (soudy) (§ 75), u ostatních soudních osob cestou administrativní, tedy tresty uděloval představený soudu, představený nadřízeného soudu nebo ministr spravedlnosti. Při disciplinárním řízení se mohl uplatnit i poškozený s nárokem na náhradu škody. Proti rozhodnutí bylo do osmi dnů možno podat odvolání (§§ 68 a 78).

Do zvláštní skupiny disciplinárních opatření řadíme suspenzi (§ 96), jakožto opatření dočasné povahy, dále pak nedobrovolné pensionování (§ 103) a nedobrovolné přeložení na jiné místo stejného řádu a se stejným služným (§ 110). Své podřízené suspendovali představení soudů a disciplinární senáty. Přicházela v úvahu, pokud byli zatčeni, vzati v obžalovanost nebo nepravomocně propuštěni ze služby, fakultativně i v jiných případech, ne však v případě soudců. Suspendovaní měli třetinový plat. Pensionovat proti vůli mohl soudce jen disciplinární senát (ostatní administrativní cestou), a to z důvodu tělesné nebo duševní nezpůsobilosti nebo v případě reformy justice. Nedobrovolné přeložení soudců bylo většinou způsobeno vznikem příbuzenství (švagrovství) mezi nimi, ostatní zaměstnanci bylo možno přeložit, kdykoli to žádala služba.

Disciplinární senát (§ 76) působil jednak u Nejvyššího soudu a příslušel pro všechny soudce tohoto a vrchních zemských soudů a dále pro presidenty a vicepresidenty krajinských a obchodních soudů. Před disciplinární senáty soudů vrchních náleželi ostatní soudci. U vrchních soudů se skládaly z presidenta soudu a šesti soudců (a dvou náhradníků), u Nejvyššího soudu z presidenta a deseti soudců (a čtyř náhradníků).

¹ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích, I, str. 129, 130

Léta 1855 až 1867

Prozatímní organizační zákon byl nahrazen všeobecnou soudní instrukcí z 3. května 1853 (č. 81 ř. z.), jejíž hlava VII. se zabývala disciplinárním řízením². Hlavním rozdílem oproti předešlé úpravě bylo nečinění rozdílu mezi disciplinárním řízením soudců a ostatních úředníků. Také byl rozšířen prostor pro disciplinární uvážení.

Tresty byly opět děleny do dvou hlavních kategorií. První byla zvána disciplinární opatření a zahrnovala napomenutí, důtky, srážky z platu a nevýhodné služební přeložení. Primárně se ukládaly napomenutí a důtka, teprve pokud nepomohly, následovalo snížení platu nebo přeložení. Udělení těchto trestů bylo věcí bezprostředního nadřízeného. Obecně se jednalo o tresty za zanedbání služby, jako bylo zanedbání služebních povinností, nedodržování úředních hodin, neslušné a nemravné chování snižující důstojnost úřadu, lehkomyšlné zadlužení se a konání závadné politické činnosti, nebo porušení zásad spořádaného občanského života.

Disciplinární tresty byly udělovány za hrubé porušení nebo soustavné porušování povinností. Zákon upravoval dva, degradaci a propuštění ze služby. Oba tyto tresty bylo možno udělit jen po řádném disciplinárním řízení. Výjimku opět tvořilo okamžité propuštění za odsouzení za trestný čin, který byl překážkou pro přijetí do služby a dále pak zaviněný úpadek (konkurs) a zavedení opatrovnictví pro rozmařilost. Pokud byl úředník zatčen nebo bylo zahájeno vyšetřování, následovala okamžitá suspenze a krácení platu.

První fázi disciplinárního řízení za účelem udělení disciplinárního trestu bylo disciplinární vyšetřování prováděné orgánem, u něhož daná osoba působila. Jeho výsledky byly předkládány stálé komisi presidia vrchního zemského soudu. Komise ve věci sluhů a zřízenců rozhodla sama, záležitosti úředníků musela předložit s návrhem na rozhodnutí presidentovi Nejvyššího soudu. Pro disciplinární případy presidentů vrchních zemských soudů a radů Nejvyššího soudu byl příslušný ministr spravedlnosti.

Na základě nařízení ministerstva spravedlnosti z 3. srpna 1854 (č. 201 ř. z.) se tento postup dle všeobecné soudní instrukce s jistými odchylkami použil i na úředníky státního zastupitelství. Disciplinární věci smíšených okresních úřadů upravovala nařízení č. 10/1853 ř. z. a č. 52/1855 ř. z. I zde byl režim podobný výše zmíněnému. Běžné prohřešky zaměstnanců řešil jejich představený. Mohl udělit napomenutí, důtku a srážky z platu, nevýhodné služební přeložení však ne. To spolu s degradací a propuštěním ze služby bylo udělováno jen za těžké prohřešky, které podléhaly disciplinárnímu řízení. Disciplinární řízení bylo vyhrazeno orgánům, které rozhodovaly o obsazování těchto míst, v praxi jím byla většinou zvláštní komise.

Léta 1867 až 1918

Postavení soudců

Změnu systému přinesla až prosincová ústava (zákon číslo 144), která znovu posílila soudcovskou nezávislost. Z tohoto důvodu bylo opět nutné oddělit režim disciplinárního stíhání soudců od režimu ostatních zaměstnanců. Stalo se tak zákonem z 21. května 1868 (č. 46 ř. z.) o disciplinární pravomoci nad soudcovskými úředníky a o nedobrovolném přeložení nebo poslání do výslužby, kterým byly obnoveny disciplinární senáty vrchních zemských soudů. Tento zákon se týkal pouze soudců (samostatných soudcovských úředníků § 1), pro pomocné osoby soudní platila nadále úprava z roku 1853 (srovnej zákon z 10. března 1860 (č. 64 ř. z.) o disciplinární pravomoci nad státními úředníky).

² Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II, str. 148

Opět existovaly dvě kategorie trestů za porušení povinností uložených zákonem nebo přísahou. Pořádkové tresty (§ 3) zahrnovaly napomenutí a výstrahu (důtku). Udělení důtky se zapisovalo do personálního spisu zaměstnance. Byly udělovány dohled vykonávajícím představeným daného soudu (§ 4), okresním soudcům je uděloval prezident zemského nebo krajského soudu, prezidentovi zemského nebo krajského soudu pak prezident vrchního zemského soudu. Opravné prostředky nebyly možné, postižený soudce však mohl do osmi dnů podat stížnost ministru vnitra (§ 5).

Disciplinární tresty (§ 6) zahrnovaly přeložení ve stejné hodnosti na jiné místo bez náhrady úhrad stěhování, případně zostřené snížením platu o jednu třetinu maximálně na tři roky, dání do výslužby na dobu neurčitou se snížením pense alespoň o jednu třetinu a konečně propuštění bez nároku na pensi spojené se ztrátou titulu. Tyto tresty také byly zapisovány do osobního spisu. Disciplinární tresty udělovaly po ústním jednání pouze disciplinární senáty, které však mohly udělovat i tresty pořádkové. Senáty byly jmenovány představenými soudů na jeden rok. U vrchního zemského soudu měly pět členů a dva náhradníky (§ 9), u Nejvyššího soudu členů devět a čtyři náhradníky. Předsedal vždy prezident nebo viceprezident soudu. Disciplinární senát Nejvyššího soudu v první a poslední instanci řešil případy svých senátních presidentů, radů, všech soudců vrchních zemských soudů a presidentů a viceprezidentů sborových soudů I. stolice. Ostatní soudce měly na starosti vrchní zemské soudy (§ 8). Proti rozhodnutí vrchního zemského soudu se mohl soudce do osmi dnů odvolat k Nejvyššímu soudu.

Postavení úředníků a sluhů

Poslední z výrazných změn přinesl zákon o soudní organizaci z 27. listopadu 1896 (č. 217 ř. z.), který mimo jiné pojednával o disciplinární pravomoci nad nesoudcovskými pracovníky soudů (§ 63 nn.). Dozor nad podřízenými úředníky a sluhy vykonával představený daného soudu. Hlavně měl dbát, aby nedocházelo k zanedbávání služby, k nepořádnému vykonávání úředních úkonů, ani k jinému porušování úředních povinností. Pro případ, že by k těmto nežádoucím jevům docházelo, mohl udělovat pořádkové tresty ve formě výstrahy a výtky. Mohl také ukládat pokuty, u úředníků do úhrnné výše 30 zlatých, u sluhů jen do poloviny této výše. Před uložením pořádkového trestu musel být zaměstnanec na tuto možnost upozorněn. Proti trestu mohl do osmi dnů podat stížnost u předsedy nadřízeného soudu, v případě soudu Nejvyššího u ministra spravedlnosti.

Disciplinární tresty (§ 64) se udílely tehdy, pokud se pořádkové tresty ukázaly být neúčinné, nebo za kvalifikované porušení služebních povinností jak ve formě úmyslu, tak nedbalosti. Existovalo pět druhů trestu. Srážky ze služného nesměly přesahovat jednu čtvrtinu ročního služného po dobu maximálně tří let, bylo možno tento trest kombinovat s trestem přeložení. Tomuto trestu však muselo předcházet upozornění nadřízeného. Odklad postupu do vyššího stupně služebního, jakožto druhý druh trestu, nesměl trvat déle než pět let. Třetím základním druhem bylo přeložení na jiné místo služební bez nároku na náklady přesídlovací. Propuštění ze služby a přeložení na odpočinek na neurčito s menšími než normálními platy odpočinkovými představovaly zostřené disciplinární tresty za hrubé porušení služebních povinností. Při přeložení na odpočinek důchod nesměl být menší než polovina, ale ani větší než dvě třetiny normálního důchodu.

Z důvodu spáchání trestného činu, který vylučuje přijetí do služby, konkursu a pro zavedení opatrovnictví pro marnotratnost mohla disciplinární komise propustit zaměstnance i bez řízení (§ 71). Pokud bylo příslušné řízení teprve zahájeno, nebo byla na zaměstnance uvalena vazba, mohla následovat suspenze z úřadu (§ 68). Suspenzi ukládal představený soudu nebo disciplinární komise. Pokud ji uložil představený, disciplinární komise ji musela

potvrdit nebo zrušit. Proti suspenzi bylo možno podat do osmi dnů stížnost bez odkladného účinku.

Disciplinární tresty ukládala disciplinární komise (§§ 64 a 66). Skládala se z pěti soudců příslušného vrchního zemského soudu. Pro zaměstnance Nejvyššího soudu byla příslušná jeho vlastní disciplinární komise. Komise rozhodovala po vyslechnutí státního zástupce. Kromě udělení disciplinárního trestu mohla udělit i trest pořádkový. Udělení trestu předcházelo disciplinární vyšetřování a ústní neveřejné líčení. Pro propuštění ze služby se musela vyslovit většina čtyř hlasů. Jistou výjimku představovali sluhové. V jejich případě pro udělení nezostřených trestů nebylo disciplinární vyšetřování (stačilo zjištění skutku), ani ústní líčení, zapotřebí.

Disciplinární vyšetřování (§ 65) nařizoval představený soudu zaměstnancova. Obviněnému musely být předloženy veškeré okolnosti a muselo být mu umožněno hájit se. Po ukončení vyšetřování představený soudu odevzdal spis se svým návrhem komisi (§ 66).

Proti rozhodnutí komise vrchního soudu mohl obviněný nebo státní žalobce do 8 dnů podat k disciplinární komisi Nejvyššího soudu stížnost. Řízení ve druhé instanci bylo pouze písemné. Udělení důtky nebo trestu se zapisovalo do osobního výkazu pracovníka (§ 67).

Spisová manipulace

Léta 1850 až 1855

Oběh spisů, také nazývaný spisová manipulace, patří bezesporu do dnes k základním vnitřním činnostem úředních institucí. První z norem, kterou zde musíme zmínit, je opět prozatímní organický zákon z roku 1850. Jeho druhá část obsahovala tzv. vnitřní jednacím řád, tedy pracovní postup během referentského projednávání věci, resp. projednání a vyřízení věci soudem. Třetí část obsahovala vnější jednacím řád, tedy manipulaci se spisem v užším slova smyslu. Druhou část zákona (§ 119 nn) můžeme charakterizovat jako zpracování úředních věcí, jejich vyřízení, buď samosoudy, nebo sborovými soudy, dále obsahovala správné složení senátu, předepsaný způsob usnášení a vedení radního protokolu. Na závěr pak obsahovala způsob jednání se stranami¹.

Třetí část (§ 194 nn) nejprve upravovala činnost podatelny, vedení podacího protokolu (způsob a forma § 211) a dalších knih pomocné evidence. Podací protokol měl pět rubrik, první obsahovala číslo jednacím, počet kusů, exemplářů a jiné spisy souběžně podané. Druhá označovala strany, úřady, jejich zástupce a obsahovala předmět podání, třetí pak krátký obsah a den vyřízení, čtvrtá způsob dodání (odevzdání na poštu, jiné způsoby doručení, den, kdy k doručení skutečně došlo) a konečně pátá spisovou značku (registraturní poznámku). Vedl se společný protokol pro civilní i trestní věci, u větších soudů se mohly vést zvlášť (§ 212). Pro každou instanci se protokol vedl zvlášť. Rejstřík k protokolu se vedl na jeden rok (§ 214), měl tři rubriky, jméno strany a věc, všechna čísla jednacím podání učiněných v téže věci a spisovou značku (registraturní poznámka).

Třetí část dále regulovala činnost výpravny (hlava IX.), tedy vyhotovení, doručení a vyřízených věcí, jejich evidenční pomůcky a následně činnost spisovny, čímž se rozumí označování, řazení a uspořádání spisů, priorace (hlava X.). Spisy se ukládaly podle oddělení (u okresních soudů): normálie a zákonodárství, věci služební, věci sporné, pozůstalosti, poručenství a opatrovnictví, věci knih pozemkových, věci trestní, věci smíšené. Oddělení se skládala z částí. Každý spis byl označen písmenem oddělení, číslem roku a číslem části registraturní. V této části zákona se také nacházelo ustavení archivů zemských soudů (§ 257 nn), instituce, jež měla za úkol převzít spisový materiál zrušených soudů, tzv. staré soudní písemnosti (spisy, které se nemají zničit ani pánům soudů ponechat § 259), které nebylo možno soustředit u okresních soudů pro jejich širší územní platnost.

Léta 1855 až 1918

Obecně

Podrobněji se zastavíme u všeobecné soudní instrukce z roku 1853, hlavně z toho důvodu, že její druhá část (jednacím řád) zůstala v platnosti skoro dalších padesát let, dokud nebyla nahrazena jednacím řádem č. 112/1897 ř. z. Co se ostatních předpisů týče, odkazují na podrobný výklad v kapitole personální obsazení. Oproti minulé úpravě je zde vidět jednoznačný pokrok v tom, že není od sebe oddělován vnitřní a vnější jednacím řád, ale obsahuje pohyb spisů celým soudním mechanismem².

¹ Šolle Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I, str. 130

² Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II, str. 152

Spisovou manipulaci měla na starost kancelář soudu, respektive její jednotlivá oddělení. Tradičně se kancelář dělí na podatelnu, výpravnu (popřípadě písárnu) a spisovnu.

Podatelna

Nejprve se budeme věnovat činnosti exhibitu (podatelny). U každého soudu bylo vedeno několik podacích protokolů pro písemná, popřípadě ústně protokolovaná podání. Samostatný podací protokol byl veden pro obecné civilní věci, další pro trestní, u sborových soudů i samostatné kauzální horní a kauzální obchodní protokoly³. Podání se přijímala na úředním místě jen v úředních hodinách a personál je nesměl odmítnout ani pozdržet. Zápis podacího protokolu pro civilní věci byl tvořen číslem jednacím (Protokolzahl), počtem příloh, duplikátů a rubrik, jménem referenta, označením stran nebo úřadů, předmětem podání a konečně dnem vyřízení. Počátkem každého dne bylo nadepsáno datum, pod které se zapisovala podání došlá tento den. I pokud nedošlo nic, bylo nutno tuto informaci poznamenat. Pro zvláště důležité záležitosti (presidiální), které byly adresovány přímo představenému soudu, byl zřízen presidiální protokol. Ke každému podacímu protokolu bylo nařízeno vést index.

Vlastní příjem podání byl nazýván prezentací⁴. Podání bylo (za přítomnosti podatele, chtěl-li) označeno zevnitř na dolním kraji spisu datem přijetí a číslem jednacím, případně bylo také registrováno. Podateli bylo na žádost vydáno potvrzení o převzetí. Pro otevírání zapečetěných obálek existovala zvláštní pravidla. Číslo jednacím bylo přidělováno podle pořadí, v jakém bylo podání doručeno. První podání doručené 1. 1. obdrželo číslo 1, druhé pak 2 a tímto způsobem se pak dále pokračovalo až do 31. 12. Od nového roku se začalo na novo. Jak již bylo řečeno, druhou část čísla jednacím tvořil rok přijetí. Žádné z průběžných čísel nebylo možno přeskočit ani nešlo používat zlomky. I přílohy se označovaly číslem jednacím a jejich počet se zapisoval do protokolu. Na přání se vydávalo potvrzení o doručení. Personál otvíral dopisy, pouze ty, které byly adresovány představenému, zůstávaly neotevřené. Zvláštní přístup náležel těm zásilkám, které obsahovaly cenné hodnoty, jako byly peníze nebo ceniny.

V 90. letech došlo k další diferenciaci podacích protokolů. Systém začal pozvolna nabývat podobu, jak ho známe dnes.

Zpracování a vyřízení

Druhou fází oběhu spisu bylo jeho zpracování a vyřízení. Podání byla přidělována představenými jednotlivým referentům⁵. U sborových soudů byli referenty radové. Platila zásada, že před dokončením záležitosti se referent bez závažných důvodů neměnil. U složitých záležitostí mohlo být přidělených referentů víc (koreferent). Naopak pro určité oblasti, jako byly například záležitosti pozemkových knih, bylo možno určit jednoho stálého referenta pro všechny případy stejného druhu. Přidělení záležitosti bylo zaznamenáno v referentské knize, v níž měl každý referent svůj oddíl (přidělení věci, doba a způsob vyřízení). Lhůta pro vyřízení představovala u ústních záležitostí osm dnů, u písemných třicet dnů. Představený ji mohl zkrátit nebo prodloužit.

Referent zpracovával svůj spis sám. Zpracování se skládalo z kontroly formálních předpokladů řízení, shromáždování podkladů a vypracování konceptu. Forma konceptu byla vždy písemná, u jednoduchých záležitostí stačil jen návrh rozhodnutí, v ostatních případech i

³ Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung II, str. 264

⁴ Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung II, str. 267, Adamová, Riegrová, Skřejpková, Soukup, Šouša, Dějiny českého soudnictví do roku 1938, str. 95

⁵ Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung. II, str. 276

odůvodnění. Vyřízení mohlo probíhat dvěma způsoby. Jednoduché, jasné záležitosti a záležitosti procesní bez vlivu na práva stran, vyřizoval referent sám, bez přednesu ve sboru. Pouze je předkládal představenému⁶. Pokud představený s návrhem na vyřízení nebyl spokojen, nařídil projednání ve sboru, jemuž podléhaly i všechny ostatní záležitosti. Ústní jednání probíhalo v senátech nebo v plném radním shromáždění.

Průběh jednání se zaznamenával do protokolu o ústním jednání, případně (trestní věci) do protokolu o průběhu a výsledku porad nebo do protokolu o hlavním líčení. Zároveň byl veden deník o jednáních (hlavních líčeních)⁷. Jednání, která proběhla určitý den, se zaznamenávala na jeden list. V deníku se uvádělo číslo jednací, referent, strany a předmět. Obecně lze tuto fázi označit jako vypracování konceptu referentem a jeho schválením⁸.

Výpravna

Po schválení rozhodnutí následovalo vyhotovení čistopisu, jeho vypravení a doručení. Čistopis rozhodnutí se opět předkládal představenému, neměl-li námitek, připojil doložku expediatur a svůj podpis (aprobace). Pokud však shledal závažné změny oproti schválenému znění, vrátil spis zpět na zasedání. Podepsání a případné zpečetění se řídilo podpisovým řádem. Pro různé typy dokumentů existovaly rozdílné předpisy.

Výpravna měla lhůtu osmi dnů od zasedání pro provedení expedice. Expedice se zapisovala do expediční knihy. Zápis obsahoval číslo jednací, evidenci do výpravny přijatých kusů, vypracování, vypravení čistopisu a odevzdání spisu registratuře. Doručování probíhalo prostřednictvím pošty nebo pomocí soudních sluhů. Doručení se ověřovalo pomocí doručenek, které obsahovaly číslo jednací, přílohy, jméno příjemce, den doručení a podpis příjemce. Následoval záznam do knihy doručenek. Dále se ověřovalo pomocí doručovacích archů (soudní sluhové) a pomocí deníku poštovních zásilek (pošta).

Spisovna

Vyřízené spisy i spisy, které více než jeden rok ležely v klidu, byly odevzdány do spisovny (registratury). Jejím úkolem bylo evidování přijatých spisových jednotek, zakládání společných svazků pro všechny spisy v téže věci (priora, Actbund) a uložení spisu v souladu s ukládacím systémem⁹. Samozřejmě také opětovné vydávání spisů, pokud jich bylo znovu zapotřebí.

Jejich třídění spočívalo dle agendy. Trestní, civilní a kauzální věci byly ukládány zvlášť. Zvlášť byly ukládány i záležitosti presidiální. Agendy se dále členily do hlavních oddílů¹⁰. Pro civilní záležitosti byly tyto:

I. Zákonodárné věci a nařízení (ne ty obsaženy v říšském nebo zemském zákoníku)

II. Služební věci

III. Sporné věci

IV. Pozůstalosti, poručenství a opatrovnictví

V. Konkurs

VI. Pozemkové knihy

VII. Ostatní

Hlavní oddíly v trestní části označovaly písmena A-E:

A. Postoupená nebo odložená trestní oznámení

⁶ Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung II, str. 283

⁷ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II, str. 154

⁸ Adamová, Riegrová, Skřejpková, Soukup, Šouša, Dějiny českého soudnictví do roku 1938, str. 95

⁹ Kaserer, Handbuch der österreichischen Justizverwaltung II, str. 359

¹⁰ Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II, str. 155

- B. Věci, které byly odloženy ve fázi obecného vyšetřování
- C. Věci, které postoupily do fáze zvláštního vyšetřování
- D. Zatykače, atd.
- E. Vězeňské záležitosti

Hlavní oddíly byly členěny podle jednotlivých záležitostí (res, causa) či jiných souvislostí do chronologicky řazených souborů. Od 90. let bylo ukládání podle hlavních oddílů nahrazeno ukládáním podle soudních oddělení. Pro potřeby dohledání spisu a kontroly se vedly evidenční pomůcky. Nejdůležitější z nich byla registraturní kniha. Obsahovala v prvním sloupci označení spisu (úřední knihy, protokolu, atd.), ve druhém datum přijetí a podpis a ve třetím konkordanci čísla jednacího a spisové značky (pod čím uloženo). Další pomůckou byly registraturní rejstříky (indexy, ukazatelé). V civilních záležitostech byly čtyři, index pro sporné věci (včetně exekucí a konkursů), pro nesporné věci, pro normálie a pro věci služební. U okresních soudů stačilo vést rejstřík jeden pro civilní a jeden pro trestní věci. Čtyři rejstříky trestní obsahovaly abecední seznamy osob (podle jmen obviněných, popř. poškozených pokud pachatel nevypátrán), atd. Pro okresní soudy platila zjednodušená pravidel.

Skartační lhůta dokumentů obecně činila třicet let, mohla být u různých typů kratší nebo delší. Pro soudní výpovědi z nájmu trvala dva roky, u záležitostí poručenských let padesát.¹¹

¹¹ Veselý, Všeobecný slovník právní IV., str. 57

Použitá literatura:

- ADAMOVÁ, K., RIEGROVÁ, B., SKŘEJPKOVÁ, P., SOUKUP, L., ŠOUŠA, J.: Dějiny českého soudnictví do roku 1938. Praha 2005.
- BALÍK, S.: Justice v českých zemích v letech 1900-1914 pohledem dobového advokátního časopisu. In: Bulletin advokacie 9. Praha 1993.
- BALÍK, S.: K tradici porotního soudnictví v českých zemích. In: Historický obzor 5. Praha 1994.
- BALTL, H., KOCHER, G.: Österreichische Rechtsgeschichte. Graz 1995.
- BIANCHI, L.: Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu. Bratislava 1971.
- HOETZEL, J.: Československé správní právo. Praha 1934.
- IURIDICTUM: internetová encyklopedie o právu. <http://iuridictum.pecina.cz> [2009-06-30]
- JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z., DOBEŠ, J.: Dějiny správy v českých zemích. Praha 2005.
- KASERER, J.: Handbuch der österreichischen Justizverwaltung. Bd. 1. - 4. Wien 1882, 1884.
- KUCHTA, J., SCHELLE, K.: Historie a současnost státních zastupitelství. Brno 1994.
- LOŠAN, L.: Soudnictví živnostenské v Rakousku. Praha 1904.
- MALÝ, K.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha 2003
- MALÝ, K.: Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách. Praha 1967.
- MALÝ, K.: Zastavení činnosti porotních soudů v 80. letech 19. století v Rakousku. In: Acta Universitatis Carolinae, Iuridica 1. Praha 1965.
- MEISSNER, A.: Nacionální momenty v soudcovském jmenování. In: Akademie 12, 1908.
- MEISSNER, A.: Neodvislost soudcovská a volné rozhodování. In: Akademie 11, 1907.
- NOVOTNÝ, K.: Soudy pro mladistvé. In: Hlídka 26, 1909.
- OGRIS, W.; Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien. In: Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band 2. Verwaltung und Rechtswesen. Wien 1975.
- OTT, E.: Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního. I. - III. díl. Praha 1897.
- PANTŮČEK, F.: O organisaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů procesních. Praha 1897.
- PETRÁŠOVÁ, L.: Krajský soud v Plzni. In: Západočeský historický sborník 1. Plzeň 1995.
- ROUBÍK, F.: Vyvazení gruntů v Čechách v letech 1848 až 1853. Sborník archivních prací, roč. 9, číslo 2. Praha 1959.
- RYCHLÍK, J.: Historický význam 28. 10. 1918. <http://www.cesi.sk/bes/04/78/0478ryc.htm> [2009-06-30].
- SCHELLE, K.: O možnosti studia dějin soudnictví na Moravě. In: Vlastivědný věstník moravský 43. Brno 1991.
- SCHELLE, K., SCHELLEOVÁ, I., VOJÁČEK, L.: Proměny státu a práva ve druhé polovině 19. století. Praha 2006.
- SCHELLE, K., SCHELLEOVÁ, I.: Právní úprava civilního řízení. 1. část. Brno 1995.
- SCHELLE, K., SCHELLEOVÁ, I.: Soudnictví. Praha 2004.
- STORCH, F.: Řízení trestní rakouské. I. a II. díl. Praha 1897.
- ŠOLLE, V.; Buržoazní justice v Rakousku ve světle prosincové ústavy. In: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. Narozeninám. Praha 1975.
- ŠOLLE, V.: Civilní soudnictví předběžné v českých zemích. In: Sborník archivních prací 18. Praha 1968.
- ŠOLLE, V.: Justiční správa. In: Průvodce po archivních fondech (SUA). Praha 1958.
- ŠOLLE, V.: Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích. I. a II. část. In: Sborník archivních prací 18. Praha 1968. Sborník archivních prací 21. Praha 1971.

- ŠOLLE, V.: Pracovní spory dělnictva v agendě živnostenského soudu v Praze. In: K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu. Praha 1984.
- ŠOLLE, V.: Státní zastupitelstvo Praha ve světle svého archivního fondu. In: Středočeský sborník historický 4. Praha 1969.
- ŠOLLE, V.: Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích. In: Sborník archivních prací 12. Praha 1962.
- TUREK, A.: Státní zastupitelství v českých zemích v letech 1850-1859. In: Sborník archivních prací 9. Praha 1959.
- VESELÝ, F. X.: Všeobecný slovník právní, I. - V. díl. Praha 1896 -1899.
- VYKOUPILOV, L.: Slovník českých dějin. Brno 2000.
- ZDEŇEK, V.: Dějiny královského apelačního soudu na hradě Pražském, nyní vrchního soudu v Praze od roku 1548 do roku 1933. Praha 1933.

Seznam zkratk

- ABGB – Všeobecný občanský zákoník
- c. n. - citovaná norma
- cit. zák. – citovaný zákon
- exe. ř. – exekuční řád
- f. – fideikomis
- h. - hodnota
- HO – Historický obzor
- j. n. - jurisdikční norma
- o. z. - zákon o soudní organizaci
- ř. z. - říšský zákoník
- SAP – Sborník archivních prací
- sb. j. z. – sbírka justičních zákonů
- sb. pol. z. – sbírka politických zákonů
- TŘ - trestní řád
- TZ – trestní zákon
- z. z. - zemský zákoník
- zák. - zákon

Zusammenfassung

Das Jahr 1848 bedeutete eine große Wende, nicht nur für die ganze Gesellschaft, aber auch für das Gerichtswesen. Das alte, noch josefinische, System wurde zwei Jahre später durch das neue Justizsystem ersetzt, welches schon die Eigenschaften des modernen Gerichtswesens besaß. Patrimonialgerichte und andere Relikte des Feudalismus wurden abgeschafft, die neue Justiz wurde völlig etatisiert und von der Verwaltung abgetrennt. Die Organisation war vierstufig, die erste Stufe bildeten die Bezirksgerichte und Kollegialbezirksgerichte. Die anderen Stufen waren die Landesgerichte, Oberlandesgerichte und der Oberste Gerichts und Kassationshof. Die Bezirksgerichte waren Einzelrichtergerichte erster Instanz, zuständig für Übertretungen, bürgerliche Rechtsstreite kleinerer Bedeutung und kleineres Wertes und für die Mehrheit der außer streitigen Sachen. Sein Wirkungssprengel war der gerichtliche Bezirk. Die Kollegialbezirksgerichte entschieden über Strafsachen, die den Schwurgerichten nicht oblagen. Diese Gerichte waren nicht selbstständig, ihre Gerichtsbarkeit wurde entweder von den Bezirksgerichten erster Klasse oder von Landesgerichten ausgeübt. Die Landesgerichte erörterten die Zivilsachen (und Handelssachen) und Strafsachen in erster und zweiter Instanz. Bestimmte Landesgerichte disponierten auch mit kausaler Gerichtsbarkeit in Montansachen. In der ersten Instanz in Strafsachen entschieden die Landesgerichte als Schwurgerichte. Die Rechtsmittel gegen die Entscheidungen der Landesgerichte verhandelten die Oberlandesgerichte. Man kann sie auch als die Nachfolger der Appellationsgerichte bezeichnen. Sie waren auch für die administrative Leitung der unterordneten Gerichte zuständig. Der oberste Gerichts und Kassationshof stand an der Spitze des Systems. In Zivilsachen handelte er als dritte Instanz, in Strafsachen als Kassationshof.

Zu den ersten Schritten des Neoabsolutismus gehörte die Abschaffung der Schwurgerichte. Die Grundeinheit der neuen politischen Verwaltung und des Gerichtswesens waren die gemischten Bezirksämter. Nur in einigen Gemeinschaften wurden die eigenständigen Bezirksgerichte bewahrt. Die beschränkte Kompetenz der Bezirksgerichte in den Städten, wo die Landesgerichte ihren Sitz hatten, übten die Städtisch delegierten Bezirksgerichte aus. Diese Einzelrichtergerichte waren nicht eigenständig, ihr Personal stammte aus den Kollegialgerichten erster Instanz. Die Kreisgerichte und Landesgerichte bildeten die Kategorie der Kollegialgerichte erster Instanz. Wie ihr Name schon sagt, sie waren nur die Gerichte der ersten Instanz. Die Landesgerichte hatten ihren Sitz in den Hauptstädten der Länder. Ihre Zuständigkeit beinhaltete außerhalb der gemeinen Kompetenz der Kollegialgerichte erster Instanz auch einige Verbrechen gegen den Staat und Landtafel, Fideikommiss und Lehenssachen. Im Jahre 1857 wurde ein Handelsgericht im Prag gegründet. Den Oberlandesgerichten gehörte die ausschließliche Kompetenz der Gerichte zweiter Instanz. Der oberste Gerichtshof in Wien war die exklusive dritte Instanz. In dieser Periode hatte er das Kassationsbefugnis nicht.

Die letzte große Wende wurde mit der Dezemberverfassung verbindet. Im Jahre 1868 wurden die gemischten Bezirksämter auf Bezirksgerichte und Bezirkshauptmannschafte verteilt. Die Schwurgerichte wurden wieder eingeführt. Die Zuständigkeit der Gerichte veränderten die neue Strafprozessordnung 1873 und die Zivilprozessordnung (und die Jurisdiktionsnorm) 1895. Seit dem ersten Januar 1898 (die Wirkung der neuen Zivilprozessordnung) bildeten das System der ordentlichen Gerichte die Bezirksgerichte, die Bezirksgerichte für Handelssachen, Kreisgerichte, Landesgerichte, Handelsgerichte, Schwurgerichte, Oberlandesgerichte und der oberste Gerichts und Kassationshof.

Neben dem System der ordentlichen Gerichte existierten auch Sondergerichte und Schiedsgerichte (und ihre Systeme). Erwähnen wir die Militärgerichte, Gewerbegerichte und

Gefällsgerichte. Zu den Verfassungsinstituten gehörten das Reichsgericht, der Staatsgerichtshof und Verwaltungsgesichtshof.

Die Arbeitsnehmer des Gerichtswesens können wir in zwei Kategorien verteilen. Die Hauptpersonen waren die selbstständigen Richter, d. h. Einzelrichter und die Mitglieder der Kollegialgerichte. Der Rest bildete die Kategorie der Nebenpersonen. Auch die können wir in mehrere Gruppen verteilen. Auskultanten und Rechtspraktikanten (Personen, die sich für ihre zukünftige Beschäftigung vorbereiteten) bildeten eine. Zu anderen Nebenpersonen zahlen wir das Hilfskonzeptpersonal (Adjunkten, Ratsekretäre), Kanzleipersonal und andere Beamte und Diener. Diese Verteilung war auch für das Disziplinarverfahren wichtig.

Organizace soudnictví ve druhé polovině 19. století

Organization of justice in the second half of the 19. century

Klíčová slova: soudnictví, právní dějiny, 19. století

Keywords: justice, history of law, 19. century